

T. C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MOLLA MÜNİR HADİYEV'İN BAŞKURT TARİHİ ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ZAFER SEVER

ORDU-2015

T. C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**MOLLA MÜNİR HADİYEV'İN BAŞKURT TARİHİ ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ VE
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ZAFER SEVER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. FATİH ÜNAL

ORDU-2015

ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 28/12/2015 tarihinde yapılan sınav ile Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarih'i Alanı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Fuat HACİSALİHOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ

ONAY : Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

28/12/2015

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

28. 12. 2015
Zafer SEVER

[SEVER, Zafer]. [*Molla Münir Hadiyev'in Başkurt Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelenmesi*], [Yüksek Lisans], Ordu, [2015].

ÖZET

Başkurtlar, Rusya Devleti'ne dâhil olmadan önce İdil-Ural bölgesinde kendi kadim topraklarında Kazan Hanlığı'na tabi olarak yaşıyorlardı. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından ve Başkurt topraklarının Ruslar tarafından işgalinden sonra Ural bozkırlarına çeşitli milletler yerleşmeye başladı. Bunlar arasında Rus bozkırlarından kaçan İdil-Ural halkları; Mişerler, Tatarlar, Çirmiş ve Çuvaşlar'ın ardından Rus halkları da yer alıyordu. Bu durum Başkurtlar arasında büyük huzursuzluklara sebebiyet verdi. Rusların bu bölgede izlediği asimilasyon ve sindirme politikaları asırlarca sürecektir olan Başkurt isyanlarının fitilini ateşledi. Rusya'ya karşı sürdürülen sayısız bağımsızlık mücadelesi Rusya tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı.

Rusya Müslümanları arasında XX. yüzyılın başlarında ilmi ve kültürel faaliyet alanlarında büyük bir ilerleme yaşandı. Asırlardır devam eden Rus emperyalizminin bıraktığı derin izlerin ardından kendi dini ve milli meselelerini araştırmaya ve sorgulamaya başlayan Tatar aydınları, Şehabeddin Mercani, İsmail Gaspıralı, Rızaeddin Fahreddin ve daha birçok yenilikçi din ve fikir adamının açtığı yolu takip ederek ilim, kültür ve medeniyet sahasında önemli eserler ortaya koydular. Tarih ve medeniyet alanında bu çizgide eserler ortaya koyan aydınlardan biri de Hadiyev'dir. Molla Münir Hadiyev'in *Başkurt Tarihi* adlı eseri bu dönemde kaleme alındı. Hadiyev eserinde Başkurtları en eski devrinden alarak 19. yüzyıla kadar Başkurt tarihini, Başkurtların menşeyini, yaşadığı bölgeleri, örf ve adetlerini, inançlarını, Başkurt Ülkesi'nin Ruslar tarafından işgalini ve Ruslara karşı iki yüz yılı aşkın devam eden Başkurt isyanlarını ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadiyev, Başkurt, İdil-Ural

[SEVER, Zafer]. [*The Translation and Analysis of the Work Called Molla Münir Hadiyev's Bashkir History*, [Master], Ordu, [2015].

ABSTRACT

Bashkirs before included in the Russian Empire lived in the Volga-Ural region in their own ancient homeland depending on the Han of Kazan. After the collapse of the Han of Kazan, following the invasion by the Russians, various nations and the Ural steppes began to be settled in the territory. These people included the İdel-Ural people, Tatars, Mişers, Çirmiş, and Çuvaşş then Russian people began to settle here. Fleeing from the Russian Volga-Ural steppes. This situation caused a considerable unrest among Bashkirs. The assimilation and suppression policies that was followed by the Russians sparked the fire of Başkırt rebellion that was to continue fo years. Numerous on going struggle for independence against Russia was suppressed in a bloody way by Russia.

At the beginning of 20. Century, among Russian Muslims there happened a great progress in the field of scientific and cultural activities. Following the deep scars of Russian Imperialism that have been going through for years, Tatar intellectuals, Şehabeddin Mercer Thani, Ismail Gasprinski Rızaeddin Fahreddin and many more scholars began to search into innovative religious and science by following the path that was opened before them by other scholars produced important works of culture and civilization. Hadiyev is one of them who produced Works paralel to that line. History of the Bashkir Hadiyev named Mullah Munir was penned during this period. Hadiyev in his work gave a ground for two hundred years of on going Bashkir rebellion against invasion by the Russians and set a place starting from the origin of Bashkirs' origin from the earliest age, their living area, customs and traditions, their beliefs.

Key Words : Hadiyev, Bashkir, İdel-Ural

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	ZAFER SEVER
Doğum Yeri ve Tarihi:	AYDINTEPE/30.08.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Genel Türk Tarihi
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce - Rusça
Bilimsel Yayınları:	
İletişim	
E-Posta Adresi:	zafersever89@gmail.com
Telefon:	
Cep:	0543 339 23 10
Tarih ve İmza:	28. 12. 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖZGEÇMİŞ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1
1. Başkurt Tarihi Üzerine Yapılan Etnografik Çalışmalar	1
2. Molla Münir Hادیev'in Hayatı ve Eserleri	4
3. Hادیev'in Kullandığı Kaynakların Değerlendirmesi	8
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. Başkurt Tarihi'nin Türkiye Türkçesine Transkripti	11
İKİNCİ BÖLÜM	66
1. Başkurt Tarihi'nin Değerlendirmesi.....	.66
KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A. .	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
D.T.C.F.	: Dil Tarih ve Coğrafiya Fakültesi
G. .	: Gazi Üniversitesi
Haz.	: Hazırlayan
MEB.	: Milli Eğitim Basımevi
M..	: Milattan nce
M.S.	: Milattan sonra
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfi
s.	: Sayfa numarası
ss	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı

ÖNSÖZ

Rusya Müslümanları arasında XX. yüzyılın başlarında ilmi ve kültürel faaliyet alanlarında büyük bir ilerleme yaşanmıştır. Özellikle Ekim 1905 ihtilâli İdil-Ural Türklerine milli uyanış yolunu açmış ve İdil-Ural Türkleri tüm dünyaya seslerini duyurmaya başlamıştır. Rusların asırlardır devam ettirdiği emperyalizmin bıraktığı derin izlerin ardından kendi dini ve milli meselelerini araştırmaya ve sorgulamaya başlayan Tatar aydınları, Şehabeddin Mercani, İsmail Gaspıralı, Rızaeddin Fahreddin ve Kayyum Nasıri gibi yenilikçi din ve fikir adamlarının açtığı yolu takip ederek ilim, kültür ve medeniyet alanında önemli eserler ortaya koydular.

Molla Minur Hadiyev'in hazırladığımız *Başkurt Tarihi* adlı eseri de yukarıda bahsettiğimiz dönemde yazılan eserlerden bir tanesidir. Molla Minur Hadiyev *Başkurt Tarihi*'ni "Şura" dergisinde "Başkurtlar" başlığı altında yayınlamıştır. Şura dergisinde Başkurtlarla ilgili yayınlanan bu bölümler Başkurt okuyucuları arasında büyük bir beğeniyle takip edilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Hadiyev yazılarını *Başkurt Tarihi* adıyla kitap olarak 1912 yılında Kazan'da neşretmiştir.

Hazırladığımız bu çalışma Arap harfli Tatar Türkçesiyle yazılmış matbu bir eser olup toplam 71 sayfadır. Hadiyev'in bu eserinde ana hatlarıyla Başkurtların yaşadığı coğrafya, İdil-Ural bölgesi, Başkurtların etnik yapısı, bazı örf ve adetleri, İslamiyet'i kabul etmeleri, Kazan'ın Ruslar tarafından işgaliyle birlikte Ruslara tabi olmaları ve daha sonra asırlar süren Ruslara karşı yapılan bağımsızlık hareketleri yer almaktadır.

Tatar Dil-Edebiyat İlmî Araştırmalar Enstitüsü Kütüphanesi'nden temin edilen bu eseri günümüz Türkçesine çevirerek araştırmacılarla buluşturmayı amaçladık. Yeri geldikçe bazen kısa bazen de uzun açıklamalara yer verdik. Başka kaynaklara da müracaat ederek Hadiyev'in bu eserinde verdiği bilgilerin mukayese ve değerlendirmelerini yaptık.

Hadiyev'in referanslarını ve açıklamalarını metinde yıldız (*) şeklinde belirterek dipnotta yer verdik. Kendi referans ve açıklamalarımızı ise rakam vererek dipnotta belirttik. Tatar Türkçesiyle yazılmış olan esas metnin sayfa numaralarını ise [] şeklinde içinde sayfa numarasını belirterek verdik. Yazarın kullandığı bazı kelime ve kavramlarda yaptığımız düzenlemeleri metin içerisinde (Zafer Sever) Hadiyev'in metin içerisinde yaptığı düzenlemeyi ise (Hadiyev) şeklinde belirttik. Tespit edebildiğimiz basım hatalarını da düzelttik. Çevirisini yapmış olduğumuz metin Türkçe'nin başka bir lehçesiyle yazılmış olsa

da, kendine özel hususiyetleri dolayısıyla kelime kelime aktarmak yerine metne sadık kalarak Türkiye Türkçesi'ne aktarmaya çalıştık. Giriş bölümünde yer alan Başkurt Tarihi üzerine yapılan etnografik çalışmalar, Hadiyev'in hayatı ve eserleri, Hadiyev'in kullandığı kaynakların değerlendirmesi ve İkinci bölümde yer alan Başkurt Tarihi'nin değerlendirilmesi ile kendi kullandığımız kaynakları gösteren bibliyografya tarafımızdan oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Fatih ÜNAL'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Zafer SEVER
Ordu 2015

GİRİŞ

1. Başkurt Tarihi Üzerine Yapılan Etnografik Çalışmalar

XIX. yüzyılda Başkurtların etnografyası, antropolojisi ve arkeolojisi üzerine yapılan araştırmalar hakkında bilgi veren çalışmaların başında Rudenko'nun Başkurtlar ve Kuzeyev'in İtil Ural Türkleri çalışmaları gelmektedir. Bu iki önemli çalışma yıllar süren uzun soluklu araştırmaların sonucunda kaleme alınmıştır.

Başkurtlar'ın etnogenezi tarih biliminde az incelenmiş ve oldukça karmaşık konulardan biri olduğunu görmekteyiz. XVIII. yüzyıldan itibaren Başkurt halkının kökeniyle ilgilenen yerli ve yabancı bilim adamları değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kuzeyev, araştırmacıların kullandıkları kaynaklarla hareketle Sarmatları, İdil Bulgarlarını, Nogayları, Fin-Ugorları ve Hunları Başkurtların ataları olarak gösterdiklerini söylemiştir¹. Bu araştırmaların sonucunda araştırmacıların en fazla çatıştığı nokta Başkurtların Türk mü yoksa Fin-Ugor mu olduğu konusudur. Bu tartışmalar Başkurt-Madyar akrabalığı meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu meselenin de günümüzde halen devam ettiğini söyleyebiliriz.

Kuzeyev, XVIII. yüzyıldan itibaren birçok bilim adamının Başkurt-Madyar akrabalığı teorisini öne sürdüklerini söylemiştir. İ. Strahlenberg, İ. Fischer, A. L. Schlezer, S. Klaproth, P. İ. Şafarik, V. V. Humboldt ve M. Castrens gibi araştırmacılar Başkurt-Madyar akrabalığı tezini savunmuşlardır. Fakat bu tezi ilk bilimsel olarak ortaya atan 1969'da Hvalson olmuştur². Fakat Rudenko, Başkurtların Fin-Ugorlardan ortaya çıktığı görüşünü reddetmektedir. Başkurtların antropolojik bakımından da, dil bilimi bakımından da Fin-Ugor tezinin kabulünün olanaksız olduğunu ve sadece kuzey Başkurt uruklarının bir kısmının Fin-Ugor olabileceğini söylemiştir³.

Kuzeyev ve Rudenko, İdil-Ural bölgesinde Başkurtlara dair ilk bilgi veren kaynaklar arasında İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi (922) göstermektedirler. İbn Fadlan Başkurtların Türk kökenli olduğu görüşündedir. Daha sonra Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it Türk'te Başkurtları Türk boylarından biri olarak göstermiştir. Kuzeyev, İbn Rüste, El-Bekri ve Gerdizi'nin X. ve XI. yüzyıllarda İdil-Ural bölgesinde Madyar boylarından bahsettiklerini söylemiştir. Daha sonraki dönemlerde bu müverrihlerin verdiği bilgilerin İdrisi, Kazvini,

¹ R. G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

² Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 17-18.

³ S. İ. Rudenko, *Başkurtlar*, çev. Roza-İklil Kurban, Kömen Yayınları, Konya 2001, s. 426.

Yakut el-Hamevi, İbn Esir, Ebül Fida tarafından tekrarlandığını ve Madyarlarla Başkurtları da aynı bölgede andıklarını belirtmiştir. XIII. yüzyılda yaşayan misyonerlerden Plano Carpini ve Rubruk'un verdiği bilgilerde Başkurt olarak adlandırdıkları ülkenin birkaç yüz kilometre güneyinden geçmelerine rağmen bu ülkeyi Macarların ana vatanı olarak gösterdiklerini söylemiştir. Kuzeyev, bu misyonerlerin verdiği bilgilerin Başkurtlarla ilgili çalışmalarda eleştirel konulardan biri olduğunu belirtmiştir⁴. Togan, Plano Carpini ve Rubruk'un o dönemde Başkurt ülkesini kendilerinden önce İdil sahasını ziyaret ettikleri rivayet edilen Macar rahiplerinin gördükleri "Büyük Hungary" ile birleştirdiklerini söylemiştir. Togan, bu durumun Ural Başkurtlarının menşei hakkında yanlış yorumlamalara sebep olduğunu söylemiştir. Başkurtların Tölös zümresine dâhil Türk kabilesi sayılmalarıyla birlikte Türklerin Kıpçak zümresine dâhil olduğunu ve Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. Cengiz oğlu Coçi Han tarafından takip edilen Kıpçakların Başkurt ülkesine göç etmiş olmaları dolayısıyla onlardan "İştektek" diye söz ederek Başkurtların çoğunluğunun Kıpçaktan olduğunu Ebulgazi Han'ın da ifade ettiğini zikretmiştir⁵.

Kuzeyev, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında yapılmakta olan antropolojik ve tarihi dilbilim araştırmalarının sonucunda Başkurtların Türk kökenli olduğu tezinin şekillendiğini söylemiştir. Bu tezin N. M. Maliyev ile V. M. Florinski'nin çalışmalarında da geniş bir biçimde yer aldığına değinmiştir. V. A. Novikov, A. P. Bogdanov, V. I. Vitevski gibi birçok müverrihin de Başkurtların Türk kökenli oldukları tezini desteklediklerini söyleyen Kuzeyev, bu çalışmaların sonucunda XIX. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak kabul gören Başkurt-Madyar akrabalığı tezinin etkisinin azaldığını söylemiştir. Fakat Europeus, N. M. Maliyev gibi müverrihler Başkurt halkının oluşumuna Türk olmayan unsurlarında katkıda buldukları ihtimalini göz ardı etmediklerine de değinmiştir⁶. Rudenko da Başkurt halkının oluşumunda katkı sağlayan Türk olmayan unsurlar arasında Herodot'un bahsettiği Tisagetler ve Sarmatların da olabileceğini söylemiştir⁷.

Başkurtların Türk kökenli olmakla birlikte, ana kütlelerin Türk (Nogay-Kıpçak) olduğunu etnograf ve antropologlardan P. S. Nazarov, S. Weissenberg, S. Sommye, ve A. N.

⁴ Kuzeyev, *a.g.e.*, s.13-18.

⁵ Zeki Velidi Togan, *Başkurtların Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 2003, s. 9.

⁶ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁷ Rudenko, *a.g.e.*, s. 426.

Abramov'un da vurguladığını belirten Kuzeyev, bu yönde yapılan araştırmalar arasında N. Sokolov ve N. A. Aristov'un çalışmaları da büyük önem arz ettiğini söylemiştir⁸.

Başkurt etnogenezi tartışmaları çerçevesinde bir diğer tartışma konusu ise Başkurt-Tatar akrabalığı teorisidir. Kuzeyev, Başkurt ve Tatar dillerinin yakınlığının bu teoriyi güçlendirdiğini söylemiştir. Kazan'da F. S. Fasayev'in Ufa'da T. M. Garpov'un İdil-Ural bölgesi dillerini karşılaştırdığında bu dillerin yakınlığını kanıtladığını belirtmiştir. A. H. Halikov'un da Başkurt ve Tatar ortak etnogenezi çalışmalarında en büyük katkılardan birini verdiğini söylemiştir⁹.

1969'da Ufa'da SSCB Bilimler Akademisi Tarih Bölümü ile Başkurt Şubesi, Başkurtların kökeni hakkında bilimsel bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda ulaştıkları sonuçlar şunlardır: *“Başkurdistan topraklarında yaşayan oldukça karışık etnogenez süreçlerine en eski zamanlardan başlayarak hem otokton hem de dışarıdan gelme birçok etnik oluşumlar katılmıştır; halkı oluşturan ana unsurları açığa çıkarılması önemiyetine rağmen, Başkurtların etnogenezi meselesi, eski çağların incelenmesiyle sınırlı değildir ve araştırma sınırlarının en azından MS. II. binyıl ortalarına kadar genişletilmesini gerektirmektedir; I. Binyılın ikinci yarımında Başkurdistan topraklarında etnogenez süreçlerinin içeriğini Fin-Ugor, Sarmat-Alan ve Türk kabile gruplarının etkileşim ve kaynaklarını belirlemektedir¹⁰.”*

Başkurtlarla ilgili araştırmalarda saha çalışmaları da önemlidir. Kuzeyev, bu araştırmaların temelini 1953-1965 yılları arasında gerçekleştirilen etnografik geziler oluşturduğunu söylemiştir. Bu dönem içinde SSCB Bilimler Akademisi Başkurt Şubesi 16 ayrı seyahat düzenlediğini ve bu çalışmaların sonucunda Başkurtlara dair zengin bir materyal toplandığını belirtmiştir. Araştırma sonuçları düzenli olarak Başkurdistan Arkeolojisi ve Etnografyası serisinde 1962, 1964, 1968, 1971 yıllarında SSCB Bilimler Akademisi Başkurt Şubesi'nde neşredilmiştir¹¹.

⁸ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 19.

⁹ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 26-28.

¹¹ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 29-30.

2. Molla Münir Hadiyev'in Hayatı ve Eserleri

XIX. yüzyıldan itibaren bazı Tatar mollalar eski sistemi (Usul-ü Kadim) sorgulamaya başlamıştır. Ruslarla eşit haklara sahip olmanın ancak Batılılaşma ile mümkün olacağını düşünen Hüseyin Feyizhani (1821-1866), Şehabeddin Mercani (1818-1889), Kayyum Nasırı (1825-1902) gibi aydınlar eğitim ve dinde reform fikrini ortaya atarak bu fikri yaymaya başlamışlardır. Daha sonra Paris'te olan Kırım Tatarı Gaspıralı İsmail (1851-1914) "Dilde fikirde, işte birlik" görüşünü ortaya atarak Rusya Devleti'nde ki Türkleri birleştirme ve onları çağdaş metotlarla eğitmeyi planlamıştır¹². Cedit kelimesi ilk defa Gaspıralı İsmail'in 1884'de açtığı "usul-i cedit mektebi" ile ortaya çıkmış ve bu tarihten sonra "ceditçiler" tanımlaması yapılmıştır¹³. Ceditçilik hareketinin öncülerinden olan Gaspıralı İsmail *Rehber-i Muallimin yahut Muallimlere Yolcu* (1898) adlı kitabında bu hareketin özünü şu şekilde ifade etmiştir. "Bugün dünyada yaşamak için insanlar fazlasıyla bilmeye ve çalışmaya muhtaçtırlar. Her insanın dininin gerçeklerini öğrendikten sonra her gün işte ve ilişkilerde gerekli olan bilgiyi beceriyi ve diğer hususları da öğretmesi gerekir ve bunlar da tahsil ve talim ile gerçekleşir."¹⁴

1905 ihtilalı Çarlık Rusya'sının mutlakiyetini devirememişse de devletin ihtişamlı saltanatını sarsmıştır. 1905'de oluşan özgürlük havası bütün Rusya'da halkın her tarafta siyasi ve milli meselelerde ayaklanması Rusya Türklerine de olumlu yönde tesir etmiştir. Kısmen de olsa gazete ve dergi çıkarma serbest olmuştur. Türklerin ruhunda oluşan bu inkılâp duygusu İdil-Ural bölgesinde Ceditçilik hareketinin başlamasına büyük etki etmiştir¹⁵. XX. yüzyılın başlarında Tatar gazete ve dergileri hızla artmıştır. Bu yayınlar başlıca Ufa, Kazan, Orenburg, Astrahan, Uralsk, Troisk gibi şehirlerde yayınlanmaya başlamıştır¹⁶.

XX. yüzyılın başlarında yükseliş döneminde olan Başkurt ve Tatar tarih yazıları da bu dönemde dikkat çekmekteydi. "Şura", "Yangi Yol", "Başkurt Aymağı" gibi dergilerde M. Hadiyev, R. Fahrettinov, J. Validov, H. Atlasov, G. Şerel, Z. Nadiev ve S. Mirasov'un yazıları yayınlanmaktaydı. Yerel tarihçi düzeyinde olan bu yazarların çoğu Başkurtları saf Türk kökenli oluşu tezini savunmuşlardır. Onlar bu tezi el yazmaları, boy-kabile adları ve rivayetlerle güçlendirmeye çalışmışlardır¹⁷. Yukarıda bahsettiğimiz araştırmacılar arasında

¹² Nadir Devlet, "Tataristan Cumhuriyeti", *Türkler*, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 85.

¹³ Ahmet Kanlıdere, "Sovyet ve Türk Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 1, c. 2, İstanbul 2004, s. 150.

¹⁴ Begali Kâsimov, "Ceditçilik", *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara Bahar/2010, S. 6, s. 338.

¹⁵ Cafer Seydahmet Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2015, s. 117.

¹⁶ Devlet, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁷ Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 20.

yer alan ve ceditçilerin açtığı yenilikçi yolu takip eden aydınlardan biri de Molla Münir Hadiyev'dir.

Molla Münir Hadiyev, 10.12.1876 tarihinde Kazan'ın N. Amzya Çistopol bölgesinde doğmuştur. Hadiyev hem tarihçi ve pedegog hem de din adamıdır. 1902-1904 yılları arasında Kazan'da Muhammediye Medresesi'nde hocalık yapmıştır. 1905 yılında Çelyabinski şehrinde bir camide imam ve hatiplik görevlerinde bulunmuştur. 1907'de ise Çelyabinski Medresesi'nde yönetici olmuştur. O aynı zamanda Çelyabinski Hayırsever Toplum Kurumu'nun kurucularından biridir¹⁸. 1911'den sonra ise Orenburg Arşiv Komisyonu'nun üyesi olarak görev yapmıştır. 1912 yılında Çelyabinski Öğretmen Okulu'nda hocalık yapan Hadiyev bu okulda İslam dininin temellerini öğretmiştir¹⁹.

Hadiyev, Cemaleddin Al-Afgani'nin "Afganistan Tarihi" (Talimati al-bayan fi tarih al-afgan) adlı eserini 1902 Kazan'da Tatar diline çevirmiştir. Bu eser Hadiyev'in ilk ilmi çalışması olarak kabul edilebilir. Kazan'da "Yıldız" ve "Şura" dergilerinde yazılarını yazmaya başlamıştır. 1909-1910 yıllarında Başkurt tarihini "Şura" dergisinin sayfalarına taşıyan Hadiyev yazılarını Başkurtlar başlığı altında vermiştir. Bu yazılar Başkurtların milli tarihçiliğinin ilk örneklerinden biri olmuştur²⁰. Şura dergisinde Başkurtlarla ilgili yazılan bu bölümler Başkurt okuyucuları arasında büyük bir beğeniyle takip edilmeye başlanmıştır²¹. Yazılara gösterilen bu ilgi karşısında Hadiyev Başkurt Tarihi'ni kitap olarak 1912 yılında Kazan'da neşretmiştir. O hayatının son döneminde ise Kazak tarihi üzerine çalışmalarını sürdürüyordu²².

Hadiyev, o dönemdeki reformcuların görüşlerini benimsemiş ve ifade etmekten de geri durmamıştır. Kendi vaaz ve konuşmalarında insanları hayırsever kurumlara yardım etmeye çağırmıştır. Bir Müslüman'ın zekât vermesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Gelenekçi din adamları ise kendi aralarında finansal bir akış olduğundan ve kendi çıkarlarının zarar göreceğini düşündüklerinden zekâtın kanunsuz ve uygulamasının zor olduğunu söylemişler²³ ve Hadiyev'e karşı cephe almışlardır. Genç ve romantik bir ruhta olan Hadiyev devrimsel değişiklikler için umutlarını uyandırmaya başlamıştır. Büyük bir şevkle 1907 yılının

¹⁸ Z. S. Minnullin - F. G. Minihanov, "Hadiyev", *Tatariskaya Ansiklopediya*, İnstitit Tatarskoy Ansiklopedii, Kazan 2014, s. 153.

¹⁹ D. N. Denisov, *Oçerki Po İstorii Musulmanskih Obşin Çelyabinskogo Kraya (XVIII-Naçalo XX v.)*, Moskva 2011, s. 192.

²⁰ Denisov, *a.g.e.*, s. 192.

²¹ M. Hadiyev -A. Fahretdinov, *İstoriya Başkır*, çev. R. F. Rezyapov, Kitap Yayınevi, Ufa 2007, s. 5.

²² Denisov, *a.g.e.*, s. 192.

²³ Denisov, *a.g.e.*, s. 192-193.

sonlarında etrafındakilere siyasi bir kampanya sürdürmeye başlamıştır. Fakat etrafındakiler onun düşüncelerine katılmamış, katılmamakla da kalmayarak onu tehdit etmeye başlamışlardır. Hatta bir gün Hadiyev'in evinin bulunduğu İvanoviç Sokağı'nda kimliği bilinmeyen iki kişi Hadiyev'e suikast düzenlemek için beklerken şans eseri oradan geçen güvenlik görevlisi bu kişileri fark etmiştir. Fark edildiklerini anlayan suikastçılar sokaktan hızla kaçarak uzaklaşmışlardır. Bu güvenlik görevlisi Hadiyev'e karşı planlanan muhtemel bir suikast girişimini engellemiştir. Bu olaydan sonra korku hissine kapılan Hadiyev, valinin yanına giderek silah taşımak için validen izin almıştır. Yapılan bu baskılardan sonra siyasetten geri çekilmek zorunda kalmıştır. Onun siyasi görüşlerini inceleyen bir subay Hadiyev'den şöyle bahsetmiştir. “ O toplumcu-devrim partisi Oktyabist taraftarıydı. O ulusal bir kültürün destekçisiydi. Onu insanlar devrimci bir fitneci olarak görüyordu.”

Hadiyev'e karşı muhalif olan kişiler onu sürekli olarak ilçe polis amiri S. D. Semanova'ya, Orenburg valisi V. F. Ojarovskmo'ya hatta bakanlar kurulu başkanı P. A. Stalipino'ya Hadiyev'i fikirlerinden ve faaliyetlerinden dolayı şikâyet ediyordular. O bu suçlamalara şöyle cevap vermiştir: “Ben cami ve okul işleriyle o kadar meşgulüm ki hükümetin emirlerinin iyi ya da kötü olduğunu düşünmeye zamanım yok ve çocuklara siyasetten konuşmanın ahlaksızlık olduğunu düşünüyorum.” O, 26 Mart - 2 Nisan tarihleri arasında olan derslere, kendisinin siyasi konuşma yapmadığını ispatlamak için kendi hakkında araştırma yapan subayın da gelmesini rica etmiştir. Ona karşı yapılan baskı ve kötülükler onu ve ailesini fazlasıyla üzmüştür. O ve ailesi her dakika korku içinde yaşamışlardır. Nihayet Hadiyev'in düşmanları amaçlarına ulaşmış ve onu görevinden mahrum ettirmişler²⁴.

Hadiyev'in yerine göreve Halilullah Enikeyu'in gelmiştir. Ne var ki Halilullah da Çelyabinski'de sosyalist bir ortamı kurmayı planlıyordu. Çelyabinski Öğretmen Semineri'nde Başkurt dilinde hocalık yapıyordu. Müslüman öğrencilerin sempatisini kazanan Halilullah Çelyabinski'nin önde gelen ailelerinin çocuklarından oluşan 16 kişilik bir grup oluşturmuştur.

10 Şubat 1913 yılında Romanov ailesi saltanatının 300. yılını kutluyordu. Bu kutlama için organize edilen toplantıya katılan Hadiyev, Çelyabinski Müslüman Hayırseverler Kurumu'nu açmayı teklif etmiştir. Halilullah da onunla aynı görüşteydi. Fakat oradaki insanlar bu kurumun açılması teklifini kabul etmediler. Çünkü onlara göre bu kurumun giderlerinin 20 bin ruble tutacağı ve devletin bunu kabul etmeyeceğini düşünüyordular. Buna sebep olarak da bu kurumun benzeri olan Çelyabinski Öğretmen Semineri'ni göstermişler.

²⁴ Denisov, *a.g.e.*, s. 193-194.

Halilullah bu düşünceye karşı çıkararak Müslümanların Rusya'ya asker verdiğinden dolayı Müslümanların bunu talep etmeye hakkı olduğunu söylemiştir. Hادیev'in Müslüman Hayırseverler Kurumu'nun açılmasıyla ilgili yaptığı bu teklif aradan biraz zaman geçtikten sonra mantıklı olduğu düşünülerek Romanovların 300. Yılında kabul edilmiş ve 8 Haziran 1913 yılında Çelyabinski Hayırsever Kurumu kurulmuştur. Hادیev'de bu kuruma üye olmuştur. Kurumun resmi kurucuları: Molla Münir Hادیev, Çelyabinski tüccarlarından Şakir Ahmetov, Zakir Ahinov, Abdulhalık Mavlutov, Kazan'dan çiftçi Şahutdin Bayazitov, Ufimski'den çiftçi Ziganşa Safiullin'dir²⁵.

Hادیev bu işe bağlılığını göstermek için çok çabalamıştır. Hatta Romanovların 300. yıl dönümünde Çar Nikolay'ın resmini yapmayı ve tabloyla dışarıda gezmeyi düşünüyordu. Fakat Hادیev'e gelen yazarı belli olmayan bir mektup bu düşüncesinden vazgeçmesine sebep olmuştur. Kimliği belli olmayan bu yazar mollayı "domuz" diye adlandırıyordu. Ona camiye haç takmasını ve ona vaftiz etmesini öneriyordu. Hادیev'in bu işleri kendi çıkarı, 50 kuruşluk bir madalya için yaptığını söylüyordu. Muhaliflerin baskı ve sindirme politikaları devam etse de sonuç olarak Çelyabinski Müslümanları 25 Şubat 1913 yılında şehrin sokaklarında dualar getirmiş, tekbir sesleriyle yürümüşlerdir. Aynı günün akşamı camiye, okulları ve kütüphaneyi süslemişler, 250 öğrenciye ikramda bulunmuşlardır. Subayın düşüncesine göre Hادیev'e küfürlü mektubu Yauşevih kardeşlerden bir kâtip göndermişti. Daha sonra bu durumu öğrenen Hادیev onların Müslüman olarak anılmalarını yasaklamıştır. Bunun üzerine Yauşevih kardeşler harekete geçmişler ve mollayı protesto edip ona şu sözleri söylemişler: "Molla şeriatın anahtarının kendi dilinde olduğunu mu düşünüyorsun sen?" bu olaylar ve onun aleyhinde atılan sloganlar Hادیev'i derinden üzmüştür. O yaşamı boyunca hep saldırılara maruz kalmış hayatını inandığı değerler için mücadeleyle geçirmiştir. Ne var ki Hادیev'in hayatı çok kısa sürmüştür. Molla Münir Hادیev 36 yaşında 10 Ağustos 1913'te Kazan'da ölmüştür²⁶.

²⁵ Denisov, *a.g.e.*, s. 194-195.

²⁶ Denisov, *a.g.e.*, s. 195-196.

3. Hadiyev'in Kullandığı Kaynakların Değerlendirmesi

Hadiyev'in kullandığı kaynakları, başta Rus kaynakları olmak üzere, Arap-Fars ve Türk-Tatar kaynakları olarak üçe ayırabiliriz. Onun kullandığı kaynakların sayısı sınırlı olup, bir ilmi çalışma için zengin bir kaynak donanımına sahip olmadığını görmekteyiz. *Başkurt Tarihi* adlı eser Tatarlar arasında ilmi araştırma metot ve yöntemlerinin henüz tam yerleşmediği bir dönemde yazıldığı için referanslarında da doğal olarak bazı belirsizlikler oluşmuştur. Kullandığı kaynakları değerlendirirken veya tespit ederken konuyla ilgili başka eserlerin verdiği referanslara da müracaat ettiğimizi belirtmek isteriz. Rahiplerin ve Rus kaynaklarının eski dönemlerde Türklere düşman gözüyle baktıklarından Başkurtların olumsuz taraflarını öne çıkarmışlardır.

Hadiyev'in müracaat ettiği Rus kaynaklarından birisi B. N. Vitevski'nin Kazan'da 1897 yılında basılan araştırma eseri *İstoriçeskaya Monografiya*'dır. O, Kazan Tatarları ve Ural Başkurtları arasındaki benzerliği ve konuştukları dilin yakınlığı gibi konuları açıklarken bu esere başvurmuştur.

Bir diğer Rusça kaynak ise D. A. Hvalson'un Arap ve Fars kaynaklarından topladığı bilgileri derleyerek oluşturduğu *İzvestiya o Hazarah, Burtasah, Bulgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah* (Hazarlar, Burtaslar, Bulgarlar, Macarlar, Slavlar ve Ruslar hakkında Haberler) adlı eseridir. Arap müverrihlerin verdiği bilgilere başvururken Hadiyev'in bu kaynaktan oldukça fazla istifade ettiği görülmektedir. Bu eser 1869 yılında Petersburg'da yayınlanmıştır.

Hadiyev, 1883'de Ufa'da basılan R. G. İgnatyev ve N. A. Gureviç'in Ufa şehriyle ilgili bilgiler veren *Spravoçnaya Kniga Ufinskoy Gubernii* (Ufa Vilayeti Kılavuzu) adlı eserini de kullanmıştır. Onun kullandığı Rus kaynakları arasında Orenburg Arşiv Komisyonu'nun çalışmalarının yer aldığı *Trudı Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komissii (Vipusk VIII)* adlı eser de bulunmaktadır. Kullanılan Rus kaynakları arasında Rus müverrihlerin sıkça başvurduğu bir eser olan *Rossiya. Polnoe Geografiçeskoe Opisanie Naşego Oteçestva* adlı eserden de faydalanmıştır.

Arap müverrihleri IX. yüzyıldan itibaren Başkurtlarla ilgili bilgiler vermektedir. Hadiyev, *Başkurt Tarihi*'nde bu müverrihlerin eserlerinden bahsetmiştir. Kullandığı eserlerden birisi 1906 yılında Mısır'da basılan Yakut El-Hamevi'nin *Mu'cemu-l Buldan ve Müncemü-l Umeran* adlı eseridir. Hadiyev, Başkurtların Müslüman oluşlarını, Macarlıkla

olan ilişkilerini açıklarken bu kaynağa sıklıkla başvurmuştur. Yakut El-Hamevi bu eserin ilk müsveddesini 621’de (1224) Halep’te tamamlamış esere son şeklini 625’te (1228) vermiştir. Ve Hamisi İbnü’l-Kıfti’nin kütüphanesine hediye etmiştir. Hadiyev, *Ebü’l Fida’nın Takvimi’l Buldan* ve Kazvini’nin *Acayibü-l Mahlûkat* adlı eserlerinden bahsetmiştir. Bu eserlerle ilgili detaylı açıklamalara eserlerin geçtiği dipnotta yer verdik. Bu eserlerin Başkurtların Türk soyundan geldiğine dair bilgiler verdiği değirmiştir. Ancak verdiği dipnotlarda ve kaynakçada bu eserlerin künyelerini vermediğinden onun eserleri görmediğini anlıyoruz ve kullandığı diğer kaynaklara bakarak bu eserlerde Başkurtlarla ilgili olan kısımları kullandığını düşünmekteyiz. İbn Rüste, İbn Fadlan, İdrisi, Dımeşki ve Florinski gibi müverrihlerin de eserlerini görmediğini ve kullandığı kaynaklarda bu müverrihlerin Başkurtlar hakkında verdiği bilgileri naklettiği düşüncesindeyiz. O ayrıca XIII. yüzyıl seyyahlarından Plano Karpini ve Rusların önemli tarihçilerinden ve vakanüvislerinden olan Karamzin’den de istifade ettiğini görmekteyiz. Ancak bu kişilerin eserlerini de görmediğini anlıyoruz. Muhtemelen yine kullandığı kaynaklardan bu kişilerin verdiği bilgileri kullanmıştır.

Hadiyev’in kullandığı yerel kaynaklardan bir tanesi Tatarlar arasında milli şuurun oluşmasında ve Ceditçilik hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Şehabeddin El-Mercani’nin 1900 yılında Kazan’da basılan *Müstefadü-l Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*²⁷ adlı eseridir. Bu eser 2008 yılında E. N. Hayrullin ve Mustafa Kalkan tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır.

Bir diğer kullanılan kaynak ise Şemseddin Sami’nin *Kamusu-l A’lam* adlı eseridir. Hadiyev’in sadece ismini verdiği bu eser Mihran matbaasında (1889-1898) yılları arasında İstanbul’da basılmıştır. Ansiklopedik bir sözlük olan eser umumi bir tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisidir²⁸. İslam ve doğuya ait çok sayıda madde içermektedir. Bir başka yerel eser ise 1897 yılında Kazan’da yayınlanan *Muhammed Selim bin İşmuhammed Ümidbayov*, adlı eseridir.

²⁷ Şehabeddin El-Mercani’nin tarihe dair en önemli eserlerinden biri olan *Müstefadü-l Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Tatar Türkçesi ile yazılmıştır. Eser iki ciltten oluşmakta olup birinci ciltte İdil-Ural bölgesinin Rus işgalinden önceki dönemi anlatmaktadır. Bu ciltte Bulgar, Hazar, Burtas, Başkurt, Kıpçak ve Rus kavimlerinden bahsedilmektedir. Bu eserin İkinci cildinde ise Türk kavimlerinin Rus hâkimiyeti altında ki döneme ait bilgiler vermektedir. Bkz., Yaşar Bedirhan, “XIX. Yüzyılda Kazan Türkleri Arasında Eğitim-Öğretim ve Aydınlanma (Maarifetçilik) Hareketinin Başlaması ve Bunun Öncüleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, Bahar/2015, S. 53, s. 374-375.

²⁸ Abdullah Uçman, “Şemseddin Sâmî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 38, İstanbul 2010, s. 520.

Hadiyev, kendisinin de yazılarının olduğu Şura²⁹ dergisindeki makalelerden de yararlanmıştı. Bu dergi XX. yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları tarafından Orenburg’da çıkarılan Türkçe bir dergidir. Onun kullandığı eserlerden bir tanesi de 1820’de Petersburg’da yayınlanan Lipçin Seyahatnamesi’dir.

²⁹ Bu dergi ilk sayısını Rızaeddin Fahreddin başyazarlığında 10 Ocak 1908’de Orenburg’da çıkarmıştır. 1917 yılının sonuna kadar toplam 239 sayı yayımlanmıştır. Bkz., Muammer Göçmen, “Şura”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 39. İstanbul 2010, s. 235.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Başkurt Tarihi'nin Türkiye Türkçesine Transkripti

Bu Kitabın Muhtevası

Başkurtların³⁰ (Başkırdların) nüfusu ve onların şimdiki toprakları, buralarda Başkurtlardan önce yaşayan diğer kavimler, Başkurtların Türk ve Tatar soyundan oluşları, Başkurtların ikiye ayrılmaları, Vengerlerin (Macarların) aslında Başkurt olmaları, Başkurtların Bulgar Türkleri ve Saray Hanlarının Gayretleriyle İslam'a Girişleri, Başkurtların meşhur şairleri, bazı örf ve adetleri, Başkurtların eski idareleri ve hanlıkları, kendi istekleriyle Rusya'ya tabi olmaları, Başkurt topraklarına şehirlerin kurulmaya başlanması, Rusya içlerinden göçün başlanması, Başkurtların huzursuzlaşmaya başlaması, Başkurt ve Kazakların birleşerek Kazan şehrine seferi, Büyük Petro'nun planları, Orsk şehrinin hangi maksatla kuruluşu, Taymas Şaymov'un devlete büyük hizmetlerde bulunması, Orsk şehrinin kuruluşu esnasında Başkurtların başkaldırıları ve buna önderlik edenler, Tevkelev, Krillov, Rummyantsov'ları bu başkaldırıları bastırmaları ve çok kan dökülmesi, Tevkelev'in gayretleriyle Orta Cüz Kazak topraklarının Rusya'ya katılması, Krillov'un yerine Tatişçev'in tayin edilmesi. Ebulhayır Han'ın ayaklanma çıkarmak maksadıyla Başkurdistan'a gelişi, Tatişçev azledilip yerine Urusov'un tayin edilmesi. Karasakal İşan'ın ortaya çıkarak Başkurt ve Kazak Müslümanlarını büyük tehlikelere sokması, Urusov'un ölümü ve yerine Neplüev'in tayin edilmesi. Neplüev'in biyografisi, Orenburg şehrini şimdiki bulunduğu yere nakli, Tevkelev'in köylüleri arasında ayaklanma çıkması, Ufa Mahkemesi'nde meselenin teftiş edilmesi, Tipter ve Mişerler arasında ayaklanma çıkması ve bastırılması, Abdullah Molla'nın ortaya çıkışı, Başkurtların genel kıyımı, bu başkaldırıların bastırılması ve Abdullah Molla'nın ele geçirilmesi.

³⁰ Başkurt isminin kullanım şeklini kaynaklarda farklı görmek mümkündür. Doğu kaynaklarında Başcirt, Başgurd, Başgırd, Bacgurd, Batı kaynaklarında ise Bascart, Bascatur, şeklinde görülmektedir. Hادیev Başkırd, Togan ise Başkurt şeklinde kullanmıştır. Biz de eserde Togan'ın verdiği biçimde Başkurt ismini kullanmayı tercih ettik. Bundan sonra metinde Başkurt olarak geçecektir.

[2] Rusya devletine dâhil olmadan önce, geniş Ural bozkırlarında Başkırtlar kendi hallerinde yaşıyorlardı³¹. Kazan hanlığının yıkılmasından ve Başkırtların Rusya'ya tabiliği kabul etmesinden sonradır ki, bu bozkırlara çeşitli milletler yerleşmeye başladı. İlk olarak Mişerler, Tatarlar, Çirmiş ve Çuvaşlar yerleşti. Bundan sonra da Rus halkları gelmeye başladı. Bu tarihe kadar saf Başkırtların nüfusu hiç kimse tarafından açık ve kesin bir şekilde ortaya konmamıştır. İç içe buldukları Mişer, Tipter, Tatar kabileleri ile birlikte sayılmış olmakla birlikte saf Başkırtların nüfusu tahminen 2.5 milyonun altında olmasa gerek. Bunların çoğunlukla yaşadıkları yerler: Ufa, Orinburg (Orenburg), Pirm (Perm) vilayetleri olup, Samara ve hatta Tabul (Tobol) vilayetlerinde de kısmen yaşamaktadırlar³².

Başkırtlar Ural çevresinin en eski sakinleri olarak bilinir. Ancak bu durum gerçeklere uygun olmayıp, bunlardan önce buralarda “Çud”³³ isminde bir kavmin yaşadığı, elde edilen tarihi kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bu kavmin Ural dağlarında bulunan demir ve diğer her türlü madeni kullandıkları ve bu madenden sanat yönünden değerli, incelikli eşyalar da yapabildikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan kalan mezarlıklar ve çukurlardan bulunan eşyalar, ok, balbal ve ev içerisinde imal edilmekte olan silahlar ve işlemlerden ibaret olup, çoğu bakırdan ve sarı metalden ve yine bazıları altından yapılmıştır. Bulunan bu eserlerin hiçbirisinin demirden olmayıp başka madenlerden [3] yapılmış olması, bu kavmin henüz demir işlemeciliğinin bilinmediği eski devirlerde yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak her halükarda bu kadar eski asırlarda yaşamış olan “Çud” kavminin ilim, marifet, sanat yönünden günümüz Başkırtlarından ne derece ileri olduklarını göstermektedir. Bu kavmin kabirleri çoğunlukla “Sibirya'da” ve özellikle Miyas, İset, Tobol nehirlerinin etrafında bulunup,

³¹ Togan, Başkırtların Altınorda Devleti'nin dağılmasından sonra İdil ve Kama nehirlerinin doğusunda olan kısmın Cengiz soyundan gelen Şıban Oğulları idaresinde yaşadıklarını, bu nehirlerin batısında olan kısmın ise Nogay mirzalarının hükmü altında yaşadıklarını belirtmiştir. XVI. yüzyılın ortasında ise Başkırtların Kazan Hanlığı'nın idaresi altına girdiğini söylemiştir. Bkz., Zeki Velidi Togan, “Başkirt”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. 2, İstanbul 1993, s. 330.

³² Orkun, Başkırtların Eski devirlerden beri Ural dağlarının iki eteğinde Yekaterinburg'dan Omsk vilayetine kadar uzanan arazide Orenburg, Ufa, Vyatka, Samara ve Perm vilayetlerinde oturduklarını söylemiştir. Bkz., Hüseyin Namık Orkun, *Türk Dünyası*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 164.

³³ Hadiyev'in bahsettiği “Çud” ismine kaynaklarda pek rastlanılmasada bu bölgede Başkırtlardan önce yaşayan halklarla ilgili bilgileri bulmamız mümkündür. Kuzeyev'e göre Demir devrine ilişkin yapılan araştırmalar sayesinde, M.Ö III. Binyıldan Miladi dönemin başlarına kadar geçen sürede, tarihi Başkırdistan topraklarında zaman içinde birbirinin yerine geçen etnik oluşumların varlığı tespit edilmiştir. Karmaşık olan bölge halkının etnik yapısı yapılan arkeolojik incelemelerden varılan sonuçlardan bir tanesi Başkırdistan topraklarının en eski zamanlardan M.S IX. yüzyıl sonlarına doğru değişik diller konuşan etnik grupların (Pers, Fin-Ugor, daha sonra ise Türk) birbirleriyle sürekli ve çok yönlü ilişkilerde bulunduğu bir bölge halini aldığı ve bu grupların bir kısmının daha sonra Başkırt halkının temelini oluşturan boylara katılmış olduğu fikridir. Bununla birlikte yapılan arkeolojik kazılarda doğrudan Başkırtların ataları sayılacak bir kültür tespit edilememiştir. Bkz., Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 22-23.

Samara, Orenburg vilayetlerindeki buzağlık, Troyski (Troytsk) şehirleri civarında da bulunmuştur. Günümüzde “Çud” adındaki kavmin olmadığı bilinmektedir. Bu kavim, Başkurtlar Orta Asya’dan buralara geldikten sonra başka bir yere mi göç ettiler veya Başkurtlar arasında kalıp eriyerek yok mu oldular burası meçhul. Yine bu belirsizlikten başka, Ural dağlarında çok eski devirlerde kazılan yer altı harabeleri ve buralarda çalışmak için bakırdan, taştan yapılan araçlar da bulunmuştur. Bu yer altı harabeleri dar ve uzun bir koridor şeklinde olup, günümüz yer altı harabeleri gibi dayanakları tahtalar ve ağaç kökleriyle güçlendirilen bu yer altı harabelerinin içerisinde oldukça fazla insan kemikleri bulunmuştur. Bu yüzden yapıldığı dönemde bu yer altı harabeleri yıkılıp, pek çok kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bu yer altı harabelerinde kullanılan hiçbir demir eşya bulunmamıştır. Burada çalışmak için yapılan araçların bazısı bakırdan bazısının ise taştan yapılmış olduğu görülmektedir. Bu yüzden bu yer altı harabelerinin demir kullanımının henüz bilinmediği dönemlerdeki kişiler tarafından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ve bu kavimlerin “Çud” kavmi olması ihtimal dahilindedir.

Buralarda Başkurtlardan önce başka kavimlerin yaşamış olduklarına dair dile getirilen şeyler delil olduğu gibi, göl, nehir ve dağ isimleri de delildir. Çünkü gerek nerede olursa olsun nehir ve dağ gibi her zaman mevcut olan şeylerin isimleri, oralarda yaşayan en eski [4] kavimler tarafından verilmiş olan isimler olduğu şüphesiz. Halen Başkurdistan’da bulunan göl, nehir, dağ isimlerine bakıldığında, bunların hiçbirisi ne Başkurtça ne de Kırgızca’dır. Hepsi de bizim bilmediğimiz başka bir dilden alınmış isimlerdir. Mesela: Sakmar, Ufa, İk, Sok, Oy, İrimil, Miyas, Ay, Or gibi isimlerin tamamı başka dilden alınmış isimlerdir. Bunların tamamı, Başkurtlardan evvel buralarda başka kavimlerin yaşamış olduğuna, Başkurtların sonradan gelip yerleşmiş olduklarına delil teşkil eder³⁴.

Gerçi Başkurtlar buraların asıl sahibi olmasalar da, oldukça eski zamanlardan beri buralarda yaşadıkları tarihçiler tarafından beyan edilmektedir. Başkurtları IX. asırdan başlayarak Arap müverrihleri zikretmeye başlarlar. Ayrıca bunların Volga, Kama, Tobol

³⁴ Togan, Başkurtların birleşmesinden önce Ural taraflarında bazı İran Sarmat kavimlerinin yaşamış olduğunu, coğrafi isimlerden yola çıkarak anlaşıldığını belirtmiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 4; Kurat ise Karadeniz’in kuzeyinde bulunan İran asıllı Sarmatlar arasında Türk unsurlarının bulunup bulunmadığı tespit edilemediğini fakat Sarmatların yaşadığı alan Orta Dnepr ve Karpatlar’a kadar uzandığını söylemiştir. Pripet ve Vistül nehirleri arasında yaşayan Slavlarla önceden etkileşim haline geçtikleri anlaşıldığı, bununla birlikte Sarmatların etkisiyle M.S I. ve M.S. II. Yüzyıllarda Don ile Aşağı Tuna arasında yaşayan bu kavimlerin coğrafi konumları göze alındığında Türk boylarıyla muhtemelen temas etmiş olduğu görüşündedir. Bkz., Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 3. Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 7.

nehirleri arasında yaşadıklarını zikrederler. Mesela: IX. asırda yaşamış olan İbn-i Dasta³⁵ (İbn Rüste), X. asırda yaşamış olan İbn-i Fadlan, XII. asırda yaşamış olan İdrisi, XIII. asırda yaşamış olan Dimeşki bu hususlara dair çok mühim şeyler yazmışlardır. Ayrıca Rus ve Frenk muharrirleri bu eserlerden oldukça faydalanıp, bu eserlere çeşitli şerhler düşmüşlerdir.

II

Eski devirlerde Doğu Asya ve Orta Asya bozkırlarında göçebe halde yaşayarak, sonraları aralarından Atilla, Cengiz, Aksak Timur gibi büyük şahısları ortaya çıkaran, bütün dünyayı dehşete salan büyük Tatar topluluklarının mevcudiyeti bilinmektedir. Başkırtların da bu Tatar topluluklarından biri olduğu birçok tarihçi tarafından beyan edilmektedir³⁶. Florinski diyor ki: “ Türk kabileleri arasında yukarıdan bakıldığında taksimat oldukça çoktur. Ancak Türk kabileleri içerisinde yer alan Tatar ve Başkırt kabileleri arasında bu kadar farklılık yoktur. Zaten bu iki kabilenin her ikisi aynı nesil ve aynı ırktan olduğu halde birinin Tatar diğeri Başkırt diye adlandırılmaları [5] yaşadıkları yerin farklılığından veya yaşam tarzlarının farklı olmasından dolayıdır.” Vitevski buna dayanarak diyor ki: “Florinski'nin söyledikleri doğru olsa gerek. Çünkü Kazan Tatarları ile Ural Başkırtları arasında farklılık

³⁵ Bu isim Arap Müverrihlerinden İbn Rüste (İbn Rusteh) olmalı. Rusya'da eskiden olduğu gibi günümüzdeki bazı şarkiyatçılar da, D.A. Hvalson'un, *İzvestiya o Hazarah, Burtasah, Bulgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah* adlı eserinden istifade edenler Hvalson'unyanışını tekrar ederek bu müverrihin adını İbn Dasta olarak göstermektedirler. Metinde bundan sonraki yerlerde İbn Rüste olarak geçecektir.

³⁶ Tarihçiler arasında Başkırtların Türk mü yoksa Fin-İgor kavminden mi? olduğu görüşü yoğun bir şekilde tartışılmakta ve karşıt görüşler ortaya atılmaktadır. Başkırt-Macar akrabalığı teorisi ve Başkırtların Ugor kökenli oldukları görüşü yakın dönemde dilbilimciler ve Ortaçağ gezginlerinin verdikleri bilgilere dayanılarak yeniden gündeme getirilmiştir. Kuzeyev bu âlimlerin ve araştırmacıların yaptığı çalışmaları ve bu çalışmalar sonucu vardıkları sonucu değerlendirerek şu şekilde açıklamıştır. “*Başkırtların Ugor kökenli olduklarını belirten görüş, tarihi etnoğrafya araştırmalarında bir gelenek halini almıştır. Birçok yazar bu hipoteze başvurmaktadır. Gerçi bu durumda argüman olarak D.A. Hvalsonve onun ardıllarının görüşlerine başvurulmaktadır. Başkırt halkının Ugor veya Ugro-Madyar kökenli olduğunu savunan tez, bazı genel bilgi kaynaklarında da girmek suretiyle, çağdaş tarih biliminde oldukça rağbet gören tezlerden biri haline gelmiştir. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında yani yapılmakta olan antropolojik ve tarihi dilbilim araştırmalarının Başkırt etnik tarihinin fevkalade karmaşıklığını ortaya koyduğu dönemde, bilimsel literatürde Başkırt halkının Türk kökenli tezi olduğu şekillendi. Bu tez N.M. Malıyev ile V.M. Florinski'nin çalışmalarında daha geniş biçimde işlendi. V.A. Novikov, A. P. Bogdanov, V. I. Vitevski vb. da Başkırtların Türk kökenli oldukları tezini desteklediler.*” Bilimsel düşünce yavaş yavaş da olsa, sonuçta Başkırt halkının Türk kökenli oluşuyla ilgili tezi benimsemekle birlikte, bu oluşum sürecine Ugor veya Fin-Ugor unsurunun da bir ölçüde katılmış olduğunu kabullenme yönünde gelişmektedir. Gerçi D: *Europeus, N. M. Malıyev ve benzerleri, Başkırt halkının oluşumuna Türk olmayan unsurlarında katkıda buldukları ihtimalini göz ardı etmiyorlardı. Ama Başkırtlar Türk kökenli olmak birlikte, ana küllenin Türk (Nogay-Kıpçak) olduğunu etnograf ve antropologlardan P.S. Nazarov, S. Weissenberg, S. Sommye, ve A. N. Abramov da vurgulamaktaydı. S. I. Rudenko'nun “Başkırtlar” adlı iki ciltlik araştırmasında (1916-1925) Başkırt etnografyasının araştırılması alanında önemli bir çalışmadır. Başkırt halkının oluşumuna Türk unsurunun katkıları gibi konulara ilişkin kanaatleri, bu halkın etnogenezisinin araştırılmasına önemli katkı sağlamıştır. Rudenko ise Başkırtların kökeni konusunda Ugor tezine olumsuz baktığı ve Türk tezini desteklediğini daha net biçimde ifade etmiştir.” Bkz., Kuzeyev, a.g.e., s. 18-21.*

çok azdır. Hem ilmi izahlar bakımından da unsurları birbirine mütenasip görülmüştür. Etnografların (şecere-soy bilimcileri) en büyük delili olarak görülen dil birliği hususu bunlarda mükemmeldir. Zira Başkurt dili ile Kazan Tatarlarının dili arasında farklılık yok denecek derecede azdır. Bunlar arasındaki farklılık sadece yaşam tarzında ve biraz da ilim, marifet ve sanat alanlarındadır. Başkurtların yaşantısı bedeviliğe yakın bir haldedir. Kazan Tatarlarının hayat seviyesi 20. asır medeniyetine yakın bir durumdadır. Başkurtlar ilim ve sanat alanlarında çok geri olup, Kazan Tatarları bunlara kıyasla oldukça ileri gitmişlerdir. Aynı kökten ve aynı nesilden olan bu iki kabile arasındaki farklılıklar sadece oturdukları bölgenin farklılığından doğmuştur. Çünkü Kazan Tatarları uzun zamandan beri medeniyet âlemine yakın olduklarından yavaş yavaş da olsa ilim ve sanat bakımından ileri gitmişlerdir. Ayrıca Kazan Devlet'i Ruslar tarafından alındıktan sonra, Tatarlar Rus medeniyetinin tesiri altında kalmışlardır. Lakin bu durumda Başkurtlar medeniyet âlemine uzak olup, komşuları Kazak ve Kalmık gibi ilkel kabileler olduğundan bu zamana kadar ilkel çevrenin tesiri altında kalmışlardır. Münasebetleri ve alışverişleri sadece bunlarla olduğundan ilim ve sanat sahalarında ilerleyememişlerdir. İşte, bir atanın evlatları olan Tatar ve Başkurtlar arasındaki az da olsa farklılık yalnızca bu yönlerden hâsıl olmuştur. Yoksa bunlar arasında hiçbir farklılık yoktur”.

Ebul Fida'nın *Takvîmu'l Buldan*³⁷, Kazvini'nin, *Acayibü'l Mahlûkat*³⁸ adlı eserinde Başkurtların Türk soyundan olduklarını zikretmektedirler ve bunlardan [6] başka, Başkurtların durumlarına vakıf Arap ve Fars muharrirleri bunların Türk soyundan olduğu görüşünde mütefiklerdir.

Bulgar padişahı “Almış” (Almuş) kendi ailesi ve halkı ile beraber İslam dinini kabul ettikten sonra, Abbasi halifelerinden “Muktedir Billâh” bunlara şeriat hükümlerini öğretmek için 309 senesinde bir elçilik heyeti gönderdi³⁹. Bu elçilik heyetinin sır kâtibi Ahmet bin Fadlan idi. Ahmet bin Fadlan gelişinden dönüşüne kadar gördüğü her şeyi yazmıştır. Ahmet

³⁷ Ebü'l Fida'nın *Takvîmu'l buldan* adlı eseri VIII. (XIV.) yüzyılda coğrafya alanında yazılmış kitaplardan biri olup ilk defa 1840'ta J.T. Reinaud ve M. G. De Slane tarafından Paris'te yayımlanmıştır. Bkz., Abdülkerim Özeydin, “Ebü'l Fida”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 10, İstanbul 1994, s. 320-321.

³⁸ Kazvini'nin *Acayibü'l Mahlûkat* adlı eseri onun günümüze ulaşan iki eserinden biridir. Eser İlhanlı veziri, münşi ve tarihçi Ata Melik Cüveyni'ye sunulmuştur. Kahire'de tarihsiz bir baskısı yapılan eser Wüstenfeld tarafından Göttingen'de 1848 yılında neşredilmiştir. Bkz., Cevat İzgi, “Kazvini, Zekeriyâ b. Muhammed”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 25, İstanbul 2002, s. 160.

³⁹ Almış 895 yılında İdil Bulgar Devleti'nin Han'ı olmuştur. Babası Abdullah Cılkı Han'ın başlattığı Bulgar Devleti'ni İslam devletine dönüştürme çabalarına oğlu Almış da devam etmiştir. Han olduktan sonra İslam'a girme isteğini gören Halife 921 yılında Bulgar Devleti'ne büyük bir heyet gönderme kararı almıştır. Susan Er-Rasi'nin başkanlık ettiği heyet 921 yılı Temmuz'unda Bağdat'tan ayrılmıştır. Ahmet İbn-i Fadlan'da bu heyetin danışmanı ve sekreteri olarak görev almıştır. Bkz., Zufar Z. Miftakov, “İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti: İdil Bulgar Devleti”, *Türkler*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 748-752.

bin Fadlan yolda gördükleri arasında Başkurtları zikrediyor ve bunların Türk kavminden olduklarını açıkça belirterek şöyle anlatıyor: “ Seferimizde Başkurt isimli Türk kabilelerinden birine rastladık. Bunlardan çok korktuk ve saklandık. Çünkü bunlar Türk kabilelerinin en korkunçları ve meziyetsizlerindedir. Adam öldürmek bunların yanında hiçbir şeydir. Karşısına çıkan bir adamın boynunu vurur, vücudunu bırakarak başını alıp götürür. O kişi hemen orada helak olur. Kendileri sakallarını tıraş ederler. Elbiselerindeki dikiş aralarından buldukları bitleri dişleriyle çiğneyip yerler. Bunların arasından Müslüman olmuş bir kişi bize hizmet etmekteydi. Bir gün bakıyordum bu adam elbisesinden biti aldı ve tırnağıyla ezerek öldürdü, sonra diliyle yaladı. Benim kendisine baktığımı görünce “Ah çok lezzetli” dedi. Bunların herbiri bir ağaç parçasını erkeklik uzvu şeklinde yontup üzerine asar. Bir yolculuğa veya bir düşmanla karşı karşıya gelecek olursa, buna secde edip “Yarab dileklerimi yerine getir!” diyerek dua eder. Bu halini görünce tercümanıma: “Niçin böyle tenasül uzvuna ibadet ediyorlar. Buna delilleri var mı?” diyerek sormasını istedim. Tercümanımın sorması üzerine: “Bu beni yaratıcıdır. Bundan başka bir yaratıcıyı ben tanımıyorum” diye cevap verdi. Bunların bazıları kış için bir ilah, yaz için bir ilah, yağmur için bir ilah, rüzgar için bir ilah, ağaca [7] bir ilah, adama bir ilah, hayvanlara bir ilah, suya bir ilah, geceye bir ilah, gündüze bir ilah, göğe bir ilah, yere bir ilah, hayata bir ilah itikat ederler. Ayrıca bunların düşüncesine göre gökteki ilah diğerlerinden büyükçe olup her işte bunlara danışır, daha sonra bunu yaparsa diğerleri buna razı olur. Başkurtların bazıları yılanı, bazıları balığa, bazıları turnaya ibadet ederler. Turnaya ibadet etmelerinin sebebini sorduğumda: “Bir zaman düşmanlarımızla savaşta düşmanlarımız bizi yenmeye başladılar. O sıra arkalarından turnaların çıkıp bağırması üzerine dehşete düşerek yenildiler. Düşmanlarımızın yenilmesine sebep olduğu için biz onu ilah olarak tanıyoruz. Bu yüzden ona ibadet ediyoruz” diye cevap verdiler.⁴⁰

III

Başkurtlar doğu ve batı olarak ikiye ayrılırlar. Doğu diye Ural etrafındaki Başkurtlar adlandırılır. Batı diye Avusturya'nın büyük bir kısmını teşkil eden, ilim, sanat ve ticaret yönünden çok gelişen Vengr kavmi adlandırılmaktadır. Bu halde Vengrler kendilerini Madyar, Türkler Macar diye adlandırır. Eski İslam müverrihlerinin bazıları Hungar, bazıları

⁴⁰ İbn Fadlan seyahatnamesi için ayrıca bkz., Ramazan Şeşen, *İbn Fazlân Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 46-47; Togan, *a.g.e.*, s. 6.

Macgar, bazıları Macgard, bazıları Başkurt diye adlandırılır⁴¹. Macarlar eskiden Ural etrafında yaşayıp, Peçenekler tarafından sıkıştırılmaları üzerine 884'te Ural etrafından "Almus" adında birinin idaresi altında göç edip gittiler. Uzun zaman gittikten sonra "Hazaristan" ile sınırdış bir bölgeye yerleşip Hazarlara tabi olarak yaşadılar. Bir müddet sonra bu bölgeyi, Almus'un yerine geçen Libidyas adındaki liderlerine nispetle "Libidiye" diye adlandırdılar. Bir süre sonra Peçenekler doğudan batıya doğru göç edip, Macarları yine sıkıştırmaya başladılar. Macarlar yine bu sıkıştırmaya dayanamayarak "Libidyas" ın idaresinde "Atilkus"⁴² [8] adlandırılan yere göç ettiler. Peçenekler sürekli Hazarlarla savaşmaktaydı. Bu yüzden Hazarlar Peçeneklere karşı Macarlarla ittifak ettiler. Bu devreye kadar Macarların daimi hükümdarları yoktu. Almus ile Libidyas geçici hükümdarlar idi. Hazar padişahı düşmana karşı koymada etkili olsun diye Macarlara daimi bir hükümdar belirlemeyi teklif etti. Macarlar Hazar padişahının direktifiyle Libidyas'ı hükümdar ilan ettiler. Ancak Libidyas hiç evladı olmadığından bunu kabul etmedi. Kendisi yerine Almus'un oğlu "Arpad"⁴³ gösterdi. Macarlar oybirliğiyle Arpad'ı kendilerine hükümdar olarak belirlediler. Ancak ne sebeptendir ki "Atilkus" da da çok kalmayıp, ondan sonra şimdiki toprakları "Vengriya" ya gidip yerleştiler. Macarlar hakkında çok açık bir şekilde beyanat veren eski İslam müverrihlerinden biri İbn Rüste'dir. O diyor ki: "Macar toprakları, Peçenek toprakları ve eski Bulgarların topraklarıyla bir yandan sınırdır. Macarlar Türk kavimlerinden

⁴¹ Kuzeyev, Başkurt-Madyar akrabalığı teorisini esasen Başkurtlar ile Macarları aynı boy olarak gören Doğu kaynaklarının çelişkili verilerine dayandırmaktadır. Kuzeyev Doğu kaynaklarında Başkurt-Madyar akrabalığı teorisinin böyle bir algı oluşturma sebebini şu şekilde ifade etmiştir. "Doğulu yazarların *Basgard* adı altında *Madyarlar*'ı kastettikleri yönündeki bir görüş önceleri İ Fisher (1768) ve A.I. Schlaser (1813) tarafından ifade edilmiş, fakat bir teori olarak İbn Rüste'nin (1868) eserine D.A Hvalson tarafından yazılan notlarında yer almıştır. Daha sonraki çalışmalarda D.A Hvalson'un kanaatleri temel olarak alınmıştır. D.A Hvalson ortaya koyduğu kanıtlarda, İbn Rüste'nin haricinde Mesudi, el-Belhi, İdrisi, Yakut el Hamevi, Kazvini, İbn Said, Ed-Dimeşki ve Ebu'l-Fida'nın eserlerini de kullanmaktadır. Onun temel görüşüne göre, Başkurt ve Magyar etnonimleri eski biçimi *Basgard* olan ortak bir kökten kaynaklanmaktadır." Bkz., Kuzeyev, a.g.e., s. 428-429; Rasonyi ise nasıl Tuna Bulgarlarını Türk kavimleri arasında sayıyorsa aynı sebeplerden de Macarları Türk olarak kabul etmemiz gerektiğini belirterek "Türkler Macarların babası *Fin-Ugorlar* ise anasıdır" der. Bkz., Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 118; Doğu kaynaklarında Başkurt etnonimi (kavim) şu biçimlerde yer almaktadır. (İbn Fadlan Başkırd), (İbn Rüste Başğırt), (İdrisi Başğırt), (Yakut el-Hamevi Başğırd-Başğırd), (İstahri Başğırt), (Kazvini Bâşğırt), Bkz., Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2001; Togan'ın verdiği bilgilere göre ise Başkurt ismi Doğu kaynaklarında Başcırt, Başgurd, Başğırd, Bacgurd, Batı kaynaklarında ise Bascart, Bascatur olarak geçmektedir. Bkz., Togan, a.g.e., s. 5-9.

⁴² Kurat, Peçenekler'in İdil'i geçip Macarları sıkıştırmasıyla Döneç Nehri civarında "Etelgözü" denilen yere geldiklerini söylemiştir. Hadiyev'in Atilküs olarak verdiği bu yer muhtemelen Kurat'ın bahsettiği "Etelgözü" olmalıdır. Bkz., Kurat, a.g.e., 2002, s. 46.

⁴³ Hazar Kağanı tarafından Arpad adlı başbuğ Macarların başına getirilmiştir. Kurat, Macarların böylelikle devlet teşkilatının temelini attığını söylemiştir. Arpad'ın idaresindeki Macarların Peçenek hücumlarına dayanamayarak batıya hareket ettiklerini ve daha sonraki dönemlerde Avrupa'nın göbeğinde Avrupalılardan farklı yarı Asyalı bir kavmin yer aldığını belirtmiştir. Bkz., Kurat, a.g.e., 2002, s. 46-47.

olup, liderlerinin ismi “Jula” ve lakabı “Künde” dir⁴⁴. Savaş zamanlarında 20 bin atlı asker toplamaya muvaffaktır. Gerek savaş zamanlarında gerek sair zamanlarda olsun Macarlar liderlerine çok itaatkârdır. Kendileri çadırlarda yaşayıp, hayvanları için iyi otlu toprakları takip ederek bir mekândan başka bir mekâna göç edip giderler. Toprakları çok geniş olup bir hududu Rum denizine (Karadeniz-Hadiyev) kadar ulaşır. Bu denize iki nehir dökülüp, bunun birisi Ceyhun nehrinden de büyükçedir. Macarlar bu iki nehrin arasında yaşarlar. Kış yaklaşıncı herbiri kendi yaşadığı topraklara yakın bu iki nehirden birinin yanına göçederler. Ve o nehirden balık tutup, yaza kadar vakit geçirirler. Ve başka yere kıyasla Macarlar için burada kış geçirmek daha muvafiktir. Macar toprakları [9] çok ağaçlık ve sulak olduğundan rutubetlidir. Çok ekin ekerler. Macarlar komşu oldukları Slav kabilelere ağalık yaparlar. Bunlara çok ağır vergi koyup, esir aldıkları kişilere yükledikleri işlerle hayatlarını sürerler. Macarlar bitkilere ibadet ederler ve daima Slavlarla savaşırlar. Bunlardan çok esir alırlar. Bu esirleri deniz yoluyla Rum topraklarına ulaştırıp Kerh adındaki perestana iletip satarlar. Rivayet edildiğine göre, eski zamanlarda Hazarlar, Macarlardan ve bunlardan başka komşu kabilelerden korunmak için etraflarına hendekler kazmışlardır. Macarlar esirleriyle Kerh perestanına ulaşınca Rumlar (Grekler-Hadiyev) karşı çıkarlar ve orada Pazar kurup, esirleri Rumlara verir ve karşılığında kadifeler, yünden yapılan halılar ve başka mallar alıp giderler”. İbn Rüste'nin bu sözleri Macarlar “Atilkus”dan şimdiki topraklarına göçmeden önce yazılmıştır. Çünkü İbn Rüste'nin “Karadeniz’e dökülen iki nehir arasında yaşarlar” diye bahsettiği nehirlerden kastı, Dunay (Tuna-Zafer Sever) ve Dinyester nehirleri olup, Atilkus'dan kastı şimdiki Besarabya memleketidir. Macarların şu anki Başkırtlarla aynı nesilden oluşu değil, hatta Ural civarlarından gitmeden önce o dönemdeki Başkırtların bir kısmını teşkil etmişlerdir. 12. asır seyyahları Başkırt diliyle Macar dili arasında hiçbir yönden fark bulamamışlardır. Bunun için Başkırdistan'ı “Ulu Vengriya” diye adlandırmışlardır. Vengrlerin Avusturya'ya başkaldırılarını esnasında, Avusturya'ya yardım için Rusya devleti asker göndermişti. Bu askerlerin arasında Başkırtların ülkesinde yaşayan Ural (Yayıık-Zafer Sever) Kazakları da bulunuyordu. Bu Kazaklar Vengrleri görerek çok benzedikleri için bunları Başkırtlar diye adlandırmışlardır. Ve ayaklanmalar bastırılıp vatanlarına dönene kadar bunları Başkırtlar olarak adlandırmışlardır.

[10] Ural (Yayıık- Zafer Sever) Başkırtları Müslüman olduğu gibi, Macarlar arasında da eski zamanlarda Müslümanların bulunduğundan haber verilmektedir. Bununla ilgili olarak

⁴⁴ Şeşen'in İbn Rüste'nin *al-A'lak el-nefise* adlı eserinden aktardığı Macarlarla olan kısma baktığımızda Hadiyev'in eserinde eksik olan Macar liderinin ismi “Jula”, lakabı ise “Künde”dir. Bkz., Şeşen, *a.g.e.*, 2001, s. 36.

Yakut Hamevi şunları yazmaktadır: “Halep şehrinde Başkurt isminde bir kabile gördüm. Tenleri ve saçlarının rengi kızılımsı olup, İmam Ebu Hanife mezhebi üzere fıkıh ilmi tahsil ediyorlar. Bunların birisinden, kendileri ve şehirlerinin durumuyla ilgili sorduğumda bana şöyle dedi: “Şehirlerimiz Konstantiniyye’nin (İstanbul-Hadiyev) ardında Hungar denen Frenk memleketindedir. (Hungar dediği Vengrdir-Hadiyev) Bizler 30 köy kadar Müslüman olup hepimiz bu Hungarya denilen Frenk padişahına tabiyiz. Köylerimizin her birini bir küçük şehir demek mümkündür. Padişahımız bizim itaatten ayrılacağıımızdan korkup, şehirlerimizin etrafına kaleler inşasına izin vermemiştir. Bizler Hıristiyan şehirlerinin ortasındayız. Kuzeyimizde tamamıyla Slav şehirleri bulunmakta olup, güney tarafımızda Papa (şimdiki İtalya-Hadiyev) şehirleri bulunmaktadır. Batı tarafımızda Endülüs şehirleri olup, doğu tarafımızda Konstantiniyye memleketi bulunmaktadır. Bizim dilimiz ve kıyafetimiz Frenkçedir. Bunlarla beraber askerlik hizmeti yaparız ve bunun yanı sıra düşmana karşı çıkıp, muharebe ederiz. Çünkü bunlar her zaman yalnızca İslam’a düşman kavimlerle savaşırlar. Sonra ben merak edip bu kadar kâfir arasında nasıl yalnızca bunlar Müslüman olarak kalabilmiş olmalarının sebebini sordum. O bana şöyle dedi: “Yaşlılarımızdan duyduğumuza göre, eski zamanlarda bizim topraklarımıza Bulgar topraklarından yedi Müslüman gelip bizim topraklarımızda yaşamışlar ve zamanla bizim yanlış yolda olduğumuzu anlatıp, bizi İslam dinine girdirmişler⁴⁵. İşte o vakitte biz Müslüman olmuşuz. Biz bu şehirlere gelip fıkıh ilmimi tahsil ediyoruz. Tahsilimizi bitirip şehirlerimize döndüğümüzde halkımız bize saygı, hürmet gösterip, bizleri din önderleri yaparlar. Sonra ben : “Niçin sakallarınızı tıraş ediyorsunuz!” diye sordum. Bana : “Biz askeriz, bizim askerler sakallarını tıraş ederler ve Frenk kıyafetlerini [11] giyerler ama askeri hizmette olmayanlarımız öyle yapmazlar” dedi. Sonra. “Sizin şehirleriniz buradan uzak mı?” dedim. O bana şöyle dedi: “Buradan İstanbul’a 2,5 aylık yoldur. İstanbul’dan sonra yine o kadar vardır”⁴⁶. Hamevi’nin sözü burada tamamlanıyor.

Bu zatın söylediğine göre, bu Müslümanlar Macarlarla aynı soydandır. Fakat gerçek öyle olmayıp, herhangi bir sebeple bu Müslümanların yabancı ülkeden gelip yerleşen insanlar oluşu Avrupa uleması tarafından beyan olunuyor. Yakut Hamevi ile konuşan öğrencilerin kendilerini Başkurt, diye adlandırmaları, sadece Araplar içerisinde Başkurt diye tanınan

⁴⁵ Bu bilgilere ek olarak Müslüman olan Başkurt nasıl Müslüman olduklarını anlatmaya şöyle devam etmiştir. “*Sapıklıkta olduğumuzu tatlı bir dille anlatmışlar. Bize İslamiyet’in doğru yolunu göstermişler. Elhamdül-lilah, Allah bize hidayet verip kalbimizi iman nuruna karşı açmış, toplumuz Müslüman olmuşuz.*” Bkz., Şeşen, a.g.e., 2001, s. 134.

⁴⁶ Yakut el-Hamevi’nin *Mu’cemu-l Buldan* adlı eserinde Başkurtların Bulgar’a 25 konak (menzil), yine Başkurtlardan Türklerin bir sınıfı olan Peçeneklere 10 günlük mesafe olduğunu söyler. Bkz., Şeşen, a.g.e., 2001, s. 134.

kavimler arasında yaşadıkları yönünde tahmin edilmektedir. Bazı Avrupa müverrihleri tarafından bu Müslümanlar hakkında şöyle bilgiler nakledilmektedir: Macar hanı Taksun zamanında Vengerye'ye Billa, Baksu isimli iki kardeşin idaresi altında bir fırka Bulgar Müslüman'ı geldi. Bundan sonra çok geçmeden Hiseyn ismindeki yine birinin idaresi altında ikinci bir fırka geldi. Macarlar bunları iyi bir şekilde kabul edip, Tuna nehri üzerinde toprak verdiler. Bulgar Müslümanları orada yerleşip, "Peşt" isminde bir şehir kurdular* ve bunları bazen Bulgarlar bazen de Müslümanlar diye adlandırdılar. Bu Müslümanların kendi topraklarını terk edip bu topraklara gelişinin sebebi, Svyatoslov zamanında 968 senesinde Rusların Bulgara gidip kıyım ve yağmalamalarıdır. Sonraları bu Müslümanlar Vengriya'da mal ve mülk yönünden çok büyük bir varlık göstermişlerdir. Bu Müslümanların 14. asrın ortalarına kadar Vengriya'da buldukları biliniyorsa da, sonraki durumları bilinmiyor.

[12] İşte Yakut Hamevi ve diğerlerinin Başkurtlar diye adlandırdığı Müslümanlar bunlardır. Çok sayıda Arap müverrihi Asya da kalan Başkurtlarla Avrupa'ya giden Başkurtlar arasını ayırmayarak, ikisini bir hesap edip zikrederler. Mesela: İbn Seyyid "Baskurt toprağı yedinci iklimde vaki" diyor. Bundan kasıt elbette Ural civarıdır. Yine bunun arkasından: "Baskurtlar Türk soyundan olup, Nimseler ile komşudur ve bu komşuluk tesiriyle Nimselerden Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir" diyor. Bundan kasıt şüphesiz Macarlardır. Hâlbuki İbn Seyyid bunların arasını ayırmayarak her ikisini bir hesap edip zikretmiştir. Yakut Hamevi *Mu'cemu-l Buldan*'da⁴⁷ "Baskurt toprakları İstanbul ile Bulgaristan arasında vaki" diyor. Bundan kasıt şüphesiz Avrupa'daki Başkurtlardır. Hamevi yine yukarıda bahsedilen Başkurtlar olduğunu düşünerek İbn Fadlan risalesinin Başkurtlara ait kısmını aktarır. Hâlbuki İbn Fadlan'ın zikrettiği Başkurtlar, kendilerinin Ural dağlarını aşarak Bulgar şehrine gittiği zaman gördüğü Başkurtlardır.

Roma Papası tarafından Batu hana Hıristiyan dinini takdim için giden misyoner "Karpın"⁴⁸ (Plano Carpini Zafer Sever) seferinde Başkurtları görmüş ve bunların Macarlarla

* Bu Müslümanların kurdukları şehir Macarların başkenti olan "Budapeşte" şehri değil mi?

⁴⁷ Yakut Hamevi *Mu'cemu-l Buldan* adlı eseri Yakut Hamevi'nin 615 (1218) yılında Merv'de bulunduğu sırada, hocası Abdürrahim b. Abdülkerim es-Sem'ani'nin hadis dersinde Arap yarımadasında yapılan panayırlardan birine adını veren Hubaşe'nin okunuşu konusunda çıkan bir münakaşa üzerine yer adları ile ilgili bir esere ihtiyaç olduğunu düşünüp eseri yazmaya karar vermiştir. İlk müsveddesini 621'de (1224) Halep'te tamamlayan müellif esere son şeklini 625'te (1228) vermiş ve hamisi İbnü'l-Kifti'nin kütüphanesine hediye etmiştir. eseri yazarken daha önce kaleme alınmış tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurmuştur. Aynı zamanda seyahatleri sırasında görüştüğü kimselerden aldığı bilgilerden, kendi gözlem ve tecrübelerinden de yararlanmıştı. Bkz., Casim Avcı, "Yakut el-Hamevi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 43, İstanbul 2013, s. 288-291.

⁴⁸ Plano Carpini XIII. yüzyıl keşiş seyyahlarından biridir. Onun eserleri ilk defa Richard Hakluyt tarafından 1598'de basılmıştır. Carpini'nin seyahatnameleri daha sonra çeşitli dillerde tenkitli bir şekilde neşr ve tercüme

aynı soydan olduklarını beyan edip, Başkurt ve Macar dilleri arasında hiçbir ayrım olmadığını beyan etmiştir⁴⁹. Buna göre “Karamzin”⁵⁰ eski Başkurt dili ile şimdiki Macar dili arasında ayrılık olmadığını, Başkurtların Tatarların hâkimiyeti altına girmesiyle kendi dillerini terk edip, Tatar dilini kabul ettiklerini zikreder. Lakin gerçek durum bunun aksidir. Çünkü başlangıçtaki Macar dili şimdiki Başkurt dili gibi Türkçe idi. Son zamanlara doğru bu dillerini kaybedip, şimdiki dillerini kabul etmişlerdir. Bunun [13] en kuvvetli delili, 13. asra kadar Macarların kiliselerde okunmakta olan dualarının Türkçe olmasıdır.

Şimdi gelelim Başkurt ve Macar isimlerine: Dışarıdan bakıldığında bu iki isim arasında her ne kadar hiçbir münasebet yok gibi görünse de, gerçekte bu iki sözün her ikisi aynı kökten doğmuşlardır. Çünkü 10. asırdaki “Mesudi” bunları “Bacgırd” diye adlandırıyor. Bu da gösteriyor ki, bunların en eski isimleri Bacgırd’dır. Son zamanlara doğru bu isim ikiye bölünüp, doğuda bu isimden Başgırd, Bişkird, Başkırt, Başkırd sözleri hâsıl olmuştur. Batıda ise, B harfi yerine M harfi konulup ve dal harfi tamamen kaldırılıp “Macgır” olarak kalmıştır. Yine daha sonra Macgır sözü, Macar’a dönüştürülüp, Macar’dan Madyar sözü hâsıl olmuştur⁵¹. Rus müverrihleri bu kavmi Başkurt diye adlandırmaya çeşitli bakışlar getirmişlerdir. Bazıları eskiden bunlar bal kurdu ile (arıcılıkla) geçimlerini sürdürdüler. Bu münasebetle Başkurt diye adlandırıldılar diyorlar. Ve bazıları, Başkurtlar Altınordu devletine tabi oldukları dönemde Altınordu devleti kendi kuralları gereği Başkurtlara Börü başı alameti verdi. Başkurtlar bunu âlemlerine(flak-Hadiyev) koyup, ayrıca başka şeylerde milli alamet olarak kullandılar. Bu münasebetle “Baş Börü” veya “Börü Baş” manasında olan Başkurt adıyla adlandırıldılar diyorlar. Fakat Başkurt ve Macar sözlerinin nereden alındıklarını ve

edilmiştir. Bkz., Ergin Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, Gece Yayınları, Ankara 2004, s. 7.

⁴⁹ Togan, seyyahlardan Plano Carpini (1243) ve Rubruk’un (1253) o dönemde Başkurt ülkesini kendilerinden önce İdil sahasını ziyaret ettikleri rivayet edilen Macar rahiplerinin gördükleri “Büyük Hungarya” ile birleştirdiklerini söylemiştir. Togan, bu keyfi durumun Ural Başkurtlarının menşei hakkında yanlış yorumlamalara sebep olduğunu söylemiştir. Başkurtların Tölös zümresine dâhil Türk kabilesi sayılmalarıyla birlikte Türklerin Kıpçak zümresine dâhil olduğunu ve Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. Cengiz oğlu Coçi Han tarafından takip edilen Kıpçakların Başkurt ülkesine göç etmiş olmaları dolayısıyla onlardan “İşte” diye söz ederek Başkurtların çoğunluğunun Kıpçaktan olduğunu Ebulgazi Han’ın da ifade ettiğini zikretmiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁰ Nikolay Mihayloviç Karamzin (1766-1826) Rusların önemli tarihçileri arasında yer almaktadır. 19. Yüzyılın ünlü eleştirmeni Belinskiy 1790 yılı başlarından Puşkin’e kadar geçen yaklaşık otuz yılı Karamzin dönemi olarak adlandırmıştır. Bkz., Altan Aykut, “ Rus Edebiyatı’nda Karamzin ve Duygusal Hikayeler” *A.Ü., D.T.C.F. Dergisi*, A. Ü. Basımevi, Ankara 1990, s. 1.

⁵¹ Macar, Başkurt kelimelerinin geniş açıklamalı etimolojisi için bkz., M. Z. Zekiev, *Törki-Tatar Etnogenezi*, Tataristan Bilimler Akademisi, Fikir Yayınevi, Kazan 1998, s. 303-307.

bunların kökeninin nasıl olduğunu iyice bildikten sonra, böyle tercihlere şayet zihin gitmese gerek⁵².

IV

X. asrın başlarına kadar Başkurtlar genel olarak denilecek olursa, Mecusi olup, İslam dini kısmen yayılmağa başlamıştır.[14] Bazısı hayvanlara ibadet edip, bazısı 12 ilaha iman etmişlerdir⁵³. Mesela: Kış, yaz, yağmur, yel, bitkiler, su, hayvan, gündüz, gece, toprak, hayat, ölüm bunların her biri için bir ilah sayılmıştır. Hatta çok kısa bir zaman önce Başkurtlarda Mecusilik zamanından kalan eserleri görmek mümkündür. Mesela: Genç gelin ve damat evine gelip yerleştiği zaman oradaki dağlara, nehirlere, meşhur yerlere, kaynataya, ağaçlara, büyük yaşlılara, ayrıca oranın itibarlı kişilerine diz çökmek ve secde etmek zorunda idi. Ve bazılarının söylediğine göre, Başkurtların yaz günlerini tazimlemeleri de bu Mecusilikten kalmadır*. Volga Bulgarları X. asırda İslamiyet'i kabul ettiği zaman, kendilerine tabi

⁵² Müellif Başkurt ve Macar isimlerinin aynı kökten türeyerek geldiğini kabul etse de, kendi verdiği rivayetlerin dışında Başkurt isminin kökeni hakkında başka görüşlerde vardır. Gömeç'in verdiği bir rivayete göre Göktürkler dağılınca batıdaki Bulgarların yükseldiği ve Bulgar beylerinden birinin adının "Kurt" olduğu ve Başkurt isminin de bundan gelmiş olabileceğini söylemiştir. Başkurt isminin manası hakkında birkaç rivayet daha olduğunu belirten Gömeç bu rivayetlere göre Peygamber İslamiyet'i öğretmek için üç kişiyi Ural bölgesine göndermiş ve bu sahabelere Ural Dağlarına kadar bir bozkurt rehberlik etmiş ve bu kavimde İslamiyet'i kabul ettikten sonra Başkurt diye adlandırılmıştır. Başka bir efsanevi görüşe göre ise Uzak Doğuda Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız gibi boylar birlikte yaşarlarken aralarında anlaşmazlık çıkmış ve bunların içerisinde bir bey çıkararak ava gitmiş, önüne bir kurt çıkararak ona yol göstermiştir. Bu kişi kurdu Tanrı'nın gönderdiğini düşünerek geri dönüp ailesini alarak Ural dağlarına getirmiştir. Bunlara da kurdun baş olduğu kavim denmiştir. 17. ve 18. yüzyılda Ruslara karşı mücadele eden Başkurtların kurt başlı sancak kullandıkları da söylenmektedir. Bkz., Saadetin Gömeç, "Baskurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Tarihten Bugüne Başkurtlar", Haz. M. Özyetkin-M. Dünder-İ. Kamalov, İstanbul 2008, s. 1; Kuzeyev, Başkurt etnonimiyle ilgili çok fazla yorum olduğunu belirtmiştir. Bunlardan bir tanesinin Baş-kor-t unsurları olarak ayrıştırılması gerektiğini öngörmektedir. -t unsuru ya İran kökenli çoğul eki veya Moğolca çoğul eki olarak değerlendirmektedir. Etonimin kökü ya bir hidronim (kelimenin kökeni) olarak görünmekte veya baş "esas", "baş" ve kor "daire", "iştişare", "boy" "kabile" olarak algılandığını belirtmiştir. Fakat Kuzeyev Başkurt sözcüğünde -t son ekinin ortay çıkış kuralının belirlenmesindeki zorluk ve karmaşıklık bu görüşe kuşkuyla bakılmasına sebep olduğunu söylemiştir. Diğer yönde sürdürülen araştırmaların ise, Başkurt sözcüğünün baş "baş/önder" "kafa" ve kort "kurt", "arı", "kar" veya "çiğ" sözcüklerinden oluşan bir yapı olduğunu öne sürmektedir. Kuzeyev'e göre Kort sözcüğünün bağımsız bir sözcük olarak değerlendirilmesi gerçekçi görülebilir. Etonimin Türk kökenli olduğu ve bu bağlamda kurt, kört unsurunun "kurt" anlamına geldiğini ifade etmek doğrudur. Ruslar'ın Igor Alayı Destanı'nda geçen "bosıy volk" tanımının V.A. Gordlevsky tarafından "Bozkurt" veya ébus kurt" biçiminde yapılan yorumu da Baş-kurt sözcük yapısının Bozkurt olarak yorumlanmasının desteklediği de görülmektedir. Bkz., Kuzeyev, *a.g.e.*, s. 430-431; Laszlo Rasonyi'nin György Györffy'den aktardığına göre Başkurtları anayurtlarına götüren hayvanın kurt, boğa, ayı, olmayıp başka bir hayvan olması gerektiği yönündedir. Komşu Ugor kavimlerinden Ostyakların ve Vogul efsanelerine obur (Gulo-gulo) karşılığı "Paskır" adlı bir hayvanın onları ana yurtlarına götürdüğünü ve Paskır kelimesinin etimolojisinin tarihi açısından yapılması gerektiğini bildirmiştir. Bkz., Rasonyi, *a.g.e.*, s. 125.

⁵³ Togan, bu on iki ilahın Başkurt boylarının on iki boylu diye ifade edilmesiyle mutabık olduğunu söylemiştir. Bunlardan Bürçen kabilesinin ongunu olarak şecerelerde malum olan turna da İbn Fadlan tarafından bir ilah olarak zikredilmiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 6; Şeşen, *a.g.e.*, 1995, s. 47.

* Spravočnaya Kniga Ufimskoy Gub., Otdel V, str. 371.

Başkurlara da bu mübarek dini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Ve tamamen olmasa da kısmen İslamiyet tohumlarını saçmaya muvaffak olmuşlardır. Sonra Altınorda hükümdarlarından Berke Han (1266) ve Özbek Hanlar (1341) Başkurlar arasında İslamiyet'i yaymaya çalışmışlardır. Ve bunlar tamamen muvaffak olup, bütün Başkurdistan'a İslamiyet'i yerleştirmişlerdir. Volga Bulgarları İslamiyet'i kabul ettikten sonra, İslam ahkâmını iyice öğretmek için Halife Muktedir Billah tarafından Bulgar'a bir elçi heyeti gönderildiği malumdur. Bunun gibi Başkurlara da İslam dinini öğretmek için İslam memleketlerinden ulema geldiği zannedilmektedir. Bu delillerden biri, Ufa'dan 50 km mesafede bulunan "Çişme" köyünün yakınında medfun Hüseyin Bey'dir. Bu adamın Türkistan'dan buraya gelip, 76 yaşında 444 senesinde dünyayı terk ettiği, kabir taşında yazılmıştır. Rivayetlere göre, bu adam Orta Asya hanları tarafından, İslami inançları zayıf olan Nogaylara dinini [15] iyice öğretmek için ve Başkurları Mecusilikten İslamiyet'e geçirmek için buraya gönderilmiştir. Bu yüzden Rus müverrihleri bu adamı Müslüman misyoneri, diye adlandırmışlardır*. Zalatos üezdinde Guşilegi nehrinin yakınında "Çukur" isimli dağın başında topraktan oyup yapılmış olan bir "siper" vardı. 1868 senesinde bu siper-duvar yıkılıp altından bir çok bakır paralar bulunmuştur. Bu paralara Müslümanca (Arapça olmalı Zafer Sever) "Bulend Hokand" diye yazılmıştır. Bu yüzden bazıları Başkurları İslamiyet'e sokmak için "Hokand"⁵⁴ topraklarından da Müslüman misyonerlerin geldiğini tahmin ederler*.

Başkurlar fikri bakımdan da oldukça yetersiz olup, hiçbir zaman birileri tarafından da bunların akıl ve fikir terbiyesine ehemmiyet verilmemiştir. Başkurların eski adetlerinde sadece üç çeşit şeyi öğrenmek lazım olup, ilim alanları bununla sınırlı kalmıştır.

1- Bazı yıldızların isimlerini bilmek ve faydalarını öğrenmek.

2- Eski hanlar hakkındaki rivayetleri bilmek ve batırlar hakkında söylenen bazı tarihi şiirleri ezberlemek.

3- Her bir Başkurt'un kendi uruğunu ve hangi hana mensup olduğunu bilmesi.

Başkurlara arasında bazı şiirler vardır ki, ahenginin güzelliği ve çok derin hissiyata malik olduğu cihetle bütün Başkurlar arasında makbul olmuştur. Bunlardan biri Aşkazar bestesidir ki, bu beste bir Başkurt kızı tarafından Aşkazar nehrinde boğulan sevgilisinin

* Spravočnaya kniga Ufimskoy gub., otdel V, str. 331. Müftü Hazret Sultanof'un bu mübarek zatın kubbesini (mezarını) tamir ettirdiği bilinmektedir.

⁵⁴ Hokand günümüzde Özbekistan topraklarında yer alan bir şehirdir.

* Ta-je kniga otdel II, str. 39.

hatırasına çıkarılmıştır. Başkırtlar arasında halk kahramanlarının olağanüstü cesaretlerini dile getiren şiirler, besteler ve sultanlara yapılan nasihatler pek çoktur. Böyle halk kahramanlarından en meşhurları “Çora Batır”, [16] “Sarı Markas Oğlu” ve diğerleridir. Hakkında pek çok şiirler söylenen kişilerden biri de Salavat⁵⁵ Yulayef’dir*. Bu şiirlerde Salavat’ın henüz 20 yaşında büyük bir şöhrete sahip olması, Pugaçev’in ekibi içerisinde olup, başına kamçat börtü giydiği, keskin kılıç tutup binlerce kişinin başlarını kopardığı, zikredilmiştir. Hatta bazı şiirlerde Salavat peygamberlik derecesine çıkarılıp methedilmiştir. Bu şiirler yerine göre yaz kurultaylarında büyükler ve küçükler tarafından okunurlar. Ve Başkırtların tamamı bunu duyup olağanüstü keyif alırlar. Son zamanlarda Başkırtların içinden yetişen şairlerden biri “Ebu’l Münih bin Ebu’l Feyz” dir. Kargalı kasabasında dünyaya gelip, Mahmut Yusuf ismindeki Buhara hanının elçisiyle birlikte İstanbul’a, Sultan’ın huzuruna varmıştır. Orada işlerini bitirdikten sonra Mekke’ye gidip 1231’ de hac vazifesini yerine getirmiştir. Bu seferinden dönüp, 1240’da yine hac niyetiyle sefere çıkmış, ancak henüz 40 yaşında iken hac yolunda dünyadan göç etmiştir. Basılan bir Türkçe divanı olup, şiirleri fasih ve lezizdir. Bu şiirlerinde, Beytullaha giderek haccettiğini, peygamberimizin makamını ziyaret ettiğini zikretmiştir. Yine bilinen şairlerden biri “Hubbetullah bin Seyyid Battal” hazretleridir. Mercani hazretleri bu şahıs hakkında: “Bu adam Hubbetullah İşan Kargalı, diye tanınır. Mecmuu-l Metayif ve-l Adab adlı vaazlar ve nasihatleri muhtevî oldukça manalı ve sahih mazmun Türkî dilinde manzumeleri vardır” diyor*.[17] Rusça eserlerde “Bunun şiirleri kendi asrında yaşamış olan Başkırt ordusunun kumandanlarını methetmekten ibaret idi. Bazen Rus Töre’lerini de methedip şiirler söylemişti” diye zikredilmiştir*. Rus müverrihleri bunu Başkırtlardan saymışlarsa da, Mercani hazretleri ne sebebe mebnidir, bunu Bulgar Türklerine nispet etmiştir. Yine Başkırtların tanınan şahıslarından biri Taceddin Yamçigulov’dur. Bu adam Sufi Allah Yar

⁵⁵ Pugaçev’in Çar’a karşı isyan hareketi 1773-1774 senelerinde olmuştur. Rus kumandan Salavat’ı isyana karşı göndermiş fakat Salavat Pugaçev’e bağlılığını bildirmiştir. Pugaçev yakalanıp öldürülmüş ancak Salavat isyan hareketine devam etmiştir. İsyana Rus kuvvetlerince bastırılmış, Salavat ve babası ele geçirilmiştir. Aşağıda Muellifin verdiği dipnotta Salavat ve babası ele geçirildikten sonra Rugirvik (Rogervik) şehrine gönderildiğinden bahsetmiştir. Togan’a göre ise önce Moskova’ya burada sorguları tamamlandıktan sonra Orenburg’a daha sonra köy köy gezdirilip çeşitli işkencelerden sonra Rogervik şehrine gönderildiği yönündedir. Salavat’ın hakkında musiki neşidesi ve destan olduğu ve Salavat’ın hayatı yeni Başkırt edebiyatında tiyatro eserlerinde olduğundan bahseden Togan, birinin Abdulkadir İnan tarafından 1922’de diğerinin ise Stepan Zlobin’in Salavat Yulay ismiyle 1953 neşrettiği roman olduğunu bildirmiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 100-101; Ayrıca Pugaçev İsyanı’na bkz., Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 283-285.

* Pugaçev isyanında harekete geçenlerin en büyükleri Yulay ile oğlu Salavat’dır. Bunlar Ufa üyesi Şeytan Kudi nahiyesinden olup, her ikisi de sonunda ele geçirilip, Finlandiya’da Rugurvik şehrine Katirga hizmetine gönderilmişlerdir. Katirgaya gönderilmeden önce, burun kanatları yırtılmış, yüzlerine damgalar vurulup köy köy dolaştırılmışlardır. Yadigar sahife 78, Ümid Bayof eseri.

* Müstefad-ül Ahbar, cüz 2, sahife 272.

* Spravočnaya kniga otdel V, str.378.

Hazretlerinin “Sebatü’l Acizin” isimli eserine bir şerh yazıp, bu şerhi kendisinin Azize isimindeki sevgili kızına nispetle “risale-i azize” diye isim koymuştur.

Eskiden Başkırtların ev içi yaşamları pekiyi değildi. Orman içinde yaşayan Başkırtlar arıcılıkla, kırdaki Başkırtlar ise hayvancılıkla meşgul idi. Ticaret ve sanatın ne olduğunu hiç bilmiyorlardı. Boş zamanlarında Kırgız ve Kalmık kabilelerine baskınlar yapıyorlardı. Bundan sonra Kırgız ve Kalmıklar da Başkırtları yağmalamaya girişiyorlardı. Bu sebeple Bircan Başkırtları kendilerinin asıl topraklarını terk edip, Uraşku, Kunanku nehirleri civarına gelip yerleşmeye mecbur olmuşlardı*. Kalmık ve Kırgız (Kazak-Zafer Sever) kabilelerinin baskın ve yağmaları hakkında Başkırtlar arasında şöyle hikâyeler nakledilir: Güya bir vakit bin kadar Kalmık baskın maksadıyla Başkırtlara hücum etmişler. Ancak ne kadar gayret etseler de bir türlü amaçlarına ulaşamamışlar. Daha sonra geceyi geçirmek için Kalmıklar “Töre Tav” isminde bir dağın civarında büyük bir gölün etrafına gelip yerleşmişlerdir. Başkırtlar ansızın bunlara hücum edip, bir kişi bile bırakmadan öldürerek yok etmişlerdir. Ve hepsini göle atmışlardır. Bu sebeple bu gölün adı “Bin Kalmık Gölü” diye adlandırılmış ve öylece kalmıştır. [18] Genç kızlar ev işlerinden sonra, en çok sevdikleri işler oya yapma, dokuma gibi el işleridir. El işlerinden en meşhur işleri, ipek veya yün ile işlenen ve kendilerinin “Buyak” ismindeki milli boyaları ile boyanan kendir çikmenleridir. Bu buyak ismindeki boyaları, fabrika boyalarının çok yaygınlaşması sebebiyle son zamanlarda kaybolmuştur. Yalnızca “Katay” Başkırtlarında az da olsa kaldığı duyulmaktadır*. Bunun dışında önemli el işlerinden “Kaşbav” ile mercan dizip işlenen “Tubi” ismindeki baş giyimleridir. Ayrıca Kaşbav’ın aşağı tarafından bağlamak için “Sara us” ismindeki ipek ile dikilen bir tasmaları da vardır.

Başkırt kızlarının her çeşit çıkışlarına has isimler vardır. Mesela: çıkışın bir çeşidi minare, bir çeşidi tikke munuz diye adlandırılır. Eski zamanlarda kendi kabilesinden, uruğundan kız almak Başkırtların geleneklerine göre çok büyük ayıp telakki edilmiştir. Bu işe tevessül eden kişiyi ya öldürür ya da hatununu elinden alırlardı. Kilmat adındaki bir han kendi kabilesinden bir kız almıştı. Bu yüzden Başkırtlar arasında büyük savaşlar meydana geldi. Çok kişi öldürüldü. Fakat bir müddet sonra akli başında Başkırtların müdahalesiyle ancak sükûnet sağlandı. Başkırtların en ilginç adetlerinden birisi; Eğer bir adamın doğan çocukları sürekli ölüyorsa, son evladını ata emzirtirdi. Çünkü kendilerinin düşüncesine göre at emen

* Günümüzde bu isimdeki nehirlerin olmadığı söylenir.

* Bu Başkırtlar Verhni Ural üyezinde.

çocuk güya uzun ömürlü olurmuş. Başkurt hanlarından biri böyle at memesinden emip yetiştirdiğinden “Burnak” diye adlandırılmış idi. Burnak at oğlu demektir.

V

[19]Anlaşıldığına göre, Rusya’ya tabi olmadan önce Başkurtların tamamı Uluğ hana tabi olan küçük beyler ve hanlar tarafından idare olunmuşlardır. Bu hanlar yerine göre bazı zamanlarda az bazen da çok sayıda olmuştur. Birinci hanın erkek evladı ne kadar olursa olsun kendisinden sonra tamamı han olduklarından, han evladı çok kalırsa hanlar çok sayıda olmuş, eğer birinci hanın evladı az ise hanlar da az olmuşlardır. Mesela: Tabinski’deki* hanların sayısı bir dönem 17’ye ulaşmıştır. Bunun için de “On yedi karındaş tabını” diye isim verilmiştir. Bu küçük hanların kendilerine mahsus toprakları ve reayaları vardı. Bu hanlığı diğer hanlıktan ayırt edebilmeyi kolaylaştırmak için her birine Uluğ han tarafından bir kuş, tahta damga, bir lakap verilmiştir*. Mesela: Ak idil civarında konar-göçer “Yumran Tabın” uruğunun hanına alamet için kuşlardan karakuş, ağaçlardan ardıç, damgalardan kabırğa damga, lakaplardan salavat lakabı verilmiş idi. Ayrıca Cengiz han, Ulu Nogay hanı Oraz beye kuşlardan hedhed kuşunu, lakaplardan Şeyh Ali Bey lakabını vermişti. Başkurt hanlıklarından biri Ufa hanlığı idi. Şimdiki Ufa şehrinin yakınlarında kendi zamanına göre büyük, şöhretli Ufa isminde bir şehir vardı ve hanlar orada yaşarlardı*. Ufa hanlarının en sonuncusu “Tore Baba Tavgulusof” isminde olup, Ufa İdilinin Ak İdil’e döküldüğü yerdeki bir burunda inşa edilmiş kalede yaşardı. Günümüzde burası Ufa şehri yakınında “Çertovo Gorodişe” [20] diye adlandırılmaktadır. Düşman saldırdığı vakit hazır olması için hanın bu kaleden Ufa İdiline çıkan gizli bir yolu da bulunmuştur.

Başkurtların tarihin hiçbir döneminde müstakil devlet kurdukları malum değildir. Her ne kadar iç idareleri kendi ellerinde olsa da “Altınordu” devleti zamanında Altınordu devletine, bu yıkılıp Kazan devletinin ortaya çıkmasıyla Kazan devletine tabi olmuşlardır. Kazan devleti yıkılınca⁵⁶, hane başına az bir miktar vergi vermek şartıyla kendi

* Şimdiki durumda İsterli Tamak üyesinde bir kasaba.

* Kuş ve ağacın kendileri değil yalnızca isimleri verilmiş olsa gerek.

* Spravoçnaya Kniga Ufimskoy Gub.

⁵⁶ III. Ivan’ın ölümünden sonra Rusya ile Tatar dünyası arasındaki ilişkiler giderek bozulmuş ve Kazan 2 Ekim 1552’de Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bkz., George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 134; ayrıca konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Türk Tarih Kurumu,

inisiyatifleriyle Rusya tebaalığını kabul etmişlerdir⁵⁷. İtaatlerini arz etmek için her uruğdan İvan Grozni'ye adamlar seçip göndermişlerdir*. İvan Grozni de buna mükâfat olarak düşmanlarından koruma ve topraklarına dokunmamayı vaat edip, kendi eliyle inayet kâğıdı vermiştir*.

Sibirya hanları bir taraftan, Kazaklar diğer taraftan Başkurtları sürekli rahatsız ederdi. Merkezden çok uzak olmaları sebebiyle devlet için de bunları korumak kolay değildi. Her ne kadar Başkurtlar kendi rızalarıyla Rusya'ya tabi oldularsa da hükümet nazarında biraz şüpheli bulunuyorlardı. Başkurtlar ilk başlarda kabul ettikleri vergiyi (yasak) uzaklık sebebiyle Kazan şehrine götürüp ödemek kendilerine ağır geliyordu. İşte bu yukarıda söylenen sebepler için devlet Başkurt topraklarına şehirler ve kaleler inşa etmeye ve burada daimi [21] muhafızlar bulundurmaya karar vermişti. Ancak daha yeni tebaalığı kabul etmiş ve gerektiği kadar denenmemiş bedevi kavimlerin hoşnut olmayıp uzaklaşabileceklerini düşünüyordu. Bu yüzden bu kararı biraz geciktirmek gerektiği ortadaydı. Bir müddet sonra, topraklarına şehirler kurulmasını Başkurtların kendilerinin istediği anlaşıldı. Ayrıca devletin de çoktandır istediği bu olduğu için bu durumda çalışmalara başlandı. 1552'de Birski (Börü) şehri, 1557'de Usa şehri, 1584'de Menzele şehri, 1586'da Ufa şehri kuruldu. Ufa şehrinin kurulmasından endişe duyan Ablay ve Tevkel'in, ordularıyla gelip bunun inşasına* karşı çıktıkları duyulmuştur. Ancak amaçlarına ulaşamayarak, Ufa'dan 15 km uzaklıkta askerleri mağlup olup, kendileri de esir düşmüşler ve Moskova'ya gönderilmişlerdir*.

Bu şehirlerin kuruluşu tamamlandıktan sonra, 16. asır sonlarına doğru askeri sıfatla şehirlere ve civarına Ruslar göç etmeye başlamışlardır. Ve 17. asır içinde "Zayinski", "Novişişinski" ve "Bilarski" kasabaları da kurulup bu taraflara Ruslar göç etmişlerdir. Rusya içlerinde göç ne kadar çok olsa da, Başkurt bozkırları çok geniş olduğundan darlık sıkıntısı o

Ankara 2013. s. 256; Fatih Ünal, *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi*, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009, s. 174.

⁵⁷ Hadiyev Kazan'ın işgalinden sonra Başkurtların kendi rızalarıyla Rus tebaalığını kabul ettiğini söylemiştir. Mehmet Saray, Hadiyev'in aksine Başkurtların Kazan Türkleriyle birlikte Ruslara karşı mücadele ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rusların Kazan'ı işgalinden sonra Başkurtların üzerine giderek Yayık, Samara, Ufa ve Birsk gibi yerleşim yerlerinin Ruslar tarafından işgal edildiğini söylemiştir. Bkz., Mehmet Saray, "Başkirt", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 5, İstanbul 1992, s. 131.

*İvan Grozni "Kazan" şehrini aldığıında, Başkurt cemaatinin en meşhurlarından yedi uruğ kabilesinin başkanlarından yedi kişi Mesela, Usergan uruğundan Bikbav bey, Bircan uruğundan İsgi Bey, Kıpçaktan Meşulı Bey, Tamyandan Şakman Bey gibi kimseler Kazan'a varıp itaatlerini arz etmişlerdir. Şura 1912 sene, numir 8.

* Spravoçnaya Kniga Ufimskoy Gub., otdel II, Hronika ctr.IV.

* Her ikisi de Sibirya hanlarından.

* Eski Sibir yolu üzerinde Ufa'dan 10 km uzaklıkta "Ablay Ormanı" isminde bir orman vardır. Rivayetlere göre Rus ordusuyla Sibir hanları burada karşılaşmışlar ve esir düşmüşlerdir. Bu yüzden Ablay Ormanı diye adlandırılmış ve öylece kalmıştır.

kadar hissedilmedi. Ancak 18. asır başlarında alan gittikçe daralmaya başladı. Bununla beraber Başkurlarda da huzursuzluk işareti belirmeye başladı. Bu yüzden devlet, kendi halkının Başkurt topraklarına göç etmesini yasaklamıştır. Bununla ilgili fermanlar dağıtılmıştır. Her ne kadar devlet tarafından bu yasaklama yapıldı ise de, Rusya içlerinden göç [22] tamamıyla kesilmeyip her zaman yavaş yavaş ta olsa devam etti. 1719'da Menzele, Çilabi, Rayinski üyezlerine başka yerdeki göçmen Rusların kayıtları alındı. Tamamının sayısı 1198 evden ibaret olduğu anlaşıldı.

Herhangi bir mecburiyeti olmadan Başkurt topraklarına göç edenler olduğu gibi, her hangi bir suçtan dolayı Rusya'da yaşama imkânı bulamayan herkes Başkurdistan'a kaçmaya başladı. Böylece Başkurların uçsuz bucaksız bozkırları, ormanları birer kaçak yuvası haline dönüştü. Özel olarak buralara kaçıp gelen kişilerin çoğu, asker kaçakları, büyük toprak sahiplerinin zulümlerine dayanamayan köylüler, Provoslav kilisesinden ayrılan kişilerden oluşuyordu. Kazan devletinin yıkılmasından sonra Başkurdistan'a Rusların dışında, Tatar, Çirmiş, Çuvaş gibi kabileler de göç etti. Uzun bir süre göçmenlerle Başkurlar bir arada, huzur içinde yaşayamadı. Aralarında sürekli kavga ve nifak devam etti. Bunun başlıca sebebi, Başkurların göçmenlere yabancı nazarıyla bakmalarıydı. Bu arada devlet önceki vergiler üzerine hane ve tütün başından yine bir miktar vergi almaya, yine yaptıkları düğünlerden vergi almaya dair kanun çıkardı. Bu kanun Başkurlar için çok utanç verici bulunup çok eleştirilere ve çok yorumlara sebep oldu. Birbirlerini bu vergileri vermemeye öğütlediler. Ve aralarından çok cesurları ortaya çıkıp hükümete karşı başkaldırmaya cesaret etti. Kırgız (Kazak- Zafer Sever) ve Kalmık boylarını da ayaklandırıp kendilerine çektiler. Böylece 16. asrın sonlarında dehşetli Başkurt ayaklanmaları başladı⁵⁸. Bu ayaklanmalar genel olarak yaklaşık 200 yıl devam etti. Bu ayaklanmalarda çok sayıda mal-mülk ziyan oldu ve yine çok sayıda günahsız canlar heder oldu. Başkurların ilk başkaldırıları 1584'de meydana geldi. Yine Ufa vilayetinde göçmen Ruslar ile Başkurlar arasında toprak konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine Başkurlar baş [23] kaldırıp Menzele şehrine hücum ettiler. Ancak çok kısa sürede yenilip, çoğu esir düştü ve ölüm cezasına çarptırıldılar.

1663'de Ufa Başkurları yeniden başkaldırdılar. Ancak Moskova'dan ordu gönderilmesiyle, bir süre sonra ancak bastırıldılar. Bu ayaklanmanın ateşi söner sönmez, o

⁵⁸ Rusların Kazan Hanlığını yıktıktan sonra doğuya doğru ilerlemeleri İdil-Ural bölgesinde asırlarca sürecektir olan büyük bir mücadelenin başlamasına da sebep olmuştur. Rus baskısının bölgede giderek artmasından sonra Tura, Kalmuk ve Nogay sultanları da Başkurlarla birlikte ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bkz., Yakup Deliömeroğlu, "Başkurt İsyanları", *Türkler*, c. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 740.

anda 1664'de Seyyid isimli* bir Başkurt'un idaresi altında yine büyük bir kuvvetle ayaklandılar⁵⁹. Bu ayaklanmada Ufa ve Kazan etrafında bulunan Ruslara ait birçok evi ateşe verip, çok sayıda Rus'u öldürdüler. Bu ayaklanma beş yıl kadar devam etti⁶⁰. Başkurtları sakinleştirmek için Törelere tarafından çok iyilik ve ihsanlar vaat edildi. Ancak hiçbirisi fayda vermedi. Başkurtlar Rusları öldürmeye ve yağmalamaya devam etti. İlk başlarda bunlarla birlikte hareket eden Kalmık hanlarından "Ayuke" bir müddet sonra bunlardan ayrılarak devlet tarafına geçti. Bu sebeple kuvvetleri azalıp ayaklanmayı bıraktılar. Bu ayaklanma Rus tarihlerinde liderlerinin adına nispetle "Seyyid İsyanı" diye meşhurdur. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. 1677'de Başkurtlar yeniden başkaldırdılar. Saldırı için Ufa tarafına yöneldiler. Fakat Ufa'ya 10 km kala geri döndüler. Bununla birlikte, bu başkaldırıya ara verilmedi ve yavaş yavaş ta olsa 1680'li yıllara kadar devam etti. Sonra Moskova'dan "Zilin" isimindeki bir albay ordusuyla gelip ayaklanmayı bastırdı. 1683'de Menzele civarında yeniden Başkurt ayaklanmaları görüldü. Fakat 500 kadar Yayık Kazağından oluşan bir kuvvet bölgeye sevk edilerek bu başkaldırıları da bastırıldı.

1707'de "Sirgeyev" namındaki komiser ile aralarında [24]tartışma çıkması üzerine Başkurtlar arasında yine başkaldırıları ortaya çıktı⁶¹. Bu başkaldırı beş yıl kadar devam eden Seyyid ayaklanmasından kat kat daha genişti. Bu ayaklanmayı da başlatanlar Kosum⁶² isimindeki bir Başkurt olduğundan bu ayaklanma ona nispetle "Kosum Başkaldırısı" diye adlandırıldı. Bu ayaklanmada bütün Ufa etrafındaki Başkurtlar ayaklandılar. Ayrıca ayaklandıkları Kırgız ve Kalmıkları, Mişer ve bazı Tatarları ve Çuvaş ve Çirmiş gibi Volga boyundaki Mecusi kabileleri kendi taraflarına çektiler. Ayaklanmayı bastırıp, önderleri

* Ümid Bayof Yadigar adlı eserinde şöyle diyor: 1591'de it yılında Başkurt halkı arasından bir Müslüman han ortaya çıktı. Rus tarihlerinde Seyyid Starşina diye adlandırılıyordu. Halkını dine çağırıyordu. İsmi Seyyid Cafer Han diye söylerlerdi. Bu Seyyid, Başkurt, Mişer ve Kazan Tatarları ile bir mecliste bulundu. Tabın şehrinde bir kiliseyi yıkmışlardı. Ümid Bayof bunun ortaya çıkış tarihinde hata yapmıştır. Yoksa burada her ikisinden murad birdir.

⁵⁹ Müellif bu ayaklanmanın 1664'de başladığını belirtse de, Togan, ayaklanmanın 1661'de başlamış ve Rus kaynaklarında da bu ayaklanmanın başlama tarihinin 1661 olduğuna dair bilgi vermiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 28.

⁶⁰ Müellif Seyyid ayaklanmasının beş yıl sürdüğünü söylemiş ancak bu ayaklanmanın üç yıl sürdüğü farklı kaynaklarda gösterilmektedir. Bkz., Suzan Tokatlı, "Baskurt Türkleri", *Türkler*, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 142.

⁶¹ Bu baş kaldırışların başlamasına Rus Komiser Sirgeyev'in tutum ve davranışları mühim bir rol oynamıştır. Petro önemli bir askeri kuvvetle Sirgeyev'i Ufa'ya göndermiş ve Sirgeyev'de Başkurt beylerini çağırması ve tehdit etmiştir. Bu komiser Petro'nun memleketinden Başkurt topraklarına gelen 1000 kadar firarinin iade edilmesini ve Rus ordusu için 500 kadar at istemiştir. Başkurtlara askeri bir geçiş yaparak gözdağı vermesi ve Başkurtlara zorla rakı içirmesi gibi olaylar karşısında Başkurtların tahammülleri kalmamış ve Rusya'dan tamamıyla bağımsız olmak için Aldar İsekeyoğlu ve Küçüm Akay (Köçmet) önderliğinde isyan etmişlerdir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 41.

⁶² Togan'ın eserinde geçen Küçüm Akay (Köçmet) muhtemelen metinde yer alan Kosum (Kösem) olma olasılığı yüksektir. Bu görüşümüzü destekler nitelikte başka bir metinde Aldar ve Kösum şeklindeki iki liderden bahsedilmiş ve bu isyana "Aldar Kösum İsyanı" adı verilmiştir. Bkz., Tokatlı, *a.g.m.*, s. 144.

Köseme'i ele geçirmek için, 900 yaya askerle Hohlov'u Ufa'dan, 700 atlı asker ile Aristov'u Kazan'dan ayaklanmanın bulunduğu bölgeye sevk ettiler. Hohlov'un askerleri arasında az sayıda Başkurt da bulunuyordu. Hohlov Ufa'dan yaklaşık 120 km uzaklıkta bulunan "Yürek Tağ" adlı yerde Başkurtlarla karşılaşmış savaşa girdi. Ancak Hohlov'un askerlerinin arasında bulunan Başkurtlar ihanet ettiler. Bundan sonra ayaklanmacılar Hohlov'u bütün askeriyle birlikte kuşatmaya aldılar. Bu şekilde askerleri 10 gün boyunca muhasarada tutup yeme, içme ve uyumalarına da fırsat vermediler. Sonra 400 kadarını esir edip, silah ve azıklarını aldıktan sonra hepsini kılıçtan geçirdiler. Hiçbir çare kalmadığını gören Hohlov geride kalan askerlerle Başkurtların muhasara hatlarına hücum etti. Ve çetin bir mücadeleden sonra kuşatmayı yarmaya muvaffak oldu. Buradan kurtulduktan sonra Hohlov doğrudan "Tabinsk" tarafına gitti. Bu arada Kazan tarafından gelmekte olan Aristov'da Hohlov'un yardımına gelip yetişti. Ancak ayaklanma bununla bir şekilde bitmedi. Yavaş yavaş da olsa devam etti.

1717'de Kırgız (Kazak-Zafer Sever) ve Başkurtlar birleşerek 10 bin kişi civarında toplanıp "Novi Şişimski" kasabasını aldılar. Ancak "Suyaz" adındaki bir albayın tedbir ve şecaati üzerine şehri terk ederek kaçmak mecburiyetinde [25] kalmışlardır. Fakat ayaklanma bununla sona ermedi. Yeniden bütün Başkurdistan'ı içine aldı. Hatta sonlarına doğru Başkurtlar ve Kazaklar "Kazan" şehrini almaya niyetlenip o tarafa yönelmişlerdir. Ancak amaçlarına ulaşamayarak Kazan'a 30 km kalındığında durmuşlardır. Kama, Volga, Samara nehirlerinin etrafında bulunan bütün köyleri yağmalamışlardır. Kiliseleri ve büyük toprak sahiplerinin hanelerinin tamamını yakmışlardır. Rus köylülerinden bazılarını öldürdüler, bazılarını çoluk-çocuğuyla esir alıp Kırım'a, Buhara'ya, Hive'ye götürüp köle olarak sattılar. Bu ayaklanmalar Tatarlara da sirayet etti. O dönemin Kazan valisi "Kudrevsef" padişaha şöyle haber saldı: "Başkurt ayaklanmaları ta Tatarlara da sirayet etti. Kazan civarındaki çok sayıda Tatar ayaklanmacı Başkurtlara katıldılar. Başkurtlar ayrıca Çuvaşları da ayaklandırıyorlar. Bunların da Başkurtlara katılma ihtimali var". Bu sırada Büyük Petro İsveç kralı "Karl" ile savaşmaktaydı. Bu haber onun keyfini kaçırdı. Büyük Petro "Huvenovski" adındaki büyük bir adamı, her yola başvurarak bu ayaklanmayı barış yoluyla bastırmayla vazifelendirip Kazan'a gönderdi. Huvenovski Başkurtları itaat altına almak niyetiyle, nasihat etmeleri için Kazan'dan bir kaç itibarlı Müslüman'ı gönderdi. Ancak Başkurtlar itaate yanaşmadılar. Volga ve Kama nehirleri civarında bulunan bütün Ar ve Rus köylerini talan ettiler, yakıp yıktılar. Köylerde oturanları ya öldürdüler ya da uzak diyarlara götürüp köle olarak sattılar. Başkurtların iyilikle itaat altına girme ihtimalleri olmadığını gören Huvanovski, "Bartinof" adındaki bir albayı bölgeye sevk etti. Bartinof Başkurtları Ufa

yakınlarına kadar kovaladı. Hovanovski de ordusuyla birlikte arkalarından gelip Başkurtları tam olarak itaat altına aldı. Önde gelenlerini ölüm cezasına çarptırdıktan sonra diğerlerini affetti. [26] Bu isyana sebep olan komiser “Sergeyof” Kazan şehrine getirilerek idam edildi. Bundan sonra dört yıl kadar Başkurtlar sakin yaşadılar ve hiçbir huzursuzluk alameti ve isyan eseri hissedilmedi. Ancak dört yıldan sonra yine huzursuzluk alametleri görülmeye başladı. Kendileriyle birlikte ayaklanmaya iştirak etmelerini sağlamak maksadıyla Kırım’a ve Kalmıklara elçiler gönderdiler. Ancak elçiler amaçlarına ulaşamayarak ele geçirildi ve gereken cezaya çarptırıldılar.

Töreler, gelecekte de huzursuzlukların çıkacağını tahmin ederek, Başkurdistan’a çok gerçekçi gözle bakmaya başladılar. Bunun için Başkurdistan’ın önemli yerlerine kaleler inşa edip, orada daimi asker bulundurmaya karar verdiler. Tabi bu kararın başında Büyük Petro vardı. Fakat zamansız ölümü bu planların gerçekleştirilmesine meydan vermedi. Fakat onun fikirlerine aşına olan Kirillov ve Tatişçev⁶³ gibi gayretli yöneticiler Büyük Petro’nun bazı planlarını kendisinden sonra yerine getirdiler.

VI

Büyük Petro’nun birinci planı “Or” nehri civarına bir şehir kurup onun vasıtasıyla bütün Başkurdistan’ı Rusya’ya bağlamak ve Buhara, Hive, Hindistan taraflarına giden yolu açmak idi. İşte Büyük Petro’nun bu hakimane planını Kirillov ortaya attı.

İmparatoriçe Anna tahta oturunca kendisine bir proje takdim edip bu projede Or nehri üzerine bir şehir kurmanın gerekliliğini ve bu şehir kurulduğu zaman Başkurdistan’ın Rusya’ya tamamen bağlanacağını, Buhara, Hive, Bedeşan gibi zengin toprakları da ele geçirmenin mümkün olacağını anlattı. İmparatoriçe Anna Kirillov’un bu planını çok uygun buldu⁶⁴. Fakat Başkurtlar uzun zamandan beri huzursuz oldukları için bu şehrin kurulması esnasında da başkaldıracakları malumdu. Bunun için bu işlerin [27] yapıldığı dönemde hükümete sadık Başkurtların bulunması oldukça zaruri idi. Kirillov’un şansına böyle kişiler Başkurtlar arasında hemen bulundu. Bunlardan birisi ve devlete büyük sadakatle hizmet eden “Taymas Şaymov” idi. Bu kişi diğer Başkurt starşinleri gibi kendisinin köy arasında sözü

⁶³ Kirillov Rusların ilk coğrafyacısı olup Rusya’nın bir atlasını, *Büyük Rusya’nın Parlak Vaziyeti* adıyla kitaplar çıkarmıştır. Aynı zamanda çok iyi bir diplomat ve bilgindir. Tatişçev ise Rusların ilk tarihçileri arasındadır. Bu isimler askeri ve mali bir güçle Başkurdistan üzerine harekete gönderilmişlerdir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁴ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz., Vernadsky, *a.g.e.*, s. 207.

geçen büyüklerinden idi. Taymas Şaymov 1820’de (1720 olmalı-Zafer Sever) bir tilki ile bir sansarı diri olarak Peterburg’a götürüp imparatoriçe “Anna” ya hediye etti. İmparatoriçe akıllı bir kadın olduğundan Taymas Şaymov’un jestine karşı büyük iltifatlar gösterdi. Çilebi bölgesinden kendisine büyük bir yer hediye edip, ülkesine dönünce, Başkurlara vaaz ve nasihat etmeye, hükümete dürüstçe hizmet etmeye, istenilen vergilerin gereğince ödenmesine, çalışmasını istedi. Taymas Şaymov İmparatoriçe hazretlerinin iltifatlarını boşa çıkarmayıp çok gayretli hizmet etti. Ve bu hizmetleri dikkatlerden kaçmadı ve kısa sürede “Tarhanlık” derecesini aldı*. Kirillov’un planı üzere “Orenburg” şehri kurulduğu zaman isyan çıkarmamaları için Başkurlara öğüt ve nasihatlerde bulundu. Bunun karşılığında padişah hazretleri tarafından kendisine bir kılıç hediye edildi*. Bundan sonra da Şaymov’un büyük hizmetleri devam etti.

[28]Büyük Petro’nun birinci planının, Orta Asya taraflarına yol açmak ve yavaş yavaş buraları da Rusya memleketine dâhil etmek olduğu yukarıda zikredilmişti. Ancak bu planı tamamen yerine getirmek için sadece Başkurdistan’ı Rusya’ya bağlamak yeterli değildi. Başkurdistan’ın komşusu olan Kazak Kırgız boylarını da ele geçirmek lazımdı. Devletimizin talihi yaver gitti ve XVIII. asrın başlarında Kazakların kendi aralarında isyanlar başladı. Bunu fırsat bilen komşu kavimler Kazaklara tecavüze başladılar. Güneybatı tarafından Kalmıklar, kuzey tarafından Başkurlar ve Sibir Kazakları, doğu tarafından “Jongar” hanları her yönden zarar verdiler. İçeriden de dışarıdan da isyanların ortaya çıkması üzerine Kazaklar 1710’da Rusya devletinin himayesine arama yoluna koyuldular. Fakat kendi istiklallerini ortadan kaldırmayı gururlarına yediremedi. “Bukanbay” adındaki bir Kazak büyüğü kendi başına hareket ederek, düşmanlarını zayıflatıp Kazaklara huzura kavuşturmayı düşündü. Bu maksatla Kazaklardan büyük ordu toplayarak düşmanları olan Kalmıklara hücum etti ve onları yendi. Ancak kuzey taraflarından Başkurlar aralıksız hücum ettiklerinden, sonunda kendi kendilerini koruyamayacaklarını anladılar. Kiçi Cüz Kazak hanlarından “Ebulhayır Han” Büyük Petro’ya müracaat edip, kendisinin himayesine kabul etmesini rica etti. Ancak Büyük Petro bir taraftan İsveç ile savaşta olduğundan, öte taraftan Kazakların kendi aralarında

* 1734’de Orta Cüz Kazakları Omsk ve Petropavl tarafından 10 bin kişilik bir kuvvetle toplanıp Başkurlara hücum etmişti. Taymas Şaymov Başkurları kısa sürede toplayıp Kazakları kendi topraklarına kovmuştur. Yadigar Ümid Bayof eseri sayfa 76.

* 1910 yılında 30 Mayıs’ta Mehmed Kali (Çilebi üyezi) köyüne gittiğimde, Alaceddin Şeymov adındaki bir yaşlıyı gördüm. Şeymov soyadını taşıdığından: “Taymas Şeymov’u biliyor musun” diye sordum. İhtiyar. Taymas Tarhan benim 4. göbekten atam dedi. Taymas’a hediye edilen arazinin çok büyük olduğunu, Mitel, Sultay, Mahmudaklı (Mahmudek olabilir) nahiyelerinin tamamının buna dâhil olduğunu söyledi. Ve bu ihtiyar, bu toprakların hediye edildiğine dair verilen belgenin ve padişah tarafından verilen kılıcın “Yaltır” köyünde, kendi evlerinde yakın zamana kadar saklandığını, fakat son zamanlarda bu belgenin bazı Törelere tarafından alınıp sonra geri verilmediğini ve kılıcın bir yangında yanıp yok olduğunu söyledi. Hadiyev.

şiddetli anlaşmazlıklar bulunduğundan, bunların tebaalığını kabul etmedi. Kazakların en büyük düşmanları olan “Jongar” hanı, Rusya devletinin Kazakları kendi himayesine kabul etmediğini öğrenince, yeniden Kazakların üzerine hücum etmeye başladı. Bu sebeple Kazaklar kendi topraklarını terk edip, Rusya sınırlarına doğru göç etmeye mecbur oldular. Kazak halkı adam öldürme, talan etme gibi kötü mezihetlere sahip olduklarından Rusya hududuna geldiklerinde de doğru durmadılar.

[29] Bir taraftan bunların zararları aralıksız devam ettiği, ikinci taraftan Orta Asya’ya çıkmak için mutlaka bunların topraklarından geçmek zorunluluğu bulunduğu için Rusya devleti her halükarda bunları kendi hâkimiyeti altına almaya karar verdi. Büyük Petro İsveç ile savaşını tamamladıktan, Türkiye (Osmanlı Devleti Zafer Sever) ile de barışı sağladıktan sonra, Kazakları barış yoluyla ele geçirme hevesine düşüp, kendi baş tercümanlarından “Kutluğ Muhammed Tevkelev”i⁶⁵ Kiçi Cüz Kazak hanlarından Ebulhayır Han’a* elçi olarak göndermeye niyet etmişti. Tam bu sırada yeniden Ebulhayır Han tarafından Büyük Petro’ya “Kazakları kendi himayesine kabul etmesini rica eden” iki elçi geldi. Büyük Petro bu elçileri çok iyi bir şekilde karşıladı. Kazakları kendi himayesine kabul için, şartları görüşmek üzere bu iki elçi ile birlikte Kutluğ Muhammed Tevkelev’i çok büyük hediyelerle Ebulhayır Han’a gönderdi. Ancak Tevkelev bölgeye vardığı zaman meselenin başka türlü olduğunu gördü. Ebulhayır Han ile yakınları Rus himayesini kabule razı olsalar da, umumen Kazaklar buna razı değillerdi. Hatta Tevkelev’in ne düşünceyle geldiğini öğrenince Kazaklar az daha onu öldürecekti. Bu gidişinde Tevkelev Ebulhayır Han’ın yanında iki yıl kaldı ve çok sıkıntılar yaşadı. Ayrıca Kazakların elinde esir hükmünde yaşadı. Bununla birlikte Tevkelev’in burada kalmasının faydaları da oldu. Tevkelev çok iyi bir diplomat olduğundan bu iki yıl içinde sürekli anlatıp, Kazakların büyüklerini Rusya tebaalığını kabul etmeye ikna etmeyi başardı. Onlara her türlü [30] faydalı işlerle vaatlerde bulundu ve “Or” nehri civarına bir şehir

⁶⁵ Tatar mirzalarından olan Kutluk Muhammed Tevkelev, Kirillov gibi Petro ve ailesinin sevdiği ve güvendiği isimlerden biri olmuştu. Hıristiyanca adı Aleksey İvanoviç’ti. Başkurt, Kazak ve Kırgız şivelerini çok iyi konuşan Tevkelev’i Petro Asya işleri için özel olarak yetiştirmiş kanaatine varabiliriz. Daha sonra Petro tarafından general rütbesine kadar yükseltilmiştir. Akrabaları Kazan hanlığı zamanında malikâne sahibi mirzalardan olup 17. Yüzyılda da Çar’ın ordusunda askerlik yapmışlardır. Tevkelev Çar’ın parasıyla Karakalpaklar arasında camiler inşa ettiriyor ve Cuma namazlarına gidiyordu. Ancak bu giyindiği kılıfın aksine Müslümanlara karşı mezalim etmeye devam eden bir şahsiyetti. Kazaklar Tevkelev’in Rus casusu olarak öğrendikten sonra öldürmek isteseler de bir şekilde kurtulmayı başarmıştır. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 70-71.

* Volga ile Cayık (Yayık) arasında Küçük Orda’nın Kırgızlarının (Kazaklarının- Zafer Sever) hanı Ebulhayır 1717’de Rusya devletine tabi olup, 1748’de vefat etmiştir. Arkasında meşhur oğulları Nurali Han, İrali Han ve Ayçuvak kaldılar. Nurali han Ebi padişahlar Yelizavite (Elizabet) ve Yekaterine (Katerina) zamanlarında han olup, 1790’da Ufa şehrine alındı ve burada vefat etti. Eski Ufa denilen bölgede, eski makberede (mezarlık olabilir) Kireç fabrikaları yanında medfundur. Bundan sonra Nurali’nin oğlu İşim, daha sonra da küçük kardeşi Ayçuvak hanlık edip, 1797’de vefat etti. Yadigar sahife 73, Ümid Bayov.

kurulacağını söyleyerek onlara çok büyük ümitler verdi. Ancak, gerçekte bu şehrin kurulması maksatlarından biri Kazakların başlarına cugan giydirmek idi.

Bu sırada “Kara Kalpak” hanlarına ulaşip onları da Rusya tebaalığını kabul etmeye ikna etti. Kazaklar ve Karakalpaklar Rusya tebaalığını kabul etme şartlarını görüşmek maksadıyla Peterburg’a her uruğdan elçiler seçip gönderdiler. Ebulhayır Han güvenini izhar etmek için “Er Ali Sultan” ismindeki oğlunu Rusya devletine emanet olarak gönderdi. Bunu Tevkelev beraberinde alıp götürdü. Tevkelev cenaplarının bu kadar sadakatle hizmetleri karşılıksız kalmadı. Bu hizmetleri karşılığında kendisine albaylık derecesi ihsan edildi. Kendi inisiyatifıyla Rusya tebaalığını kabul ettiği için Ebulhayır Han’a da padişah hazretleri tarafından şükran yazıları gönderildi⁶⁶.

Yukarıda Kirillov’un “Or” nehri civarına bir şehir kurma hususunda imparatoriçe hazretlerine bir proje takdim ettiği ve bu projenin imparatoriçe tarafından çok uygun görüldüğü zikredilmişti. Daha sonra bu projeye göre şehir kurma görevi, Krillov’un kendisine tevdi edildi. Ve bunun yardımcılığına Kutluğ Muhammed Tevkelev tayin edildi.

Orenburg şehrinin kurulması vazifesinin kendisine verilmesi üzerine Krillov, kendi arkadaşları ile Petersburg’dan yola çıkarak bölgeye doğru yöneldi. Giderken Ufa’ya uğrayıp bir müddet burada kaldı. Bu dönemde genel olarak Başkırtlar tarafından seçilen iki elçi Krillov’a gelerek, bu şehri kurmasına razı olmadıklarını beyan ettiler. Tabi, Krillov bunların sözlerini dikkate almadı ve kendilerini tutuklattı. Daha sonra [31] Ufa’dan ayrıldı. Krillov’un yanında 15 rut asker ile 25 adet top bulunuyordu. Yine bir polk asker Krillov’a katılmak için bir müddet sonra Ufa’dan ayrıldı. Ancak Ufa’dan 160 km uzaklaştıktan sonra Başkırtlar tarafından Polka hücum edildi. Bu hücumda Polka mahsus Pob ile 18 atlı asker, 32 yaya asker öldürüldü. Krillov olaydan haberdar olup, bu polka yardım için biraz asker gönderdi. Ancak Başkırtların sayısı çok bunların sayıları ise az olduğundan gönderilen bu kuvvet gidip kendilerine destek olamadılar. Krillov yine ikinci defa gönderdi. Bu defasında birçok sıkıntıdan sonra ancak katılabildiler. Krillov da birçok meşakkatten sonra ancak Or nehrinin Yayık nehrine karıştığı bölgeye ulaştı. 1735 yılı Ağustos’unun 6’sında Orenburg (şimdiki Orsk-Hadiyev) şehrinin temelini attı. Ve o yılın Eylül ayının 7’sinde geri dönerek Ufa tarafına

⁶⁶ Kazak Han’ı Ebulhayır 1732’de Rus tebaalığını kabul etmiştir. Togan’a göre Kazak Han’ı Ruslar tarafından kandırılmış olup Ebulhayır üzerinden gerçekleştirmek istediği asıl amacı Yayık nehri üzerinde kaleler inşa ederek Başkırtlar arasında hâkimiyet kurmaktı. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 69-70.

gitti*. Tam o vakitlerde Sibir Yolu (Çilebi, Şadrin, Zalatavost tarafları) Başkurtlarının tamamı ayaklanmışlardı. Kutluğ Muhammed Tevkelev, Krillov'dan ayrılıp bir grup askerle bunları dağıtmaya gitti. Ancak Tevkelev gelene kadar Başkurtlar devlete çok zarar vermişlerdi. Hatta “Verhne Ural” kalesindeki bütün muhafızları boğazlayıp, her şeylerini talan etmişlerdi. Tevkelev “Ay” nehri boyuna ulaştığında Başkurtlar ansızın Tevkelev'e hücum ettiler. Ancak Tevkelev Başkurtları yendi. [32] Ayaklanmaya katılan Başkurt köylerinden 50 tanesini ateşe verdi. Ayrıca esir düşen Başkurtların en acımasızlarından yüzlercesini boş ambarlara doldurup ateşe verdi. Ve çok sayıda Başkurt'a ölüm cezası verip, hemen orada infaz etti. Başkurtlar o kadar kin ve nefret etmişlerdi ki, Tevkelev'in bu cezaları da eser etmedi. Merhametsizlikleri daha da arttı. Verilen öğüt ve nasihatler de işe yaramadı⁶⁷.

Şehrin temellerinin atılmasından sonra Krillov'un geri Ufa'ya gittiği zikredilmişti. Ufa'ya dönüşü de o kadar kolay olmadı. Ufa'ya 130 km kala, 6000 Başkurt hep birden buna hücum ettiler. Fakat çok şiddetli bir çatışmadan sonra yenildiler. Krillov ayaklanmaya katılan çok sayıda Başkurt köyünü yakıp yerle bir etti. Bu şekilde, pek çok meşakkat sonunda ancak Ufa'ya ulaşabildi.

Başkurtların tamamı atlı asker olduğu ve yaya askerlerin bunlarla muharebe etmesinin çok güç olması dolayısıyla, Başkurtları bastırmak için Törelere “Volga” boyundaki Kalmıklardan 3000, “Don” Kazaklarından 1000, “Yayık” Kazaklarından 2000 atlı asker toplayıp Başkurdistan'a sevk ettiler.

* Şehrin temellerinin atıldığı yere Ebulhayır Han'ın büyük oğlu Nuralı Sultan ile Kazakların diğer büyükleri de çağırılmıştı. Bunların gönüllerini fethetmek için Krillov'un bizzat kendisi kımızlar hazırlayıp, koyunlar kesti. Çadırlar kurup burada herkesi misafir etti. Ebulhayır Han ile Kırgız (Kazak-Zafer Sever)boylarının şerefine kadehler kaldırıldı, toplar atıldı. Ancak top seslerinden Kırgızlar (Kazaklar) çok korktular. Zameçaniya Monografii Neplayeva Ctr. 15.

⁶⁷ 1735 senesi yazında Kirillov Kraliçe Anna'ya şöyle bir rapor yazmıştır: “*Büyükanne Padişah (Valide Sultan) emin ol Başkurtları ezeceğiz. Aral'ı ve Taşkent'i alacağız. Bugün bir miktar zayıat veririz, fakat zengin Buhara, Semerkand, Bedeşan, bizim olur. Başkurtlar silahsız iseler de asla korkmuyorlar. Onlar asıp kesmek ile tınmazlar. Onlara karşı Kalmukları kullanmalı ve Kaysak yani Kazak-Kırgızlar ile Başkurtların aralarını açmalı, Başkurtlar silahsız olsalar dahi bizden hiç korkmuyorlar, hiç vergi vermiyorlar ve askeri hizmete girmiyorlar. Onları boyunduruk altına almak için her yerde alaylar bulundurulmalıdır. Başkurdistan'ın şimdiki vaziyeti şudur: 1. Başkurt tarhanaları bize vergi vermiyorlarsa da bize askerlik ediyorlar. Fakat onlar askerliği bize karşı isyan etmek için yapıyorlar. Bu Tarhanlıklar kaldırılmalıdır. 2. Mişerlerle “Muvazzaf Tatarlar” Ufa'da hizmet ederler. Fakat onların kendi toprakları yok. Başkurtların topraklarında oturur ve onlara vergi verirler. Onlar bize mutidirler. 3. Tipter ve Bobullar yani başka vilayetlerden kaçıp gelen Tatarları Çuvaş, Çeremiş ve Votiyaklar vardır bunlar da Başkurt topraklarında kira ile oturuyorlar. 4. Bir de yeni tenessur etmiş “Yasaklı Tatarlar” vardır. Ancak 300 hanedirler, işte bize muti unsurlar bunlardır. Başkurt casusları her yerde yürüyor.” Bkz., Togan, a.g.e., s. 78.*

Tam bu sıralarda Krillov ile Rumyantsov bir layiha hazırlayarak imparatoriçe “Anna”ya takdim ettiler⁶⁸. Bu layihanın bazı maddeleri şunlardır:

1-) Başkurdistan’da* Tarhanlık unvanı kaldırılacak. Bunların tamamı vergiye tabi hale getirilecek.

2-) Aralarında yaşayan Tipter ve Mişer kabilelerinin, hükümete sadakatlerinin sağlanması için Başkurtlardan kiraladıkları topraklar tamamen kendilerine mülk olarak verilecek.

3-) Evlerinde [33] silah yapımı yasaklanacak.

4-) Üyezlerde demircilik kaldırılacak.

5-) Şehirlerden köylere demircilerin, gümüşçülerin gitmeleri engellenecek.

6-) Başkurt bozkırlarına kaleler kurulacak.

7-) Her volosttan 2 starşin seçilecek ve herşeyden sorumlu tutulacak.

8-) Her yolda birer tane ahund⁶⁹ görevlendirilecek. İzinsiz mescit ve medrese yapılmayacak. Devlet aleyhinde öğüt ve nasihatlerde bulunmamaya yemin ettirilecek.

9-) Kazan valisinin izni olmadan Kazan Tatarlarıyla kız alıp verilmeyecek. Eğer Kazan valisi izin verirse, bu düşünlerinden vergi olarak bir veya iki at alınacak.

10-) Başkurt toprakları dileyen kişilere satılabilecek.

Bu layihayı tasdik ettirmek için Krillov 1735’de Petersburg’a gitti. Tam bu sırada Nogay Yolu, Kazan Yolu Başkurtlarının genel bir başkaldırı haberleri işitildi. İmparatoriçe Anna bu hususta Krillov ile görüştü. Krillov Başkurtların durumlarını çok iyi bildiği için imparatoriçe’ye, “Başkurlara çok kati ceza verilmezse ayaklanmaya son vermezler” şeklinde görüş bildirdi. Bundan sonra imparatoriçe Rumyantsov’a, “İlk olarak Başkurtları öğüt ve

⁶⁸ Hadiyev’in eserinde ki bu bölüm Togan’ın eserine göre biraz değişiklik göstermektedir. Togan’a göre 1735 Haziranı ve aralık aylarında iki rapor gönderildiği yönündedir. Aslında Togan’ın verdiği yukarda da dipnotta belirttiğimiz rapor ile sonra ki raporuna da baktığımızda Hadiyev’in verdiği layihada biraz benzerlik görmekteyiz. Ayrıca ikinci rapor için bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 78.

* Bütün Başkurdistan dört yola bölünüyor: Kazan Yolu, Usa Yolu, Nogay Yolu, Sibir Yolu. Ak İdil’in yukarı ve orta tarafları Nogay Yolu’na, Aşağı tarafları Kazan Yolu’na giriyor. Zameçaniya Monogragii Nepluyeva ctr. 15.

⁶⁹Ahund İlk olarak Orta Asya’da, Timur devrinden sonra ise İran’da ulema için “hoca efendi” yerine kullanılan dini bir tabirdir. Doğu Türkistan’da ise “efendi” yerinde kullanılır ve “ahnim” şeklinde telaffuz edilir. Bkz., Zeki Velidi Togan, “Ahund”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. 1, İstanbul 1993, s. 228.

nasihatle itaat altına almaya çabalaması, eğer yine dinlemeseler çok kati şekilde dağıt!” diye ferman gönderdi. Bu fermanı alarak Rumyantsov, Başkurt bozkırlarına doğru yola çıktı. Ayaklanmanın meydana geldiği mekâna ulaşır, ilk olarak iyilikle yaklaştı. İyilikle olmayacağını anlayarak, cebri tedbirlere başvurdu. İki bin kadarını kılıçtan geçirdi. Ayaklanmaya katılan çok sayıda köyü ateşe verdi.

[34] Lakin ayaklanma bununla da bastırılmadı. Bu sırada Krillov da Petersburg’dan Ufa’ya ulaşır, hızlı bir şekilde ordu teşkil ederek Nogay Yolu’na doğru yöneldi. Bu yolda ayaklanma merkezi iyice kızışmıştı. 26 Mart’ta buraya gelerek 700 kadar isyancı Başkurt’u kılıçtan geçirdi. 158 kadarını esir aldı ve bunlara ölüm cezası verildi. 160 kadar esirden 98 tanesi askeri hizmete alındı. 62 tanesi göçmenlere paylaştırıldı. 200 kadar köyü yaktı. Bu sırada Krillov hastalanarak Ufa’ya döndü. Bunun yerine Rumyantsov geldi. Başkurtlar da bu sıralar yenilmeye başladılar. Bunun için önde gelenlerinden 119 kişilik bir topluluğu “Dim” suyunun yukarı tarafına gönderip, kendileri Rumyantsov’dan af ricasında bulundular. Fakat azgınlıkları noktasında çok ileri gittikleri için Rumyantsov bunları affetmedi. Hepsini tutuklayıp, Dim suyunun yukarı tarafına gitti. Buradan çok az uzaklaşmıştı ki yine 1000 kadar isyancı Başkurt’u kılıçtan geçirdi. 600 kadarını esir aldı. 100’e yakın köyü ateşe verdi. Ve “Ağay Kusum, Sultan Murad” adlı liderlerini beraberindeki 120 adamıyla birlikte ele geçirdi. Bundan sonra Rumyantsov Menzele tarafındaki ayaklanma mevkisine gitti. Burada ayrıca 500 kadar isyancı Başkurt’u kılıçtan geçirdi.

Bazı kişilerin tavsiyeleri doğrultusunda, elinde tutuklu bulunan “Sultan Murad” isimli lideri, Nogay Yolu’ndaki isyancı Başkurtların liderleri olan “Kalmık Abız” a öğüt ve nasihat etmesi için gönderdi. Lakin Sultan Murad hıyanet etti ve geri dönmedi. Kalmık Abız’ın yanında kaldı. Ve Kalmık Abız’ı, Rumyantsov ile savaşa devam etmesi yolunda tahrik etti. Bunun tahrikleriyle Kalmık Abız Nogay ve Kazan yollarından 7000 kişilik bir ordu topladı. Ak İdil üzerinden geçerek Ufa’dan 120 km uzakta Rumyantsov ordusuna hücum etti. Rus askerlerinden 180 kadarı öldürüldü, 60 kadarı yaralandı. [35] Yaralılar içinde “Usev” isminde bir albay da bulunuyordu. Başkurtların niyetleri, Rumyantsov’u öldürmek veya diri olarak ele geçirmek, daha sonra da kendi esirleriyle değiştirmek idi. Lakin bu amaçları gerçekleştirmedi. 200 kadarı öldürüldü. Geri kalanları, kaçarak canlarını kurtarmak zorunda kaldı.

Bununla Kalmık Abız ve beraberindekilerin isyan ateşi sönmedi. Aralıksız savaşa devam etmeye niyet edip, asker toplamaya devam ettiler. Tam bu sıralarda Rumyantsov’a yardım için 6000 Yayık Kazağı gönderilmişti. Yolda giderlerken Başkurtlar bunlara da hücum

ettiler. Aralarında büyük bir savaş meydana geldi. Lakin Başkurtlar yine mağlup oldular. İçlerinden 600 kadarı öldürüldü, 300 kadarı esir alındı; “Ak” nehri civarındaki 200 kadar köy yakıldı. Bu hadiseden çok geçmeden, Başkurtlar yeniden “Nik” nehri civarında bu Yayık Kazaklarına hücum ettiler. Aralarındaki savaş o kadar şiddetli oldu ki, çatışma sabahtan akşama kadar devam etti. Galibiyet ve mağlubiyetin hangi tarafta olduğu bilinemedi. Çatışmanın sonlarına doğru yine Kazaklar yenmeye başladılar. Başkurtlar “Otin” tarafına doğru çekildiler. Kazaklar 10 km kadar arkalarından takip ettiler ve yetişerek çoğunu kılıçtan geçirdiler. Geride kalanlar dağ aralarına girip kurtuldular. Yukarıda Kalmık Abız yandaşlarının Rumyantsov tarafından yenildiği ve 200 kadarının öldürüldükten sonra geri kalanlarının kaçarak kurtuldukları zikredilmişti. Bu talihsizler yolda Yayık Kazaklarına rastladılar. Aralarında çatışma çıktı ve bunların da çoğu Kazakların kılıçlarından kurtulamadılar. Yayık Kazaklarından 500 kadarı “Tabinsk” tarafına gitmiş idi. Ve bunlarla Başkurtlar arasında yine savaş çıktı. Başkurtlar bu defa da yenildi ve tamamı yok edildi.

Krillov’un hastalanarak Ufa’ya döndüğü zikredilmişti. [36] Krillov iyileşip, o yılın Temmuz’unda ordusuyla birlikte “Orenburg” (şimdiki Orsk-Hadiyev) şehrine yöneldi. Yolda giderken ülkenin kuzey ve doğu tarafındaki Başkurtlarla büyük hadiseler meydana geldi. Başkurtlara gereken cezayı verdi. Daha sonra Orenburg’a ulaştı. Başkurtlar da tamamen zayıflayıp, ayaklanacak halleri kalmadı. İki yıl devam eden Başkurt ayaklanmasına bu şekilde son verildi. Bu ayaklanmalarda öne çıkan Kalmık Abız, Ağay Kosemov, Ömer Tarhanov, Saban ve Yusuf adındakiler ele geçirildi. Tamamına Menzele şehrinde ölüm cezası verildi. Diğerleri de grup grup gelip af ricasında bulundular ve bundan sonra çok itaatte olacaklarına dair yemin ettiler. Lakin Töreler içlerinden acımasızlarını affetmedi. Bunlara suçlarına göre gereken cezalar verildi.

Ayaklanmacı Başkurtların davalarına bakmak için, Menzele şehrinde özel bir Hüküm Komisyonu kuruldu. Bu Hüküm Komisyonu’nun kararıyla isyana karışan çok sayıda Başkurt köyü yakıldı. Veya yerle bir edilerek yok edildi. 5000 kadar Başkurt uzak yerlere sürgün edildi. İçlerinden yararlı olanlar askeri hizmete alındı. Yararlı olmayanlar geri hizmetlerde görevlendirildi. Bunlardan kalan çoluk çocuk, kadın kız hamileri olmadığından isteyen kişilere dağıtıldı. İleride Başkurtların yeniden ayaklanmalarının önüne geçmek için Krillov’un tedbirleriyle şu kaleler kuruldu: Seridnibirdinski, Krillov, Karavulnı, Buzavlukski, Burski, Krasna Samarski, Tabinski, Krasna Ufinski, Miyasiski, Kızıltaşski, Çubarkulski ve diğerleri. Bu yolla 1734’lü yıllarda başlayan Başkurt ayaklanmaları iki yıl kadar devam edip, Krillov’un

tedbiri, Tatişçev ve Tевкеlevlerin yardımlarıyla bastırıldı⁷⁰. Lakin bu ayaklanmalar esnasında çok yıprandığından dolayı Krillov tüberkuloza yakalandı ve 1737 senesi Nisan ayının 14'ünde öldü. Cenazesi Samara'da Eski Sabor yanına defnedildi.

VII

[37] Krillov'un ölümüyle onun yerine 1 Mayıs 1737'de Tatişçev tayin edildi. Bunun döneminde Başkurtlar arasında her ne kadar huzursuzluklar çıktı ise de dikkate alacak derecede değildi. İşte böylece Başkurtlar arasında sükûnet sağlandı. Bu defa Rusya tebaalığını kabul etmiş olan Kiçi Cüz Kazak hanlarından Ebulhayır Han gittikçe değışti. Başkurtların devlete olan düşmanlıklarından faydalanmak için, kendilerine oğullarından birini han olarak kabul ettirmek düşüncesine yöneldi. Bu maksatla 1737 yılının yazında Başkurdistan'a geldi. Ebulhayır Han çok hilekâr bir kişi olduğundan kendisinin niçin geldiğini gizlemek maksadıyla Törelere: "Ben Başkurtları Rusya'ya karşı itaate davet için geldim" dedi. Lakin Tatişçev bunun hangi düşünceyle geldiğini anlamakta gecikmedi. Yine de hiç husumet göstermedi. Belki bunun bu düşünceleri için teşekkürler edip, biraz da hediyeler verdi.

Ebulhayır Han Başkurtlarla daha yakın münasebet tesis etmek için bir Başkurt kızını zevceliğe aldı. Ebulhayır Han'ın bu siyasetleri boşa gitmedi. Bu gelişiyile Başkurtlar Ebulhayır Han'ı kendi hanları olarak tanıdılar. Ve Ebulhayır Han da açıktan açığa düşmanlık göstermeye başladı. Başkurtlarda da yine açıktan açığa düşmanlık alametleri sezilmeye başladı. 1738 yılı Nisan'ında Ebulhayır Han bir kısım Başkurt'u yanına alıp, Orenburg (şimdiki Orsk- Hadiyev) şehrine gelip, kendisine katılmayan Başkurtların sürülerini talan etti ise de bir miktar ceza karşılığında geri iade etti. Binbaşı Astankov, Ebulhayır han'a adam gönderip, kendisinin bu işe karşı olduğunu bildirdi ise de hiç faydası olmadı. Ebulhayır Han kılıcını çıkarıp herkese : "Orenburg şehri benim için kurulan şehirdir. Burası da benim tam hâkimiyetindedir. Her kim [38] buna karşı gelirse şu kılıçla başını kesip koparacağım" dedi. İşte meselenin bu şekilde büyüme eğilimine girdiği, büyük başkaldırıların kapılarının aralanmaya başladığı sırada, Tatişçev'in hile ve tedbirleri ile her şey yeniden düzene girdi. Hiç kan dökülmemesi üzerine Ebulhayır han bu düşüncesinden vazgeçip yeniden Rusya tebaalığını resmen kabul etti.

⁷⁰Ayrıca bu Başkurt isyanı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 79.

Başkurt ayaklanmalarının biraz olsun bastırılmasının ardından, 1738’de Tatişçev izin alıp Petersburg’a gitti ve imparatoriçeye rapor hazırlayarak “Orenburg” şehrini başka bir yere taşımının gerekli olduğunu anlattı. Bu rapora göre bakanlar meclisinde görüşme yapıldı. Bu görüşmede Tatişçev de hazır bulundu. Orenburg şehrinin “Kızıl Tağ” denilen yere taşınmasına karar verildi. Daha sonra Tatişçev bu seferinden dönüp kısa bir süre sonra, hakkında pek çok söylenti yayılması üzerine görevden alındı.

1739’da Tatişçev’in görevden alınması üzerine, yerine Orenburg bölgesinin baş hakimi olarak “Urusov” tayin edildi*. Bu tayinle birlikte hükümet tarafından şu fermanlar çıkarıldı:

1-) Orenburg şehri “Kızıl Tağ” denilen yere nakledilecek. Eski Orenburg şehrinin adı Orsk Kalesi olacak.

2-) Yayık nehri boyunca Verhno-Uralski’ye kadar kaleler kurulacak.

3-) Kazan üyezdini Başkurdistan’dan ayıran hudutlarda bulunan askerler Samara ve Orenburg etrafına nakledilecek.

4-) Kalelere Volga (İdil-Zafer Sever) Rusları ve köylüler kabul edilmeyecek. Daha önce gelip yerleşmiş olanlar sınıra göç ettirilecek.

5-) Tatişçev döneminde Rusya tebaalığını kabul etmeyi isteyen Orta Cüz Kazakları Rusya tebaalığına kabul edilecek.

[39] Bu makama tayin edilmesiyle birlikte Urusov Orenburg tarafına yöneldi. Bu sırada yanında düzenli ve düzensiz tamamı 5877 kişiden oluşan bir ordu bulunuyordu. Bu dönemde “Aland Yazgul” adındaki bir kişinin önderliğinde Başkurtlar arasında yeniden kıpırdanma alametleri sezilmeye başlandı. Ve Orenburg etrafının Başkurtlarından “Minlu Kul” isimli ve sakalı kara olduğu için Karasakal lakabı alan bir İşan⁷¹ Kazaklar arasından ortaya çıkıp devleti büyük bir tehlikeye soktu.

* Tanassur eden Tatar mirzaları neslinden olup, şimdi de bu soyadı taşıyan büyük derece sahipleri bulunmaktadır.

⁷¹ İdil-Ural bölgesindeki bu bağımsızlık hareketleri içerisinde Karasakal İsyanı olarak bilinen bu isyanın liderinin kim olduğu sorusu isyanın çıktığı dönemde ve günümüze kadar yapılan çalışmalarda açık bir neticeye ulaşılamamıştır. Karasakal’ın Başkurt ve Tatar tarihçilerden alınan bilgilere göre Nogay Yolu, Yormatı nahiyesinde yaşayan Başkurtlardan olduğu ve asıl isminin Mendekul Yulayoğlu olduğu görüşünde oldukları aktarılmaktadır. Bkz., Fatih Ünal, “Ruslara Karşı Karasakal (Sultan Beybulat) Önderliğinde Ortaya Çıkan Başkurt Ayaklanması (1739-1740)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul Eylül-Ekim 2006, s. 106; Togan, Rus

VIII

Bu İşan ilk ortaya çıktığı zamanlarda 32 yaşında olup, çok enerjik, silah tutmaya ve ata binmeye kabiliyetli idi. Hatta bu kabiliyeti ile bütün Başkurtları hayrete düşürüyordu. Bu İşan kendi nüfuzunu artırmak için: “Mekke ve Medine’de bulundum. Kabeyi tavaf ettim. Ravza-i Mutahhara’yı ziyaret ettim. Peygamberimizin ziyaretine yüzümü sürdüm. Zemzem-i şerifi de içtim. Orada bulunan bütün İşanları da görüp hayır dualarını aldım” diye söyleyerek kendisini hacı olarak tanıtmaya muvaffak oldu. Bunun İşanlığına ve hacılığına inanmamak da mümkün değildi. Çünkü her zaman akçe almadan dolaşıyor. Ve kendisinden çeşitli kerametler sadır olduğunu da söylüyor. Sesi güzel olduğu için Kuran’ı da çok güzel okuyor. Gece namazlarını hiç aksatmıyor. Tesbihi de kolundan hiç düşürmüyordu. Çok gezdiğinden Orta Asya’da bulunan dillerden de haberdar idi. Hem Arapça’yı da biliyordu. Bunun hareketleri ve sözleri cahil mizaçlarına çok uygun olduğundan Kazakların tamamı cezp etti. İşan Hazret için ileri gittiğini görünce, İşanlık ile yetinmeyip herhangi bir bölgede han olmak arzusuna kapıldı. şöyle ki: Bu işan çok yerde gezdiği için [40] Kuban* civarına gelip, Jongar hanının oğlu* Sultan Giray’ın durumundan haberdar oldu. Sultan Giray atasının yanından kaçıp, Volga boyundaki Kalmıklar arasında yaşamaya başlamış ve daha sonra orada ölmüştü. Sonra Karasakal Kazakların arasına gelip, kendi kendisini atasından kaçan Jongar hanının oğlu Sultan Giray olarak tanıttı. Ve sahte şahadetnameler gösterip bir kısım Kazak halkını buna inandırdı. Jongar halkı Mecusi olduklarından Karasakal: “Ben eskiden Mecusi idim. Doğruyu bulup İşlam dinine girdim. Allahın ve Peygamberin yardımıyla hanlığı merhametsiz kardeşimin elinden alıp, onların arasına, Jongar topraklarına İşlam dinini yayacağım” diye söyleyerek dolaştı. Orta Cz, Kii Cz Kazak hanlarına gidip, bütün sahte şahadetnameleri gösterip, onları da kendisinin han evladı olduğuna tamamen inandırdı. Hlusa: Kazak

tarihçilerin kendi kaynaklarında olmadığı için aydınlatamadığı Karasakal’ın kimliğini Babacan Mangıt’ın tarihinden ve Karakalpak ve Başkurt şecerelerinde tespit etmiştir. Togan Karasakal hakkında “ *Bu zat Karakalpak kabilelerinin son prenslerinden biridir. İsmi Bay-Bulat (yahut Biybulat) Sultandır. Km’den sonra mühim rol oynamayan Devlet Gerey’in torunu Hasan Sultan bin İşim vek’in oğludur*” der. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 82; Togan’ın Karasakal’ın kimliğiyle ilgili yaptığı bu tespit Karasakal’ın yakın adamlarından Başkurt Yagafer Eldaşev Ruslara teslim olduğunda 1742 Ufa ‘da verdiği ifadeyle bire bir örtüştüğü görülmektedir. Yagafer Eldaşev’in verdiği ifade için ayrıca bkz., nal, *a.g.m.*, s. 106-107.

* Kafkasya’da

* Jongar Kalmıklardan olan büyük bir kabile idi. 1723’l yıllarda Ulu Cz, Orta Cz Kazaklarını kendi hkimiyetleri altına alıp büyük ve kuvvetli bir memleket kurmuşlardı. Fakat 1756’da “Amursan” adlı hanları döneminde in ile savaşıp yenildiler. Çinliler muzaffer bir şekilde ülkelerine girdiğinde, katliam yapıp, milyondan fazla halkı öldürdüler. Bundan itibaren bunların siyasi varlığı ortadan kalktı. Rossiya, Tom XVIII, cst. 146.

topraklarında bunun sözüne inanmayan kalmadı. Bütün Kazak halkı ve özellikle gençleri artık bunun emirlerine itaat etmeye hazırdılar.

Bu arada Karasakal İşanın haberleri Başkurdistan'a ulaştı. Başkurtların hiçbirisi bunun hacılığında, işanlığında, hanzade olduğunda şüphede etmedi. Bunun gösterdiği her türlü keramet ağızdan ağıza dolaştı. Başkurtlar arasında çok konuşmalar ve istişareler yapıldı. Sonunda cehaletleri sayesinde bunu kendilerine han yapmak üzere davet etmeye, kendisine elçiler göndermeye karar verildi. Lakin elçiler daha oraya ulaşmadan Karasakal kendisi Başkurdistan'a gelmişti. Gelişiyle birlikte talihsiz, cehalet içerisinde bulunan [41] Başkurtlar tarafından bu sahtekâra hanlık arz edildi. Lakin Karasakal çok hilekâr olduğundan bu sözü duyduğunda da şaşırmadı, kendi kendini tutabildi ve bunlara: "Ben Jongar hanının oğluyum ve Jongar topraklarının kanunen hanıyım. Kardeşim tarafından zorla alınan hakkımı geri almaya çalışıyorum. Lakin bu halde de siz Müslümanlara hizmet etmeye hazırım. şimdilik hanlığı kabul etmeyeceğim. Ne zaman ki kâfirlerle savaşıp hizmet gösterirsem ancak o zaman kabul ederim" diyerek bunlara pek âlicenaplık gösterdi. Lakin kendi maksadı o haliyle han olmaktı. Bunun için çeşitli hileler tasarlayıp, etek altından bu haberleri yaydı: "Eğer bu durumda han yapsalar dahi savaş için hazırlamış olduğum ordum mevcut. Onlar da yakında gelecekler. Ayrıca Türk sultanıyla da dostluğum var. Haber göndersem Türk askeri de "Astarhan"a gelecek. Hicaz'da bulunduğum vakit bütün işanlar peygamberin kabri yanında kâfirlerle savaşmak üzere bana emir verdiler ve kâfirleri öldürmek için elime dualı silah verdiler". Biçare bir kısım Başkurt bunun bütün yalanlarına inandı ve Rusya gibi büyük bir devlet ile karşı karşıya gelip savaşmak üzere Başkurtlar bunun etrafına toplanmaya başladı. Mesele gittikçe büyümeye başladı. Başkurtlar muntazam Rus askerine ve toplarına karşı savaşacaklarını hiçte hatırlarına getirmiyorlardı. Yalancı Karasakal işan da bulunan manevi kuvvet arkasında Ruslara karşı çok çabuk zafer kazanacaklarına inanıyorlardı. Karasakal'ın namı bunlar arasında günden güne arttı. Her gün bunlardan gösterdiği uçsuz bucaksız kerametler nakledildi. Bunu öven şiirler yazıldı. Bu şiirleri büyüklü küçüklü herkes köy köy dolaşıp okumaktaydı. Hatta bunun hakkında şöyle yalanlar yayıldı. Güya Karasakal İşan şöyle bir duayı (İsm-i Azam olmalı- Hadiyev) bili [42] yormuş. Bu duayı okuduğu zaman ateş yanmaz, suya batmaz, kâfirlerin hiçbir silahı ona zarar veremezmiş. Bir gün kâfirlerle savaştığı zaman kendisine zarar vermek maksadıyla şeytan üç başlı yılan suretinde görünerek yoluna çıkmış. Karasakal İşan bu duasını okuyarak yılanı vurmüş. Yılan o anda tütüne dönüşüp yok olmuş. Yine bir defasında kâfirlerle savaşa gittiğinde bir bahadır kıyafetinde

olup, ateşten yaratılmış bir ata atlayıp karşı çıkmış. Bu seferde işan duasını okuyunca şeytan yok olmuş”.

İşan Hazret astartığına ne kadar gayret etse de Başkurtlar bunu han yapmadılar. Fakat kendilerine önder kılıp savaşa giriştiler. Lakin Karasakal İşan mağlup olma ihtimaline karşı, kolayca kaçıp kurtulmak için Kazak hudutlarından iç kısımlara fazla girmede. Her zaman bu hudut civarında Ruslarla savaştı. Bu sırada “Çilebi” komutanlığına, “Ayaklanmacı Başkurtlara gereken cezayı vermek, Karasakal’ın kendisini her halükarda tutuklamak” yolunda ferman gönderildi. Bu haberi duyar duymaz Başkurtların tamamı ittifak halinde yalancı Karasakal’ı kendilerine han olarak ilan ettiler. Ayrıca Karasakal’dan “Ufa” şehrini zapt etmesini rica ettiler. Lakin Karasakal Ufa’ya kadar gitmeye korktu ve Kazak hudutlarından daha iç kısımlara ilerlemedi. Devlet askerleriyle sadece o civarda savaştı.

Başkurtların acımasızlığı o dereceye vardı ki, ellerine geçen bir Rus’u çeşitli eziyetlerden sonra öldürdüler. Öldürdükten sonra üzerinde çeşitli işkenceler yaptılar. Özellikle Rusların din adamları üzerinde bu gibi suçları oldukça fazla işlediler. Mesela: “Tabinsk” denilen kasabayı ve yakınındaki bir fabrikayı ele geçirdikleri zaman bunun gibi vahşetlerden yapmadıklarını bırakmadılar. Ellerinden gelen her türlü [43] merhametsizliği ifa ettiler. O dönemde Urusov Menzele şehrine gidip, orada bir Hüküm Komisyonu kurdu. Bu Hüküm Komisyonu’nun kararıyla ele geçirilen isyancı Başkurtlardan hiçbirisi cezasız bırakılmadı. Her birine suçuna göre ayrı ayrı cezalar verildi. Urusov’un emriyle “Orenburg” şehrinde yine aynı amaçla bir Hüküm Komisyonu kurulup, yine aynı doğrultuda cezalar uygulandı. Bunu gören birçok Başkurt af dileyerek Törelere huzuruna geldi. Ancak suçları çok büyük olduğundan hem diğerlerine ibret olsun diye hiçbirisi affedilmedi. Dâhili görülen herkese suçuna göre cezalar verildi. İçlerinden en azılıları silahlarını bırakmayarak, savaşarak ölmeye karar verdiler. Ve yine bazıları hapishanelerde yemeden içmeden yaşadıkları için kendi kendilerini helak etti.

Urusov Karasakal’ın sahtekâr olduğunu anlatmak için Başkurtların arasına özel adamlar yolladı. Karasakal’ı yakalayıp teslim eden kişinin affedileceği, yardım ve yataklık eden kişinin ise kendisi ve ailesinin öldürüleceğiyle ilgili ilanlar dağıttı. Lakin Başkurtların hiçbirisi Karasakal’ı yakalayıp teslim etmeye yanaşmadı. Başkaldırı günden güne büyüdü. Ural dağının doğusu ve batısı tamamen ayaklandı. Urusov ayaklanmayı bastırmak için her türlü çareye başvurdu. Sadece Çilebi etrafındaki kuvvetlerle yetinmeyerek, Butagin, Yazikov gibi komutanların idaresi altında atlı ve yaya askerlerden ibaret yine büyük bir kuvvet

gönderdi. Bu kuvvet bölgeye zamanında yetişerek binlerce ayaklanmacı Başkurt'u kılıçtan geçirdi. Ve çok sayıda köyü ateşe verip ayaklanmacı Başkurtların mal ve mülklerini ganimet olarak ele geçirdi. Karasakal devletin düzenli ordusuna karşı duramayacağını anladı. Nihayet yavaş yavaş çekilerek Kazak hudutlarına girdi. Yanında bulunan adamları ortadan kaldırdı. Akabinde Karasakal'ın kendisi de yaralanıp, elli [44] kadar yandaşıyla birlikte Kazak topraklarına girip kaçtı. General "Pavlodski" Karasakal ve adamlarının ardından takip ettiyse de Kazak topraklarına girmeye cesaret edemedi. Yine de bir kaç adam gönderip Pravitlistov adına Karasakal ile yandaşlarını tutuklayıp iade etmesini Kazaklardan istedi. Kazaklar kısa bir süre önce Rusya tebaalığını kabul etmişti. Buna dayanarak Kazakistan'da bulunan herhangi bir suçluyu iade etmeye dair Rusya'ya söz vermiş iseler de bu sözlerinde durmadılar. Ayrıca: "Karasakal'ın yandaşlarını kendimiz ele geçirdik, mallarını yağmalayıp hepsini öldürdük. Karasakal'ın kendisine gelirse, o kendisi Jongar hanının oğlu Sultan Giray'dır. Hem bu durumda o bizim misafirimizdir. Bir taraftan hanzade, diğer taraftan misafir olduğundan biz onu tutup iade edemeyiz" diye cevap verdiler. Pavlodski bundan sonra da Kazak hudutlarında uzun zaman kalıp, iki üç defa elçi gönderip Kazaklardan iadesini talep ettiyse de, yine aynı cevabı aldı. Sonra Urusov'a, olayı beyan eden bir mektup gönderdi.

Karasakal'ın yenilerek Kazak topraklarına gitmesiyle ayaklanma bastırıldı. Yaklaşık beş bin (5000) Başkurt af ricasıyla Orenburg'a, Urusov nezdine geldi. Bunlar Orenburg'a (şimdiki Orsk-Hadiyev) on iki km uzaklıkta bir yere toplandı ve korunmaları için de kuvvetli bir askeri birlik ikame edildi. Ayrıca bunların yanına Mişer kabileleri, ayaklanmaya katılmayan Başkurtlar da toplanarak getirildi. Kinez Urusov o sırada kendisi Orenburg'da bulunmadığından, haber gönderdi ve kendisi gelene kadar bekletilmelerini emretti. Binlerce kişi bir yere tıklılıp, 10 Ağustos'a kadar Kinez Urusov'u beklediler. 10 Ağustos'da Kinez Urusov Orenburg'a döndü ve daha sonra buraya geldi. Urusov'u gören binlerce kişi onun ayaklarının altına yığıldılar. Ve başlarını yerden kaldırmayarak, kan ve gözyaşlarıyla kendilerini affetmesini [45] rica ettiler. Urusov hepsinin secdeden kalkıp, okuyacaklarına kulak vermelerini emretti. Hepsi başlarını kaldırdılar. Urusov kati bir sesle Rusça okumaya başladı. Başkurtlar tabi bunu anlamadılar. Bunun için bir Tatar tercümanı yavaş yavaş, cümle cümle Başkurtlara izah etti. Bu yazıda Başkurtların yaptığı kötülükler zikrediliyordu. Urusov okuyup bitirdikten sonra Başkurtlar yeniden affedilmeleri ricasıyla yere kapandılar. Urusov ferman çıkana kadar ses çıkarmadan beklemelerini emretti. Sonra Urusov orada bir Hüküm Komisyonu kurarak, komisyon azasına Mişerlerden ve ayaklanmaya katılmamış olan Başkurtlardan soruşturarak, bunların şahadetleriyle hüküm verilmesini emretti. Mişerlere ve

ayaklanmaya katılmamış olan Başkurlara doğru ifade vermelerini emretti. İlk olarak Mişerler daha sonra ayaklanmaya iştirak etmemiş olan Başkurlar kendilerinin gördüklerini ve bildiklerini anlatıp kimin suçlu kimin suçsuz olduğunu bir bir söylediler. Bu şekilde şahadet alıp bitirdikten sonra bu denize benzer halkı toplayıp, Orenburg'dan (şimdiki Orski'den-Hadiyev) 6 km uzaklıkta bulunan bir dağın başına götürdü. Orada ilk olarak padişahın fermanını okudu. Daha sonra 25 Ağustos'da, orada ayaklanmacılara cezalar verilmeye başlandı. Karasakal'ın birinci derecede yandaşlarından olan Kantor Maksimof (Çuvaşlardan Müslüman olan kişi- Hadiyev), Yunus İsmailov, Can Kul, Karabaş ve Yakup Kasişov taş zeminlere yerleştirilen demir kazıklara oturtulup öldürüldüler. 80 kişi idam edildi. 11 kişi (bunlar Karasakal'ın subayları-Hadiyev) kaburgalarından demir ırgağlara asıldılar. 21 kişinin başları balta ile kesilip koparıldı. Baş koparılanlar içerisinde "Angolof" soyadını taşıyan büyük bir kişi de bulunuyordu. Bu adam esir alınarak, Orenburg'a getirildikten sonra tutuklandıktan itibaren on gün [46] yemeyerek içmeyerek kasten kendini öldürmüştü idi. Yine de verilen hüküm icra edilsin diye başı kesilerek koparıldı. Urusov burada görevini tamamladıktan sonra 7 Kasım'da şimdiki Orenburg'tan 30 km uzaklıkta bulunan "Sakmarski Gradok" denilen yere geldi ve burada yeniden bir Hüküm Komisyonu kurdu. Burada ayrıca 125 kişiye ölüm cezası verildi. 300 kadar kişinin kulakları ve burunları kesilip köylerine gönderildi. Bundan amacı başkalarına ibret olmasıydı. Devrinde meşhur "Saymanov" isimli bir generalin idaresi altında Menzele şehrinde bir mahkeme kurulup, bu yukarıdaki gibi ayaklanmacı Başkurlara cezalar uygulandı*. İşte Karasakal İşanın başkaldırı hareketinin neticesi bu oldu. Bu hain, binlerce Müslüman kanının dökülmesine ve binlerce çoluk çocuk, kadın ve kızın rezil ve rüsva olmalarına sebep oldu⁷². Bunun yalanlarına inanıp, o kadar Müslüman ayakaltında ezilmekteyken, bu vicdansız, ayrıca kendisine Sultan Giray ismini verip, hiç kaygı duymadan Kazak topraklarında davetten davete dolaşmakta idi. Ayrıca Müslüman halka verdiği bu kadar zarar yetmezmiş gibi, diğer taraftan Kazak Müslümanlarını da harap etti. Şöyle ki, ilkönce dolaşarak Kazak Müslümanlarını "Jongar" halkıyla savaşa

* 1735'den 1740'a kadar devam eden ayaklanmalarda 300'e yakın köy yakıldı. Savaş meydanlarında öldürülenlere başka 7545 kişiye ölüm cezası uygulandı. 135 kişi Katirga'ya gönderildi. 2888 çoluk çocuk, kadın kız isteyene dağıtıldı. Bu Orenburg komisyonunun haberi Menzile komisyonunun haberinde ölüm cezasına hükmedilen ve savaşlarda öldürülenlerin sayısı 9438'e ulaşıyor. 3151 Katirga'ya gönderildi. 6301 çoluk çocuk, kadın kız dağıtılmıştır. İstoriya Orenburgskago Kraya, S. Vitevskago T. I, str. 172.

⁷² Müellifin yukarıda verdiği dipnotla, bu isyan sonucunda ölenlerin ve esir düşenlerin sayısı Togan'ın verdiği bilgilere göre oldukça büyük farklar görülmektedir. Togan, bu isyanın ölü ve esir sayıları hakkında "1735-40 yılları arasındaki isyanda Rusların zayıflığı da büyük idi. Başkurların zayıflığı ise bu Türk kabilesinin nüfusu umumiyetle az olması nispetinde büyük olmuştur. Onlardan 18.134 kişi öldürüldü. 3236 kişi esir edilerek Baltık sahillerinde kürek cezasına gönderildi; 5983 kişi Rus derebeylerine köle olarak satıldı. Bundan başka kulakları, burunları kesilerek cezalandırılanların sayısı da pek çok olmuştur. Ryçkov'un sayısına göre umumî zayıflık 28.190 kişi olmuştur." der. Bkz., Togan, a.g.e., s. 87.

tahrik etti. Bunları tamamen ayaklandırdıktan sonra, Kazak hanlarının izniyle 7000 kadar at satın aldı. Daha sonra Kazaklardan asker toplamaya başladı. Bir taraftan Kazaklar [47] bunu Jongar hanının oğlu olarak bildiklerinden ve diğer taraftan Karasakal kendisini cahil halkı kolayca etkileyen sofı kıyafetinde bulunduğundan, oldukça kısa bir sürede Kazaklar bunun etrafına toplanmaya başladı. Karasakal İşan toplanan orduyla Jongar topraklarına hücum etti. Katl, yağma gibi vahşetlerin hepsini icra etti. Sonra Jongar hanı “Galdan” kısa bir sürede yaklaşık 20 bin kişilik bir ordu toplayıp, çok sayıda toplar hazırladı ve Karasakal ile savaşa girdi. Kısa sürede Kazakları yenip, çoğunu esir aldı, mal ve mülklerini ele geçirdi. Karasakal’ın kendisi Başkurdistan’da olduğu gibi burada da dışmanın eline geçmedi. Zavallı Müslüman Kazakları ateş altına atıp, atının hızlılığı sayesinde kaçıp kurtuldu. Kazaklar da meselenin nasıl olduğunu anlayarak, kendi topraklarına kaçmaya başladılar. Jongar halkı arkalarından takip ederek Kazakistan’a girdi. Karasakal ile birlikte hareket eden Kazakların bazısı öldürüldü bazısı esir alındı. Tamamı birden helak olup yok edildiler. Bunlardan daha çok olaya katılmayan suçsuz Kazaklar da zarar gördü. Çünkü Jongar halkı Kazakistan’a girdiğinde, gerek erkek gerekse kadın olsun göze görünen herkesi kılıçtan geçirdiler. Hatta Kazakları öldüre öldüre Yayık nehrinin sağ tarafına Orenburg (şimdiki Orsk-Hadiyev) şehrinin karşısına gelip çıktılar. Törelere bu durumu aniden görüp hayrete düştüler. Jongar hanına adam gönderip Rusya tebaalığını kabul etmiş olan Kazakistan’a girip, böyle hareketlerde bulunmalarını protesto ettiler. Lakin Jongar hanı Karasakal ile yandaşlarını kovmak için geldiğini, Kazakların Rusya himayesinde olduklarından haberi olmadığını beyan etti. Olaya karışmayan Kazaklara niçin bunları yaptınız diye sorulduğunda han: “Kazaklar bizim eski dışmanlarımızdır. Bunu yapmamız kendilerinin [48] eskiden bize yaptıkları baskılara misillemedir. Buna rağmen Rusya tebaalığında olduklarını bilseydik böyle yapmazdık” diye cevap verdi. Hem bu yaptıklarından dolayı şehir kumandanından af ricasında bulundu. Kumandan da af ricasını kabul edip, “Kazaklar Rusya tebaalığını kabul ettiklerinden dolayı onları himaye etmek bizim borcumuzdur. Bundan sonra böyle meseleler olursa, kendiniz karar vermeyerek, bize bildirmeniz gerekir. Rusya hükümeti teftiş edip, gereken cezalarını kendi verecektir. Bundan sonra böyle yaptığınız takdirde bizim tarafımızdan affedilmeyeceksiniz” dedi. Daha sonra Jongar hanı ordusunu alıp ülkesine geri döndü.

Başkurt ayaklanmaları bu şekilde bastırıldıktan sonra, 1740’da Urusov “Orski” kalesine hareket edip yolda bazı Başkurtların yardımıyla bu kaleye giden kestirme bir yol olduğunu öğrendi. Bu yol eskiden beri Başkurtlar tarafından biliniyorsa da, Başkurtlar kendi

çıkarları için gizli tutuyorlardı. Bundan sonra Urusov çok geçmeden 1741’de öldü, Samara şehrine defnedildi.

IX

Devletin desteği ve Krillov, Tatişçev, Urusov’ların gayretleriyle Orenburg etrafının bir noktaya kadar düzene konulduğu yukarıda zikredilmişti. Bundan sonra geri kalan kısımların tamamlanması Büyük Petro’nun en sevdiği adamlarından Neplüeyev’in hissesine düştü. Neplüeyev Rusya tarihinde adı geçen en büyük şahıslardan birisi olduğundan, Rus dilinde bunun biyografisi çok tafsilatlı yazılmıştır ki, burada biraz tercümesini yazmak bizim için de faydalıdır diye düşünüyorum. Neplüeyev şimdiki “Orenburg” şehrinin kurucusu ve Orenburg valilerinin ilkidir. Kendisi zadeganlardan olup 1693’de Novgrad vilayetinde atasının ikametgahında [49] dünyaya gelmiştir. Atası İvan Neplüeyev “Narva” önlerinde XII. Karl ile yapılan savaşta yaralanıp bu yaradan dolayı ölmüş ve Neplüeyev de 16 yaşında atasız kalmıştır. Neplüeyev 18 yaşına gelir gelmez evlenmiştir. Bir çocuğu olduktan sonra karısını ve çocuğunu bırakıp, bir manastırın ziyaretine gidip bir yıldan fazla orada bulunup dönmüştür. Neplüeyev okumak için hiçbir yere gitmemiş, hiç mektep görmemiştir. Sadece annesinden okuma yazmayı öğrenmiştir. Ve daha sonraki dönemlerde de kendisinde okuma hevesi mevcut olmamıştır. Bu sırada Büyük Petro tarafından bir ferman neşredilip aristokrat ailelerin çocuklarına, hesaptan Erbaa ile mübadi hendeseyi hesaptan öğrenme mecburiyeti getirildi. Hatta o zamana kadar evlenmeyen aristokrat çocuklarının ellerinde, bunları bildiğine dair şahadetnameler olmadığı takdirde evlenmeleri yasaklandı. Bu yüzden Neplüeyev adı geçen bilimleri öğrenmek için annesini, karısı ve çocuklarını bırakıp, “Novgrad” da yeni açılan İşgulak’a gitmeye mecbur oldu⁷³. Lakin annesi çok sevdiği oğlunun mecburi bir şekilde okula gitmesinden çok endişelendi. Aradan çok geçmeden bu derdinden dolayı öldü. Neplüeyev de kısa sürede Novgrad’dan “Narva” şehrindeki İşgulak’a nakledildi. Narva’da ayrıca üç aydan fazla kalması doğru olamazdı. Nitekim 1715’de Petersburg’da “Morskoy Akadimiye” açılmış, 300 kadar aristokrat çocuklarının buraya kabulüne dair padişah tarafından ferman çıkarılmış idi. Seçilmiş aristokrat çocukları arasında Neplüeyev de bulunuyordu. Bu münasebetle 1715’de Peterburg’a gelip yerleşti.

⁷³ Toplanan bu aristokrat ailelerin çocukları denetimden geçirildikten sonra bazıları askeri hizmete bazıları da askeri eğitim sınıfına ayrılmış, bu ayrışmada eğitim sınıfına ayrılan Neplüeyev diğerleriyle birlikte Novgrad Matematik Okulu’na kaydedilmiştir. Bkz., Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüeyev*, Gece Yayınları, Ankara 2015, s. 20.

Büyük Petro'nun idealinde, kuzey tarafından Baltık denizine, güney tarafından Karadeniz'e çıkma arzusu pek büyüktü. Tabi bu iş [50] için ilk olarak iyi yetişmiş insana ihtiyaç vardı. Bu sebeple Büyük Petro deniz bilimlerinde uzman gençler hazırlamak için sadece, kendisinin meydana getirdiği akademi ile yetinmeyip, Batı Avrupa mekteplerine kabiliyetli gençleri göndermeye karar verdi. Bazısını İngiltere, bazısını Hollanda'ya, bazısını da İtalya yarımadasındaki Venedik Cumhuriyeti'ne gönderdi. Bu sonuncusuna gönderilenlerin sayısı 30 kadar olup aralarında Neplüev de bulunuyordu. O dönemde Türkiye devletinin en büyük düşmanlarından birisi Venedik olup, deniz tarafından Türkiye'yi huzursuz ediyordu. Bizim Rusya denizcileri (bahriyelileri-Hadiyev) buraya geldiği sırada Türkiye ile Venedik arasında yeniden savaş başlamıştı. Bu savaşa Neplüev kendi arkadaşlarıyla birlikte iştirak etti. Ve arkadaşları arasından kahramanlığıyla sıyrılıp, amiral tarafından "takdir belgesi" aldı. Burada iki yıl kaldıktan sonra 1719'da Büyük Petro, Neplüev ve arkadaşlarına eğitimlerine devam etmeleri için İspanya'ya gitmeleri ile ilgili emir gönderdi. Bu emri alarak İspanya'ya gittiler ve Kadiks şehrindeki deniz ilimleri eğitimi yapan akademiye girdiler. Ancak İspanyol dilini bilmedikleri için pek istifade edemediler. İspanya'da kaldıkları dönemde açlık, sefalet gibi her türlü sıkıntıyı yaşadılar. Bu yüzden kısa sürede geri dönmek için Büyük Petro'ya mektup gönderdiler. Büyük Petro geri dönüşlerine izin verdi. Sonra Neplüev de beş yıl kadar yabancı memleketlerde seyahat ettikten sonra arkadaşları ile birlikte Petersburg'a döndü. Gelişinin dördüncü gününde arkadaşlarıyla birlikte Büyük Petro'nun huzuruna çıkarıldılar. Bu görüşmede Neplüev Büyük Petro'nun gözüne girdi. Bir ay sonra çok sayıda kişinin huzurunda Büyük Petro bunları sınavdan geçirdi⁷⁴. Bu sınavda Neplüev Büyük Petro'nun ve orada hazır bulunan diğer kişilerin dikkatlerini celp etti. Bundan sonra Büyük Petro Neplüev'i büyük bir dereceye tayin edip, kendi yakınları arasına aldı.

[51] Bu şekilde Neplüev Petersburg'a yerleştikten sonra, 6-7 yıldan beri görmediği karısını ve çocuklarını, birlikte yaşamaları için Petersburg'a aldırdı. Lakin burada da uzun zaman kalamadı. Çünkü bir yıl geçer geçmez konsolosluğa tayin edilip İstanbul'a gitti⁷⁵.

⁷⁴ Petro bu sınavda Neplüev'e şu soruyu yöneltmiş. "Gönderilme amacına uygun olarak bütün bilimleri aldın mı?" Neplüev bu soruya "Merhametli ve şevketli Çar'ım mevcut imkânlar çerçevesinde vazifemi yerine getirdim. Fakat her şeyi öğrendiğimi söylemek övünmek olur. Kendimi sizin huzurunuzda bir kul olarak görüyorum. Bana lütfunuzu istirham edin." Diye cevap vermiştir. Daha sonra Çar elini öpmesi için Neplüev'e izin vermiş nasırlı elini göstererek şunları söylemiştir. "Gördüğün gibi ben Çar olduğum halde ellerim nasırlı, size memlekete hizmet edenlere örnek olsun diye gösteriyorum" demiştir. Daha sonraki sorulara da zekice cevap veren Neplüev Çar'ın gözüne girmeyi başarmıştır. Neplüev'in sınavda gösterdiği başarı üzerine Çar, Neplüev'e donanma subaylığı rütbesini vermiştir. Detaylı bilgi için bkz., Ünal, a.g.e., 2015. s. 23.

⁷⁵ Ocak 1721'de de Çar'ın katıldığı donanma subayları ile ilgili bir ziyafette alınan bir kararla Neplüev İstanbul konsolosluğuna tayin edilmiştir. Çar'ın yanından ayırmak istemediği halde Neplüev'e bu sorumluluğu büyük

Konsolos olarak görev yaptığı dönemde Neplüev Rusya devleti için çok önemli işler yapmaya muvaffak oldu. Birçok kez Kafkasya taraflarında Türkiye ile Rusya arasında ufukta savaş göründü ise de Neplüev'in tedbirleriyle savaş önlendi. O dönemde Türkiye devleti çok kuvvetli olup, Rusya devleti zayıf olduğundan, Türkiye ile savaşmak Rusya için mutlaka korkunç olacaktı. Büyük Petro Neplüev'in bu hizmetlerini takdir edip yanına dört yüz köylü ile birlikte büyük bir arazi hediye etti. Neplüev İstanbul'da öyle bir ustalıkla görev yaptı ki, bakanlar meclisinde görüşülen bütün gizli konuları kendi casusları vasıtasıyla her şeyden haberdar oluyordu. Hatta Türklerin bazıları, Neplüev'in Türkiye için zararlı olduğunu öğrendikleri vakit, kendisini zehirleyip öldürmeye de niyet etmişlerdi. Ancak casusları vasıtasıyla bu ölümden kurtuldu*.

Bu görevle İstanbul'da hiç ara vermeden 14 yıl kaldı. Sonunda çok ağır bir hastalığa yakalanıp, hayati endişe görülünce, Petersburg'a döndü. Döndükten sonra iyileşip, kısa süre sonra, 1740'da Kiev şehrinin valisi olarak tayin edildi. Lakin o sıralarda "Astirman" adındaki bakan yeni tahta oturan "Yelizavita Pitrovna" (Elizabeth Petrovna- Zafer Sever)'yı tahttan düşürme komplosuyla suçlanarak ölüm cezasına hükmedildi. Eskiden beri Astirman (Osterman Zafer Sever) ile münasebette bulunduğundan dolayı Neplüev'i de "bu işte dahil var" diye şüphelenip makamından düşürdüler ve bütün [52] madalyalarını ve kendisine hediye edilmiş olan toprak ve sularını hazineye devrettiler. Ayrıca kendisini de hapse attılar. Ancak neticede suçu olmadığı anlaşılınca hapisten çıkarıldı ve geri alınmış olan her şeyi iade edildi⁷⁶. Ayrıca İmparatoriçenin fermanıyla 1742'de Orenburg tarafına vali olarak tayin edildi.

Orenburg etrafının idari adı çeşitli dönemlerde farklı adlandırıldı ise de Neplüev'in ricası üzerine 1744'de senato tarafından "Orenburg Vilayeti" ismi verildi. Valisini gubernator (vali) diye adlandırdılar. Bu yüzden Neplüev Rusça eserlerde Orenburg valilerinin ilki olarak zikredilmiştir.

O dönemdeki Orenburg vilayeti sınırlarına, şimdiki Orenburg vilayeti kâmilten dâhil olduğu gibi, şimdiki Ufa vilayeti yine tamamıyla, Samara ve Perm vilayetlerinin önemli bir kısmı dâhil idi. Ayrıca henüz Rusya tebaalığını kabul etmiş olan Kazak, Kırgız boylarına, sürekli ayaklanma çıkarmakta olan Yayık Kazaklarına, Stavropol Kalmıklarına nezaret

görevi vermesi Neplüev'i çok şaşırtmış ve sevindirmiştir. Neplüev gözyaşlarıyla Çar'ın ayaklarına kapanmıştır. Bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 24.

* Bu sözleri sadece Neplüev'in dostları tarafından çıkarılmış olması ihtimali çok yüksek "Şura".

⁷⁶ Neplüev'in yargılanması sırasında kendisinden alınan unvan ve madalyası geri iade edilse de Malorossiya'daki köyleri ve mülkleri başkalarına dağıtıldığı için Neplüev bunları geri alamamıştır. Bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 110.

etmekte Orenburg valisinin sorumluluğuna verilmişti. Bu kadar geniş bir bölgeye nezaret etmek yalnız bir kişiye ağır olduğu için Ufa etrafına nezaret etmek için “Ufa” şehrinde “Vali vekili” sıfatıyla bir idareci bulunuyordu.

Bu zikredilen yerlerde Rus unsuru çok az olup tamamı Başkurt, Mişer, Tipter, Kazak gibi çeşitli isim altındaki saf Türk ırkına mensup Müslümanlar olduğu, o dönemde bunların Rusya’ya karşı başkaldırmak için fırsat kolladıkları dikkate alınırca, o dönemdeki valilerin üzerlerinde ne kadar büyük bir sorumluluk olduğunu anlamak mümkün olur.

Neplüev’e kadarki valiler çoğunlukla Samara’da oturduklarından, [53] tayin edildikten sonra Neplüev de, 25 Nisan 1742’de Samara şehrine gelerek idari işleri eline aldı. Ve tam o sırada senato tarafından “Eğer Başkurtlarda ihtilal alametleri görülmeye başlarsa bu ihtilalleri nasıl bastırmak gerektiğine” dair emirler verildi. O yılın Temmuz ayında Neplüev Ufa üzerinden Orenburg (şimdiki Orsk- Hadiyev) şehrine gelip, kısa bir süre için “Ufa” ya uğradı. Ve vali vekili Urusov’dan bölgenin durumunu soruşturup, bütün işleri teftiş etti. Başkurtları sakinleştirmek için padişah tarafından emredilen birçok konunun yerine getirilmediğini anladı.

Tam bu sıralarda Başkurtlar arasında yeniden huzursuzluk alametleri görülmeye başlamıştı. Kendi ajanları vasıtasıyla, Kazan Yolu’nda “Kayınlı Tamak” denilen köyün Başkurtlarından Müslüm Kusumov’un gizli cemiyetler kurduğu, Başkurtları ayaklandığı yolunda haberler aldı. Özel olarak bu meseleyi teftiş etmek için “İsakov” adındaki albayı Menzele şehrine gönderdi. Aynı yılın 15 Kasım’ında senato tarafından, uzun bir süreden beri hapiste yatmakta olan “Ağlaş” isimdeki bir Başkurt mollasının idam edilmesine dair ferman çıktı. Ayrıca “Orazay” adındaki firari arkadaşının da bir şekilde ele geçirilip ölüm cezası verilmesi emredildi.

Kinez Urusov döneminde Karasakal lakaplı Başkurt İşanın ortaya çıkıp, Başkurt ve Kazak Müslümanlarını nasıl belaya düşürdüğü, kendisine ağır gelmeye başladığı zaman da atına atlayıp Kazak bozkırlarına kaçtığı yukarıda zikredilmişti. Bunun kendisinin nerede olduğu açıkça bilinmese de, hayatta olup sürekli Başkurt ve Kazak Müslümanlarını ayaklandırmakla meşgul olduğu duyuluyordu. Başkurtlar arasında bunun kerametleri söyleniyor ve hergün bununla ilgili yeni haberler yayılıyor, bunu methedip hazırlanan şiirler her tarafta okunuyordu. Bu haberleri işiten Törelere tabi biraz [54] huzursuzlanıyor ve her türlü yollarla bunun hakkında doğru haberler araştırıyorlardı. Bu arada Karasakal’ın elinde esir

olan “Lapın” soyadını taşıyan bir Rus kurtulup Rusya’ya döndü. Saymanov ile görüşüp, kendi durumunu beyan ettikten sonra , “yakın zamanda Karasakal İşan Rus Törelere huzuruna af ricasıyla gelecek” diye Saymonov’a haber verdi. Saymonov bunu duyar duymaz senatoya bildirdi. Senato Saymonov’a: “Eğer Karasakal gelirse görünür görünmez tutuklayıp Samara’ya gönderilmesi ve çok gizli bir yere hapsedilmesi” şeklinde emir gönderdi. Ancak Karasakal gelmedi. Daha sonra Saymonov Kazaklara, paraya çok düşkün bir halk, paraya tamah ederler diye düşünerek, “Karasakal’ı tutuklayıp veren kişiye beşyüz ila bin soma kadar para verilecek” diye ilanlar dağıttı. Fakat bunun da pek faydası olmadı. Bu şekilde bir süre geçti. Karasakal İşan da unutulmaya başlandı. Kazak hudutlarında bulunan Törelere de bununla ilgili endişeleri kalmadı. Fakat o sırada Karasakal İşan’ın düşmanlarından olan ve Kazakların büyüklerinden sayılan “Hoca Berdi” adındaki bir Kazak, “Karasakal İşan şu an bizim Kazaklar arasında yaşıyor; Kazaklar ile aralarına düşmanlık girdi. Bundan sonra Kazaklar arasında daha fazla kalamayıp kısa sürede uzak bir yere göç edecek” diyerek Törelere haber verdi. Ayrıca Hocaberdi kendisi Semipalat Kalesi’nin etrafında konar-göçer yaşadığından, eğer Karasakal o taraflara gelecek olursa bunun yakalanmasında Rus askerine yardım edeceğini vaat etti.

Hocaberdi’den bu sözleri işitin “Kinderman” adındaki general senatoyu bu durumdan haberdar etti. Senato 30 Nisan 1745 tarihinde : “Eğer Karasakal Semipalat civarına gelirse Hocaberdi adlı Kazağın yardımıyla tutuklanması ve cezalandırılması” mealinde Neplüev’e emir gönderdi. Fakat [55] ne kadar beklense de Karasakal İşan görülmedi. Alınan bütün tedbirler boşa gitti. Bundan sonra Karasakal İşan da tamamıyla ortadan kayboldu. Nereye gittiği ve hangi niyette olduğu da bilinemedi.

Orenburg etrafındaki Türk kabileleri arasında devamlı surette kıpırdanmalar yaşanması üzerine Neplüev gerekli yerlere kaleler inşa etmeye, Orenburg etrafında Rus unsurunu artırmak için Rusya içlerinden göçmen getirmeye karar verdi. Bu işleri gerçekleştirmek için para gerekli olduğundan, 16 Aralık 1745’de senatoya müracaat ederek 40 bin som para talebinde bulundu. Senato tarafından bu talebi kabul edilerek kaleler inşasına uygun mekânları tespit etmek için Ural, Oy nehirleri boyunca 700 km kadar gezi yapıldı. Buralara 18 istihkâm, 8 adet kale inşa ettirdi.

Siyasi ve ticari maksatla Orsk kalesinin Krillov tarafından Orenburg adı verilerek yeniden kurulduğu yukarıda zikredilmişti. Etrafında orman alanların yokluğundan ve havasının iyi olmadığından, yine Rusya’nın merkezlerine fazla uzak olup, Başkırtların

meselelerine göz kulak olması uygun olmadığından, Tatişçev zamanında Orenburg şehrinin “Kızıl Tağ” denilen mekâna nakledilmesine karar verilmişti. Fakat Tatişçev kısa sürede görevinden alınıp yerine tayin edilen Urusov Başkurt ayaklanmalarıyla meşgul olduğundan bu mesele Neplüev zamanına kadar geciktirilmiş idi. Neplüev makamına oturup idareyi eline alınca bu işi gerçekleştirmek için kolları sıvadı. Fakat Tatişçev tarafından belirlenmiş olan mekan Neplüev’in hoşuna gitmedi. Neplüev Orski’den 252,5 km uzaklıkta bulunan ve eski dönemlerde “Basman” adındaki Nogay hanının ikamet yeri olan şimdiki yerine naklini muvafık buldu. Sonra senatoya müracaat ederek yeni Orenburg [56] şehrini buraya kurmaya, bunu yaparken de işe Tipter ve Bubilleri* ve huduttan eşya ve malzeme taşımak için Başkurtları görevlendirmek üzere ruhsat talep etti. Senato izin verdi. Bunun yanı sıra Başkurlara iyi muamele edilmesi, emeklerinin karşılığını adil bir biçimde dağıtılmasına dair emir gönderdi. Ancak bu şehrin kuruluşu sırasında korkunç bulaşıcı hastalık peyda oldu. 621 kişi hayatını kaybetti.

Şehrin kuruluşu tamamlandıktan sonra, birçok kolaylıklar vaat ederek, başka şehirlerden tüccarlar davet etti. Bu şehir kendi zamanına göre öyle bir kısa sürede terakki etti ki, 1747’de şehirde, 837 ev, 4 kilise, 1 eczane bulunuyordu. 12 yıl sonra şehir etrafındaki topraklar hariç 2866 ev, 9 kilise bulunuyordu. Neplüev’in etraflıca teftiş etmesiyle, Ufa’daki vali vekili Aksakov’un büyük ihanetleri öğrenildi ve görevinden alındı. O yıl içerisinde Neplüev Kutluğ Muhammed Tevkelev’in de işlerini teftiş etti.

X

Kutluğ Muhammed Tevkelev’in devletimiz için çok büyük hizmetlerde bulunduğu, hatta Kiçi Cüz Kazak topraklarının yalnızca Tevkelev’in gayretleriyle Rusya’ya dâhil edildiği yukarıda bahsedilmişti. Bu hizmetleri karşılıksız kalmamış, kendisine ilk olarak albaylık, daha sonra generallik dereceleri verildi. Ufa civarında çok büyük ve verimli topraklar ve çok sayıda köylüler de hediye edilmiş idi. Fakat sonraları hangi sebepledir bilinmez, Tevkelev halka ve özellikle kendi idaresindeki reayaya karşı nahoş muamele etmeye başladı. Bu yüzden elindeki reaya açıktan açığa karşılık vermeye başladı. “Baltas”, “Murvinge” köylerinin reayası hep birden kendisinden uzaklaşarak orman [57] içlerine kaçtılar. Orman aralarından çıkıp

* Toprak ve suyu olmayan Başkurlara denir.

Tevkelev'in ikametgâhlarına hücum edip, çeşitli zararlar verdiler. Hatta Tevkelev'in kendi canına bile kastettiler. Tevkelev Ufa mahkemesine durumunu bildirdi. Ufa mahkemesi bu kaçkın köylülere yazılar gönderip, itaat etmelerini öğütledi. Fakat hiçbir faydası olmadı. İtaatsizlikleri aralıksız devam etti. Kesin çare bulunamayınca bunların üzerine Tihumirov ve İzmayilov adlı kişilerin komutası altında askeri birlikler sevk edildi. Tatar köylüleri askere karşı koydular. Fakat bunlarla başa çıkamadılar ve tamamı esir alındı. Fakat üç tanesi kaçıma muvaffak oldu. Bunlardan bir tanesi “Habibullah” ismindeki önderleri idi.

Neplüey, meselenin kötüye gideceğini düşünerek senatodan: “ Gelecekte bu köylülere karşı nasıl muamele yürütülmeli” diyerek emir verilmesi talebinde bulundu. 4 ay aradan sonra senato şu emirleri gönderdi.:

- 1-) Yukarıda adı geçen köylerin, içlerinde reaya olmaya yanaşmayanlarını Ufa'ya çağırıp sorgulanması,
- 2-) Askere karşı gelen köylülerin teftiş edilmesi,
- 3-) Karara itaat etmeyen köylülere, asilere yapılan muamele ile muamele edilmesi,
- 4-) Önderleri Habibullah'ın her halükarda el geçirilmesi.

Tevkelev'in reayasından yoldaş İşimbayov denilen kişi, Aksakov'un Moskova'ya gittiğinde onunla karşılaşır: “ Tevkelev'in bizi köylü olarak alıkoymaya hakkı yok. Bizim dedelerimize padişahlar tarafından verilen azatlık emri var. Ayrıca bunun gibi Tatarca yazılan kâğıtlarımız da mevcut” diye söyleyerek hem emirnameyi hem de Tatarca kâğıtları Aksakov'a vermişti. Fakat bu belgelerin tamamı yakın zaman önce Aksakov'un elinde zayi olmuştu. Neplüey meseleyi doğru halletmek için bu kâğıtları ne kadar arasa da bulamadı. Sonunda Neplüey bu meseleyi teftiş etmek [58] için Ufa mahkemesini vazifelendirdi. Ufa mahkemesi konuyu inceleyip Tevkelev'i fazla suçlu bulacak bir husus bulamadı. Ve mahkemenin bu kararı Neplüey tarafından tasdik edildi. Bundan sonra Tevkelev, Neplüey'in hizmetlerinde yer aldı. Ufa tarafının imar ve ıslahı çalışmalarında çok yardımları dokundu. Hatta Neplüey kendisi Moskova'ya yahut Petersburg'a gittiği zaman nezaret etmesi için bütün işleri Tevkelev'e bırakıyordu.

Başkurt topraklarının genişliği ve verimliliği, büyük ormanlarında her türlü kuş, kurt ve yabani hayvanların çokluğu, Başkurtların arasında bulunan kişilerin Başkurt olarak sayılıp askeri hizmetten muafiyeti, vergilerin azlığı, tuz göllerinden tuzun ücretsiz alınması, eski

zamanlardan beri yabancı halkların ilgisini çekiyor, her gün, her saat buralara gelenlerin sayısı artıyordu. Gelenler her çeşit halktan olmakla beraber, çoğu Kazan vilayetindeki Tatar, Çirmiş, Çuvaş, Vatek (Votyak olabilir-Zafer Sever), Mordva gibi kabilelerden ibaret idi. 1710'da Başkurtların nüfusu 35-40 binden fazla değilken, 1730'da bu dışarıdan gelenlerin çokluğu sebebiyle 100 bini aştı. Başkurt toprakları Başkurtların mülkü olarak sayıldığından, dışarıdan gelen insanlar toprak için Başkurtlara para ödemeye mecbur idiler. Mişer kabileleri Başkurt topraklarına göçen halklar arasında en eskileri olmasına, bazılarının kendilerine mahsus topraklara sahip bulunmalarına rağmen bunların da çoğu Başkurtlara para ödemekteydiler. Ancak 1736'da padişah tarafından bir kanun yayınlanıp, Başkurt toprakları hazineye dâhil edildi. Bununla beraber Başkurtların toprak mülkiyeti ortadan kaldırıldı. Böylece bu topraklarda bulunan diğer halklar Başkurtlara kul hükmünde bulunmaktan kurtarıldılar⁷⁷. Dışarıdan gelen kişilere böyle ayrıcalık, serbestlik tanınmasıyla, geleceklerin sayısı daha da arttı. İlk sayıma [59] göre Tipter ve Bubil kabilelerinin nüfusu 11.294 kişiden ibaret iken, ikinci sayımda 29.820 kişiye ulaşmıştı.

Gerek Başkurtlar ve gerekse diğer halklardan olsun Başkurdistan'da yaşayan herkesin hazineye katkısı çok az idi. Mesela: Hane sayısı 8395'e ulaşan vergiye tabi (Yasaçnay) Başkurtlardan yılına 2054 sum 78 tiyin vergi alınıp, her biri birkaç aileden ibaret olan hane başına 25 tiyin gümüştan fazla düşmüyordu. Ama 1431 haneden ibaret olan Tarhanlar bu vergiyi de ödemiyorlardı. Mişer kabileleri eskiden vergi veriyorlardı. Ancak Başkurt ayaklanmaları esnasında çok zarar gördükleri için devlet bu vergiden de onları muaf tuttu. Tamamı 5655 haneden ibaret olan Tipter ve Bubillerden de bir dönem kişi başına vergi alınmıştı. Fakat zorlandıkları sebebiyle kendilerinin ricasıyla bir süreye kadar geciktirip, hane başından sadece 49 tiyin kadar vergi alınıyordu. Ayrıca bunlar bu kadar az vergi vermelerine rağmen tuzu satın almadıkları gibi, asker de vermiyorlardı. Hal böyle iken Rusya'da insanlar kişi başına 1 sum 70 tiyin imana (vergi) ödüyorlar, asker veriyorlar, tuzu da hazineden satın alıyorlardı. Rusya içlerinden halkın sürekli bu bölgeye göç etmesiyle hazineye çok zarar verildiği gibi, Başkurdistan ahalsinin diğerlerine kıyasla böyle az vergi ödemeleri de adaletsizlik gibi görünmekteydi.

İşte bu sebeplere binaen devlet Başkurdistan'da yaşayan ahaliyi de Rusya'nın diğer ahaliyle aynı dereceye konulmasını sağlayıp, ilk olarak Tipter, Mişer, Çuvaş, Bubil

⁷⁷ Neplüjev'in bölgede sürdürdüğü idare sistemi, bölgedeki kavimlerin arasına fitne, kin, ayrılık sokarak düşman haline getirme siyaseti olmuştur. Hatta Rus yönetimine karşı gelen Başkurtların toprakları ellerinden alınarak Tipter ve Mişerlere dağıtılmıştır. Böylelikle Başkurtlarla Tipter ve Mişer toplulukları arasında husumet oluşturulmak istenmiştir. Bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 156.

kabilelerinden kişi başına bir miktar vergi alınması ve yine bunlardan asker alınması hususunda Neplüev'in fikrine müracaat etti. Neplüev bunlardan kişi başına 80 tiyin vergi alınmasını uygun gördü. Ama asker alma hususunda biraz sabredilmesini muvafık görüp, şimdilik [60] yalnızca beş evden bir kişi alınıp, kalelere göndererek, hizmet ettirmeyi muvafık gördü. Senato Neplüev'in bu fikrini makul karşılayıp, 11 Mayıs 1747'de bunlardan kişi başına 80 tiyin vergi alınmaya başlanmasına dair ferman gönderdi. Neplüev fermanı almasıyla birlikte Rusça ve Tatar dillerinde ilanlar bastırıp gerekli yerlere gönderdi. Ayrıca starşinalara yarıyıllık vergiyi çok adaletli toplayıp getirmelerini istedi. Vergi toplama döneminde tertip ve düzeni kontrol etmek için 16 tane subayı Başkurdistan'a gönderdi. Bu subaylara, halk arasında az da olsa yeni nizamdan hoşnutsuzluk alametleri görünmeye başladıysa gerekli mercilere haber verilmesi emredildi.

Görevlendirilen kişiler yeni vergiyi toplamaya başlayınca halk topyekûn karıştı ve bu fermanın sadece valinin kendisi tarafından çıkarılmış, aslında padişah hazretlerinin bilgisi dâhilinde olmayan bir mesele diye cahilane fikirde bulunup, genel olarak ödemek istemediler. Sibir Yolu'nda vergi toplama işini gözetlemek için "İvan Musiyev" adındaki şahıs gönderilmiş idi. Bu adam "Suyuş Abzakov" namındaki starşinanın idaresi altındaki "Milikis" isimli köye gelip yeni vergilerin toplanacağını bildirdi. Duyar duymaz burada toplanan Çuvaş, Çirmiş ve Tatarlardan oluşan yaklaşık 100 kişi bu şahsın üzerine hücum etti. Musiyev kendi arkadaşları Bahmitov, Rahmankulov, Canbirdin, Mihail Baruşin ile eski bir eve girip beklediler. Lakin halk kapısını kırarak içeri girdi ve Bahmitov'un elini ayağını bağlayarak gözetim altına aldılar. Canbirdin güç bela kurtulup "Taliş" köyüne, Süyüş starşinanın yanına kaçtı. Sopayla vurarak "Baruşin" in kolunu kırdılar. Bu sırada Süyüş starşina da hemen Milikis köyüne geldi. Halk bunu da ele geçirip, sopa ve kamçılarla dövüp sesini soluğunu kesip, gözetim altına aldılar. Daha sonra Musiyev'e : "İşte sen Ufa'ya [61] dön, buradaki durumları generale haber ver. Bir daha böyle bir işle buraya gelme. Gelirsen sağ dönemezsin!" diye herhangi bir kötülük yapmadan Ufa'ya geri gönderdiler. Bu işe ön ayak olanlar: Tatarlardan İsmail, Minlidiyar, Urazayev; Çirmişlerden Gencebay İlbursof, İşbarat Tilibayof, Kunakbay Bekrijov, Çuvaşlardan Çiribay Katikiyef, Batırşah, Akçigit, Çiribabikov isimli kişilerdi.

Usa yolunda "Keramet İdilov" adındaki starşinanın idaresi altındaki Tipterlere, konulan yeni vergileri ilan etmek için Pikarski soyadını taşıyan bir Rus gelmişti. Tipterler Pikarski'nin kendisine dokunmasalar da yanındaki "Ay Gildi" isimli yüzbaşıya eziyet etmişlerdi.

Neplüev bu ayaklanmalardan haber alır almaz bir istişare toplantısı yaptı. Bu mecliste etraflıca görüşüldükten sonra, Başkurt ve Tipterlerin dillerini, ahlak ve adetlerini iyi bildiği için “Simon Koblitski” isimli albayın ayaklanma merkezlerine gönderilip halka öğüt ve nasihatlerde bulunması istendi. Ayrıca bu yeni verginin konulmasının padişah hazretlerinin emri ile vuku bulduğunun bildirilmesini emretti. Neplüev bu bölgenin Mişer ve Başkurtlarına “ayaklanmacı Tipter ve Bubilleri tedip etmelerini, liderlerinin görüldüğü yerde tutuklanıp Ufa’ya gönderilmesini” emretti. Sibir Yolu civarında ikamete memur edilen albay “Lutkin”e, sebebini kendilerine bildirmeden Mişerlerden bir polk asker hazırlayarak, gerektiği anda Tipterleri takip etmek üzere hazır halde bekletilmelerini emretti. Bu sırada Lutkin “Milikis” köyünden 300 kadar kişinin toplandığını Neplüev’e bildirdi. Neplüev yeniden istişare meclisi oluşturup, General Ştukman’ı, 1749 kişiden oluşan bir orduyla Ufa’ya gönderdi. Bunların 1535 kadarı muntazam askerlerden, kalanları ise Mişer, Başkurt ve din değiştirmiş olan Kalmıklardan ibaretti. Vaaz ve nasihat için Orenburg’dan [62] gönderilen Kublitski de, sadece Mişer ve Başkurtlardan oluşturulan bir fırka ile bölgeye sevk edilmişti. Ayrıca nasihat yoluyla kendilerine anlatılan sözleri dinlemezlerse, toplanan halkı dağıtmaları, liderlerini ele geçirip Ufa’ya göndermeleri emredilmişti.

Neplüev Törelere, Ufa’nın her tarafındaki Başkurtların arasına ajanlar gönderilip hal ve hareketlerinden haberdar olunmasını istedi. Çünkü Neplüev Başkurtların da Tipterlere katılma ihtimalini düşünüyordu.

Yukarıda Von Ştukman’ın bir miktar asker ile Ufa’ya gönderildiği zikredilmişti. Bu zat gideceği zaman Neplüev buna: “Ayaklanma merkezine ulaştıktan sonra sözlerini mümkün olduğu kadar iyilikle dinletmesini, bu mümkün olmadığı takdirde silahla müdahale edilmesini ve her halükarda kadın kız, çoluk çocuğa ve mal ve mülklerine dokunulmamasını” tembih etti. Ayrıca Neplüev, ayaklanmanın çığırından çıkma durumuna karşı hazır olarak bulundurulması için 1500 Yayık Kazağı ile bir polk asker de hazırladı. Bu arada başkaldırı giderek büyüdü. Hiç beklenmedik bir yerden Kazan Yolu’ndaki ve Usa yolundaki bazı nahiyelerde hareketlenmeler olduğu duyuldu. Bazı yalancılar halk arasına: “Hükümet her yoldan bin baş at, 80 genç, 80 kız, ayrıca bir o kadar mahsul topluyormuş” diye haberler yaydılar. Bu gibi haberler Tipter ve Bubilleri tamamen galeyana getirdi. Her birinin yüreğine bir çeşit kin ve nefret yerleşti. Fakat Mişer ve Başkurtların bu başkaldırıya yaklaşımına baktığımızda, Süleyman Dibayev adındaki starşinin idaresi altındaki Mişerler ile Başkurtlar bu ayaklanmaya katılmak bir tarafa, hatta tamamı buna karşı durmaya, Tipter ve Bubillerin

önderlerini tutuklayıp hükümete teslim etmeye söz verdiklerini görüyoruz. Mişer starşınalarından Yaniş, Salih, Ayt, Süleyman ve Başkurt starşınalarından Ahmer, Yakup, Şerif, Baki, Acigul, Mesut kendi idareleri altındaki Başkurt ve Mişerlerden 550 kişilik bir kuvvet [63] toplayarak Kublitski'ye katıldılar. Gelişmeler bu şekilde cereyan ederken, ayaklanmalar kısmen sönmeye başladı. Bundan sonra meseleyi tetkike başlayan Neplüev, “Von Ştukman”ı, ayaklanmaya ön ayak olanların ele geçirilmesi, ele geçirilenlerden, maksatlarının ne olduğunun soruşturulması hususunda vazifelendirdi.

Bundan sonra toplanacak vergilerin yarısının hasat zamanında diğer yarısının da kış ortalarında toplanmasına karar verildi. Çünkü Neplüev'in düşüncesine göre bu iki dönemde Tipterlerin ayaklanma çıkarmaları için elverişsiz bir zaman olduğu gibi, ayaklanma çıkması durumunda da ayaklanmayı bastırmak devlet için kolay olacak idi.

Neplüev şu üç mesele ile ilgili olarak senatoya müracaat etti:

1-) Bu ayaklanmayı bastıran Tipter ve Mişer starşınalarına gerçi kıymetsiz olsa da birer kılıç hediye edilmesi.

2-) Ayaklanmanın çıktığı noktalarda kışlamak için mümkün olursa iki polk, bu mümkün olmadığı takdirde bir polk, muhafızlık için asker bırakılması.

3-) Ufa etrafındaki halk çok fakir olduğu için, kışlamak için bırakılan askerlere azık ve diğer gerekli olan şeylerin yetiştirilmesi için senato tarafından para gönderilmesi.

Senato Neplüev'in bütün isteklerini kabul etti ve yerine ulaştırdı. Ve tam o dönemde Moskova'daki Senatski Kantora'dan, her biri 7-8 sum değerindeki 9 tane kılıç satın alınarak Neplüev'e gönderilmesi istendi. Senatski Kantora Moskova'daki silah dükkânlarından bu ayarda kılıçlar bulamadı. Bunun üzerine vaktinde yetiştirilip gönderilmesi için bir ay mühlet istedi. Bu bir ay müddet zarfında Senatski Kantora 9 adet kılıcı özel kişilerden satın aldı. Ve yine özel bir askerle Neplüev'e gönderdi. Neplüev bu kılıçları aldıktan sonra 16 Nisan 1748'de starşınaları “Orenburg” şehrine davet edip, kılıçlarını takdim etti ve her birine “padişaha sadakatle hizmet ettikleri için verildi” mealinde yazılan birer belge verdi. Bu hediyeleri alan kişiler: [64] Mişer starşınalarından Yaniş Abidullin, Salih Müslümov, Ayt Çaltin, Süleyman Dibayev. Başkırd starşınalarından Ahmer Hasanov, Yakup çin murzin, Şerif Makarov, Acikul Akşiyev, Baki Apaçov denilen kişilerdi. Bu hediyeleri adı geçen starşınalar alıp gittikten sonra, Başkurt starşınalarından “Zaysan Yusupov” ile Yüzbaşı İbrahim Kutuyev

adındaki kişiler Neplüev'e gelerek : "Bizler de Kublinski'nin askerleri arasında bulunup, ayaklanmanın bastırılmasına hizmet ettik. Niçin bizlere hediye yok" diye laf ettiler. Neplüev hatırlarının kalmaması için bunlara da birer elbiselik kumaş ile padişaha sadakatleri yazılı belgeler verdi.

Ayaklanma önderlerinin tamamı birer birer Ufa hapisanesine atıldılar. Bunların 18 tanesi Tatar, 7'si Mişer, 5'i Vatek (Votyak olmalı-Zafer Sever), 2'si Çirmiş idi. Ayaklanma önderlerinin çoğunun Tatarlardan olması Törelere bihayli düşündürdü. Ayrıca Birski köylülerinden "Petr Plotnikov" denilen Rus ta suçlu görülerek tutuklandı. Bu Rus sarhoş bir halde 1 sum 10 tiyin para karşılığı, toplanmış olan halka, az vergi verilmesi hakkında eski dönemlerde çıkarılan bir kanunu okumuştı.

1747'de Ufa şehrinde ayaklanmacılara hüküm verilmeye başlandı. Suçu çok büyük olanları, diğerlerine ibret olması için çok şiddetli bir şekilde kamçı ile dövüldükten sonra, ömür boyu hizmet etmek üzere "Ragorvik" şehrine gönderildi. Suçu biraz ehemmiyetsiz olanlar yine dövüldükten sonra belirli bir süre için adı geçen şehre gönderildi. Suçu daha az olanlar da dövüldükten sonra starşınaların kefaletine verildi. Plotnikov adındaki Rus, kamçılandıktan sonra üç yıl süre ile Orenburg vilayetine sürgüne gönderildi. Böylece ayaklanmaya son verildi. Eğer bu dönemde Neplüev gibi tedbirli bir yönetici olmasaydı bütün Orenburg vilayetinin ateş içinde kalması büyük bir ihtimal dâhilindeydi.

[65] Bu hadiselerden sonra 5-6 yıl kadar geçti. Bu arada hiçbir ayaklanma ve huzursuzluk eseri görülmedi. Başkurdistan'da bulunan Törelere de huzura kavuştular. Başkurt halkı da yavaş yavaş yeni düzen ve nizama inanmaya başladı. Hükümet her nahiye (volost) için 2 yahut 3 starşına tayin edip, bunları her konuda sorumlu tayin etti. Eskiden Başkurtlar arasında çok sayıda ahund bulunuyordu. Hükümet ahundların sayısını azaltıp, her yola yalnızca bir ahund tayin etti (Bütün Başkurdistan dört yola taksim edilmiş olduğundan tamamı dört ahund oluyor-Hadiyev). İşte işler bu şekilde düzene girdiği sırada 1754'de devlet tarafından bir kanun çıkarıldı. Eskiden ücretsiz faydalanmakta oldukları tuz göllerinden tuzu satın alma zorunluluğu getirildi. Bu mesele yine Başkurtların harekete geçmelerine sebep oldu. Neplüev bu gelişmeleri öğrenip, Başkurtlara öğüt ve nasihatlerde bulunmak için Ufa'ya "Kutluğ Muhammed Tevkelev'i gönderdi. Tevkelev bölgeye gelip Başkurtlara nasihatlerde bulundu. Bunun nasihatleri tesirli oldu. Tamamı düşüncelerinden vazgeçtiler. Her konuda devlete itaat edeceklerine dair vaat ettiler. Fakat Tevkelev'in ayrılmasıyla birlikte işler

değiştii. Başkurtlar arasında “Abdullah Molla Batırşin”⁷⁸ adındaki bir kişi ortaya çıkıp Başkurtları ayaklandırmaya başladı⁷⁹.

XI

Abdullah Molla (Batırşah Zafer Sever) kendisi Mişerlerden olup, orta boylu, kusec, hilekâr kıyafetli, hitabeti kuvvetli, sözünü akıllıca ifade eden, Başkurtlar arasında çok şöhretli, ilmi ile her Başkurt’u kendisine bağlayan biri idi. Kendine has eğitimini tamamladıktan sonra Başkurdistan’ın her tarafında seyahat etti. Gittiği her yerde vaaz ve nasihatlerde bulundu. Zaman buldukça çocukları da [66] okutuyordu. Kendisi iptidai eğitimini Kayınski nahiyesinde İlşah Molla adındaki kişinin yanında tahsil etmişti⁸⁰.

Bir dönem bu molla Müslim denilen starşinanın köyüne geldi. Müslüm starşına bunun şerefine çok büyük bir toplantı düzenleyerek insanları topladı. Çok miktarda et ve kıymız hazırladı. Halk toplandıktan sonra etleri yemeye, kıymızları içmeye başladılar. Kıymız içerken coşup siyaset konusuna girdiler. Kıymızın tesiriyle konuşurken, önünü arkasını düşünmeden, Abdullah Molla’yı kendilerine önder yaparak, hükümete karşı başkaldırmaya karar verdiler. Abdullah Molla burada işi organize ettikten kısa bir süre sonra “Salçgut” köyüne (Zalataust üyezinde olmalı-Hadiyev) geldi. Burada ayrıca bunun meclisine 70’e yakın Başkurt toplanıp gelmiş bulunuyordu. Bunları da öğütleyerek, bu işe ikna etti. Buradan “Orta” denilen köye gelip aynı şeyi yaptı. Abdullah Molla bir süre sonra Orenburg’a geldi. Orenburg ahundu

⁷⁸ Müellif 1755 yılında başlayan bu Başkurt ayaklanmasının liderinin Abdullah Molla Batırşin olduğunu söylemekte fakat Abdullah Molla büyük ihtimal ayaklanmanın lideri Batırşah Molla’nın babasıdır. Batırşah’ın gerçek ismi Abdullah Tuktargalı oğlu Galiyev’dir. Bkz., Alper Alp, “Rus Çarlığının Başkurt Topraklarını İşgal Siyasetine Karşı Batırşah İsyanı (1755-1756)”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, s. 531; Togan’a göre de bu Başkurt ayaklanmasının lideri Batırşah Molla’dır. Togan, Batırşah’ın Babasının Abdullah Abız isminde bir âlim zat olduğunu nakletmektedir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁷⁹ Başkurtları yatıştırmak ve kontrol altına almak için 1751-1754 yılları arasında Başkurt topraklarında kale ve fabrikalar kurulmuş ve bu fabrikalara Başkurtlar değil binlerce Rus köylü yerleştirilmiştir. Ruslar tarafından Kazan’da mescitler yakılıp yıkılmış Çuvaş ve Tatarlar’dan azımsanmayacak kadar insan zorla Hıristiyanlaştırılmıştır. Hıristiyanlığa zorlanan Tatarlar’ın bir kısmı dinlerini korumak için Başkurdistan’a kaçmak zorunda kalmıştır. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 87-88; Aynı zamanda Kazan’da sürdürdükleri misyonerlik çalışmalarında sıra Başkurt topraklarına gelmişti. Çarlık hükümetinin amacı Başkurtları yerleşik hayata geçirip Hıristiyanlığa zorlamaktı. Nitekim bunda da kısmen başarılı olmuşlar ve bölgede görevlendirilen Nijni-Novgorod Başpiskoposluğuna getirilen Dmitriy Seçenov (1742) görevde kaldığı dört yıl boyunca yerli halktan 30000 kişiyi Hıristiyanlığa geçirmiştir. Rusların misyonerlik çalışmalarının yanında kendi yöneticilerini atama ve tayin etme, kurulan fabrikalara Rusları yerleştirme gibi pek çok olay yeni bir Başkurt ayaklanmasının başlamasına sebep olmuştur. Bkz., Alp, *a.g.m.*, s. 537.

⁸⁰ Müellif Batırşah’ın tahsil hayatını Kayınski nahiyesinde İlşah Molla adındaki bir kişiden aldığını belirtse de bu bilgiler eksik ya da yanlış. Batırşah tahsil hayatına Zey Nehri üzerindeki Taysugan medresesinde, Nadir Abdurrahman’ın yanında başlamış, daha sonra Alat yolu Taşkiçü köyünün mollası Abdüsselam Urazmuhammed’in yanında tahsil hayatına devam etmiştir. Batırşah’ın Ruslara karşı mücadeleye başlamasında öğrencilerini milli ve manevi ruhla yetiştiren bu iki hocanın etkisi büyük olmuştur. Bkz., Alp, *a.g.m.*, s. 535.

“İbrahim Botçiyev” ve valinin yanında tercümanlık yapan “Gulayev” denilen kişiyle konuşup, onlarla bu konu üzerinde görüştü.

Abdullah Molla Orenburg’dan döndükten sonra, yazdığı davet mektuplarını Başkurtlar arasında dağıttı. Bu davet mektuplarında, bütün Başkurtları bir şekilde başkaldırmayı öğütleyip, bunun zamanını 10 Temmuz 1755⁸¹ tarihi olarak belirledi. Ayrıca yine bu sıralarda diğer Başkurt mollaları tarafından şiirler yazılıp, Başkurtlar arasında dağıtıldı. Abdullah Molla’nın davet mektupları ile diğer mollaların şiirleri Başkurdistan’ın her tarafına ulaştı. Ve Başkurtlara olağanüstü şekilde tesir etti. Başkurtlar hep birden derece derece savaşa veya diğer bir ifadeyle kendi kendilerini ateşe atmaya hazırlanıyorlardı. Ancak Başkurtlar, Abdullah Molla’nın sözlerini dinlemediler ve 25 Mayıs 1755’te harekete geçtiler⁸².

[67] Neplüeyev Başkurtların hal ve hareketlerinden haber alarak durumu senatoya bildirdi. Ayrıca elindeki askerleri İsakov adındaki albayın önderliğinde, gerekli bölgeye gönderdi. Bu arada Bircan Başkurtları, bakanlar tarafından forfor yapmaya yarayan çamur araştırmak için gönderilen memuru öldürdüler. Ve bunun dışında çok sayıda memuru çoluk çocuğuyla yok ettiler. Bunları tedip etmek için gönderilen askerlerden de 10’unu öldürüp, 29 tanesini yaraladılar. Ayrıca hükümete karşı çıkma hususunda kendilerine katılmadıkları için Abdolvahap adındaki bir Mişer starşinasıyla bir Müslüman kâtibi de öldürdüler. Bundan sonra diğer bölgelerde de başkaldırılar ortaya çıktı. Tungavur, Usirgan, Tamyan, Kıpçak nahiyelerindeki Başkurtlar da ayaklandılar⁸³. Çeşitli bölüklere ayrılıp, göçmen Rusları öldürerek ve yine mal ve mülklerini yağmalayarak “Yayık” nehrine doğru gittiler. Bundan maksatları, yenilmeye başlamaları durumunda kolayca kaçabilmek için Kırgız (Kazak-Zafer Sever) bozkırlarına yakınlaşmak idi. Bu Başkurtların arkasından Neplüeyev Bahmitov adındaki albayın komutasında bir rut asker göndermiş idi. Bu askerin tamamı dar bir yerde Başkurtlar tarafından yok edildi. İçlerinden sadece beş tanesi kaçarak kurtuldu.

Bu sıralarda devletimiz, büyük ve tehlikeli düşmanı olan Prusya Kralı “İkinci Frederik” ile savaşa hazırlanmaktaydı. Böyle bir sırada Başkurtlar arasındaki bu huzursuzluk

⁸¹ Ayaklanma tarihi olarak tespit edilen 10 Temmuz 1755 tarihi kaynakların hemen hemen hepsinde farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklarda 3 Temmuz, Togan’a göre ise 3 Haziran’dır. Bkz., Alp, *a.g.m.*, s. 540; Togan, *a.g.e.*, s. 90.

⁸² Belirlenen ayaklanma tarihinden bir süre önce harekete geçilmesinin sebebi Batırşah’ı dinlememeleri değil Bürcen Başkurtları arasında Bargın isminde bir Rus mühendisinin İrendik Dağlarında altın aramasına engel olmak için bu isyan erken başlamıştır. İsyân tarihi metinde 25 Mayıs olmasına rağmen Togan 15 Mayıs olarak isyan tarihini belirtmiştir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 91.

⁸³ Batırşah’ın asıl kuvvetleri olan Üsergen, Tamyan, Tüngevir, Suyun-Kıpçak, Çengim-Kıpçak uruğları aynı günde aynı zamanda harekete geçmişler ve kendi ülkelerinde olan Rus memur ve askerlerini kesmişlerdir. Bkz., Togan, *a.g.e.*, s. 91.

elbette ki devletimizin keyfini kaçırdı. Batıda Frederik gibi büyük ve güçlü düşman ile savaşmak doğuda ise iç isyanlarla uğraşmak hiç de kolay değildi. Bunun için Başkurtları yalnızca tatlı dille bastırmalı, bu mümkün olmadığı takdirde ancak silaha sarılmalı diye Neplüev'e talimat verildi. Bu [68] sıralarda Neplüev'in bu ayaklanmayı bastırmaya yetecek kadar askeri yoktu. Bunun için ilk olarak asker sayısını artırmayı gerekli görüp, Yayık askerinden 1000 kadarını çağırdı. Ayrıca "Dündük Daş" denilen Kalmık hanına elçi gönderip, 1000 kadar atlı Kalmıkın yardıma gönderilmesini istedi. O dönemlerde Kamlıklar ile Kazaklar arasında düşmanlık çok şiddetli olduğundan, gönderdiği kişiye Kamlık hanına, "Kazaklarla savaşmaya çağırdı" diye iletmesini söyledi. Neplüev Kazan Tatarlarıyla Kazakların Başkurtlara katılabileceklerini düşünerek Kazak hudutlarına ve Kazan vilayetinin gerekli yerlerine, gözetlemeleri için askerler ikame etti. Ayrıca Başkurtları bastırmak için yeniden 12 polk asker verilmesini istedi. Senatoya müracaat ederek kendisine istişare ve maslahat için akıllı kişilerden yardımcıları tayin edilmesini rica etti. Senato kısa süre içerisinde kendisine yardıma Saltıkov, Uşakov denilen generalleri gönderdi. Neplüev, "Nurali Han" a mektuplar ve hediyeler göndererek, Kazakların Başkurtlara katılmalarını önlemesini istedi. Ayrıca bir miktar Kargalı Müslümanlarını gönderip, Kazaklar arasına davet mektupları dağıttı. Bu davet mektupları Kazakları sükûnete çağırıyor, Başkurtların başkaldırılarının Kuran ve şeriata aykırı olduğunu beyan ediyordu. Neplüev böyle önemli tedbirlerle meşgul iken, Başkurtların tamamı topyekûn ayaklandılar. Gözlerine görünen bir Rus'u öldürdüler ve yağmaladılar. Bundan sonra Neplüev Orenburg ahundu adına Başkurtlar arasına ilanlar dağıttı. Bu ilanlarda "Baskurtların Abdullah Molla'ya katılmamaları, iyilikle itaat altına girmeleri" öğütleniyordu. 20 Eylül 1755'de padişah hazretleri tarafından 580 manifesto kâğıdı Tatarcaya tercüme edilip, Başkurtlar arasına dağıtıldı. Ayrıca burada, ayaklanmacı Başkurtlardan silahını bırakıp, gelerek af ricasında bulunanların affedileceği, [69] Kazak topraklarına girmiş olanların altı ay içerisinde yerlerine dönüp yerleşmedikleri takdirde bütün varlıklarının ve toprak ve sularının ayaklanmaya iştirak etmemiş olan Başkurtlar arasında taksim edileceği belirtilmiş idi⁸⁴.

Baskurtların bu ayaklanmalarına Tipter ve Mişerler hiçbir şekilde katılmadılar. Belki imkânları nispetinde karşı koyup, hükümete yardım ettiler. Başkurtların ayaklanma önderlerinin çoğunu bunlar tutuklayıp teslim ettiler.

⁸⁴ Ayrıca Neplüev tarafından hazırlanan bu bildiriye yer alan bilgilere göre Batırşah'ı yakalayıp Orenburg'a getiren kişiye ödül olarak 1000 Ruble verileceğini, isimleri bilinen Batırşah'ın on öğrencisinden herhangi birini yakalayıp getirene 500 Ruble vaat etmiştir. Neplüev tarafından yazılan bu bildiri Orenburg'da olan Müslüman dini lider adına Baskurt topraklarına dağıtılmıştır. Bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 182.

Neplüev'in aldığı bu gibi tedbirler Başkurtları bastırmaya başladı. Başkurtların da bazıları itaat altına girip, yavaş yavaş evlerine dönmeye başladılar. Ancak çoğu itaat altına girmeye yanaşmayarak, Yayık nehri üzerinden Kazakistan'a göç etmeye karar verdiler. Ancak yukarıda Başkurtların Kazaklarla münasebetine engel olmak için nöbetçiler konulduğu zikredilmişti. Bu nöbetçiler ne kadar gayret etseler de engel olamadı ve 50 bin kadarı kaçarak ve gizlenerek çoluk çocuğuyla beraber Yayık nehrinden geçip gittiler. Çoğu orada muhafızlar tarafından öldürüldü. Arkada kalan Başkurtlar nehirde geçmenin ne kadar zor olduğunu görerek vazgeçti ve kendi topraklarına dönüp Neplüev'den af ricasında bulundular⁸⁵. Böylece Başkurt ayaklanmalarına son verildi.

Yayık nehrinden geçip giden 50 bin Başkurt Kazak bozkırlarına girdiler. Fakat buraya gelince kendi kendilerini ateşe attılar. Çünkü Orenburg tarafından gelen bazı Kargalı Müslümanlarının kışkırtmasıyla Kazaklar kendilerine sığınmış olan Başkurtlara hücum edip, kadın ve kızlarını ele geçirdi. Erkeklerini öldürüp çeşitli kötülükler yaptılar⁸⁶. Başkurtlar bu rezilliği görüp dayanamayarak mukabelede bulunmaya başladı. Fakat tabii ki Kazaklar kendi topraklarında Başkurtları yenip, bir kısmını öldürdüler, bir kısmını yaraladılar. Ve geride kalanlar güç bela canlarını kurtarıp Yayık nehrine doğru kaçmaya başladı.

[70] Neplüev kendi adamları aracılığıyla bu gelişmelerin tamamından haberdar olmaktaydı. Yayık nehri civarındaki muhafızlara, geri dönen Başkurtlara zarar vermemelerini emretti. Başkurtlar Yayık nehrini geçerek Neplüev'e geldiler. Neplüev hepsinin suçlarını affetti.

⁸⁵ Yayık nehrini geçemeyen Başkurtlar sınırı koruyan Don Kazaçileri ve Kalmuklar tarafından öldürülmüş binlercesi nehirde boğulmuştur. Sağ kalıp geri dönen Başkurtlarda Neplüev'den affını istemiştir. Neplüev ölenlerden kalan atları ve malları komutası altındaki Kalmuklara ve Don Kazaçilere dağıtmıştır. Ele geçirilen Başkurtlar ise süresiz olarak çalışma kamplarına sürgüne gönderilmiş kadın ve çocuklar ise Moskova'ya götürülerek Rus asillerinin hizmetine verilmiştir. Bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 183.

⁸⁶ Kazakların Başkurtlara saldırması anlatıldığı gibi hemen cereyan etmemiştir. Kazakların Tabın uruğu bey ve batırları ve Jagalbaylı uruğu bey ve batırları göçmen Başkurtlara sahip çıkmıştır. Ve onları ne pahasına olursa olsun teslim etmeyeceklerine dair söz vermişlerdir. Neplüev Kazak Başkurt birleşmesinin kendileri için tehdit olacağını iyi bildiğinden önlemini almak istiyordu. Bu ittifakı bozmak için Neplüev harekete geçmiş ve Kazak önde gelenlerine Başkurtların talan edilerek erkeklerinde esir alınıp gönderilmesi konusunda telkinde bulunmuştur. Fakat Neplüev'in bu çağrısı Orta ve Küçük Orda Kazaklarında etkili olmamıştır. Neplüev pes etmeyerek isteğinde ısrarcı olmuş ve yeni yöntemler aramıştır. Sonunda amacına ulaşan Neplüev aynı soydan aynı kandan olan Nurali Han'ı devreye sokmuş ve Kazaklar arasında Başkurt avını başlatmıştır. Nurali Han Başkurtlara yardım eden Kazak uruğlarını saf dışı ederek Başkurtların üzerine hücum etmiştir. Nurali Han Neplüev'e mektup göndererek dindaşı ve soydaşı olan Başkurtlara yaptıklarını pişkin bir şekilde şöyle dile getirmiştir. “ *Kiminin gözü kör edildi, kiminin kafası parçalandı, kiminin kolu kırıldı, erkekler, kadınlar ve kızlar gruplara ayırt edildi. Göçmenlerin olduğu bütün yerler arandı. Babalar oğullarından, anneler kızlarından ayırt edilerek öldürüldüler. Bundan sonra bu bölgedeki göçmen Başkurtlar üzerine baskın yapma görevini kardeşim Erali Sultan'a bırakarak yurduma döndüm sonuçta bu Başkurtlardan yağmalanmayan ve öldürülmeyen bir kişi bile bırakılmadı. Verdiğim sözü tutarak, Rusya'ya sadakatimi göstermiş oldum.*” Ayrıntılı bilgi için bkz., Ünal, *a.g.e.*, 2015, s. 184-185.

Başkurtlar Kazaklar tarafından yapılan kötülöklere hazmedemeyerek dönüp intikam almaya karar verdiler. Ve büyük bir ordu teşkil ederek Yayık nehrini geçip Kazakların üzerine hücum ettiler. Kazaklar ise Başkurtların geleceklerini akıllarına da getirmiyor, esir aldıkları genç kız ve genç kadınlarla keyif ve sefa halindeydi. Başkurtlar çok sayıda Kazağı kılıçtan geçirdiler, yine bir o kadar kız ve kadınlarını, mal mülk ve sürülerini yağmalayıp topraklarına geri döndüler.

“Nurali Han” bu haberleri alır almaz Neplüey’e adam gönderdi. Bu vahşilikleri için Başkurtların cezalandırılmasını rica etti. Lakin Kazaklar ilk olarak kendileri Başkurtlara kötülük ettiklerinden dolayı Neplüey Nurali Han’ın bu ricalarını karşılıksız bıraktı.

İhtilalın önderinin “Abdullah Molla” denilen kişi olduğu yukarıda söylenmişti. Bu şahıs ayaklanma bastırıldıktan sonra hükümetin gözüne görünmeye korkup kendi talebeleriyle birlikte orman içlerine kaçtı. Devlet, mollanın diri olarak yakalanmasını istediğı için 11 Ekim 1755’de “Bu mollayı diri olarak yakalayıp hükümete teslim edene 500 sum ödül verilecek” diye her tarafa ilanlar dağıttı. Netice alamayınca 1 Nisan 1756’da “Bu mollayı yakalayıp devlete teslim edene 1000 sum ödül verilecek” diye yeniden ilan edildi.

[71] Aynı yıl 8 Ağustos’ta Ufa’dan 150 km mesafede bu molla Süleyman isimli Mişer starşinası tarafından ele geçirildi. Şöyle ki, bu molla uzun süre orman içlerinde yaşadığından zavallı bir halde “Azak” adlı köye, “İş Nazar” isimli eskiden Beleş adamına gelmiş idi. Bu adam evde olmadığından, nedendir bu halkın mescidine girdi. İttifakı olarak o gece bir kişinin eşyası kaybolmuş, onu bulmak maksadıyla aramaya çıkmış idi. O sırada aramaya çıkan adamlara her nasılsa mescitte bir kişinin varlığı malum olup, hırsız olduğu şüphesiyle bazıları bakmaya gitti. Bu molla, insanların kendisine doğru yaklaşmaya başladığını görünce kıra doğru fırladı. Süleyman starşına ata binip takip ederek yakaladı. Ve kim olduğunu hemen anlayarak, büyük bir muhafız kuvvetiyle Ufa’ya gönderdi. Ufa’dan Orenburg’a, oradan da Petersburg’a gönderildi. Petersburg’da meselesi görüşüldükten sonra “Şlisselburg” kalesinde ömür boyu hapse mahkûm edildi. Bu kalede beş yıl kadar kaldıktan sonra, muhafızların uyuduğı bir sırada kaçıp, balta ile bir şekilde beş muhafız askerin başlarını yarıp öldürdü. O sırada kendisi de kalenin yanında hayata veda etti. Fakat ölümünün sebebi açık olarak bilinemedi. Çünkü bedeninde hiç yara izi bulunmuyordu. Daha sonra kalenin arka tarafında bir çukur kazılarak oraya gömüldü. Yakalayıp hükümete teslim eden Süleyman Ağa da, vaat edilen 1000 sumu alamadan ölmüştü. Kendisinden sonra 14 yaşındaki büyük oğlu

Peterburg'a çağrılıp, orada imparatoriçenin kendisi tarafından büyük iltifat ve hediyelerle 1000 sum parayı alarak ülkesine döndü.

SON

Başkurt Tarihi'nin Kaynakçası

B.N. Vitevski, İstoriçeskaya Monografiya, Kazan 1897.

D.A. Hvalson, İzvestiya o Hazarah, Burtasah, Bulgarah, Madyarah, Slavyanah i Russah, S. Peterburg 1869.

A.N. Bukeyhanov i Proçe, "Rossiya" Polnoe Geografiçeskoe Opisanie Naşego Oteçestva, S. Peterburg 1903.

R.G.İgnatyev i N. A. Gureviç, "Spravoçnaya Kniga Ufimskoy Gubernii, Ufa 1883.

Trudı Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komissii Vıpusk VIII, Orenburg 1900.

Şehabeddin El-Mercani, Müstefadü-l Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar, Kazan 1900.

Muhammed Selim bin İşmuhammed Ümidbayov, Yadgar, Kazan 1897.

Yakut El-Hamevi, Mu'cemu-l Buldan ve Müncemü-l Umeran, Mısır 1906.

Lipçin, Lipçin Seyahatnamesi, Peterburg 1820.

Şemseddin Sami Bek, Kamusu-l A'lam, İstanbul.

İKİNCİ BÖLÜM

1. Başkurt Tarihi'nin Değerlendirmesi

Molla Minur Hadiyev'in *Başkurt Tarihi* adlı eseri, Başkurtların tarih sahnesine ilk çıktıkları İdil-Ural bölgesinden başlayarak, Ruslara karşı başlatılan Batırşah İsyanı'nın (1756) sona ermesine kadar olan dönemi anlatmaktadır. Eserin giriş sayfasında muhtevası diye yazılmış bölümde eserin içeriği hakkında bilgi verilmiş fakat metin içerisinde bölüm isimlerine ve konu başlıklarına yer verilmemiştir. Bu sebeplerden dolayı eserin bir plan dâhilinde yazılmadığını söyleyebiliriz. Hadiyev sadece kronolojiye sadık kalarak konuları roma rakamlarıyla metin içerisinde ayırmayı tercih etmiştir.

Eser; XX. asrın başlarında İdil-Ural bölgesinde ortaya çıkan siyasi durumdan faydalanarak Başkurt halkının kendi milli bilinçlerini uyandırmak amacıyla yazılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Hadiyev'in bu eseri kendinden sonra yazılacak olan Başkurt Tarihi çalışmalarına ön ayak olması bakımından da değerlidir.

Başkurtlarla ilgili önemli çalışmalardan olan Togan'ın *Başkurtların Tarihi* ve Kuzeyev'in *İtil-Ural Türkleri* kitabına nazaran Hadiyev'in eseri içerik olarak çok zengin değildir. Hadiyev eseri XX. asrın başlarında kaleme almış olmasına rağmen XVIII. asrın ortalarında gerçekleşen Batırşah İsyanı'nın ardından eseri sonlandırmıştır. Eseri neden kendi yaşadığı dönemden önce ki bir yüzyılda bitirdiği de bilinmemektedir. Kendi de bu konu hakkında bilgi vermemiştir.

Hadiyev eserinin ilk kısmında genel bilgiler vermiştir. Başkurtların, Rusya Devleti'ne dâhil olmadan önce Ural bozkırlarında kendi hallerinde yaşadıklarını söylemiş ve tabii oldukları hanlar hakkında bilgi vermemiştir. Togan, Başkurtların Altınorda Devleti'nin dağılmasından sonra İdil ve Kama nehirlerinin doğusunda olan kısmın Cengiz soyundan gelen Şıban Oğulları idaresinde yaşadıklarını, bu nehirlerin batısında olanlar ise kısmın Nogay mirzalarının hükmü altında yaşadıklarını belirtmiştir. Rus işgalinden sonra Başkurt topraklarına çeşitli milletlerin yerleştirildiğinden bahsetmiştir. Bu yerleşmelerde zaten Rusya'nın genel olarak uyguladığı milletler arasına fitne sokma politikasından başka bir şey olmasa gerek.

Başkurtların Ural bölgesinin en eski sakinleri olarak bilindiği görüşüne karşı çıkan Hadiyev, Başkurtlardan önce bu bölgede Çud isminde bir kavmin olduğu elde edilen kalıntılardan yola çıkarak anlaşıldığını söylemektedir. Hadiyev ayrıca Başkurtlardan önce başka kavimlerinde bu bölgede yaşadıklarına dair göl, nehir, dağ isimlerini göstererek bu isimlerin Başkurtça olmadığına dair başka delilleri de ileri sürmektedir. O bu kavmin Başkurtlardan daha ileri bir medeniyete sahip olduğunu Çud kavminden kalan kalıntılarla açıklamıştır. Onun aktardığına göre günümüzde Çud diye bir kavim olmadığını, bu kavmin Başkurtların bu bölgeye gelmesinden sonra başka bir yere mi gittiler yoksa Başkurtlar arasında eriyerek yok mu oldukları sorusunun cevabı bilinmemektedir. İdil-Ural Bölgesi'nde Başkurtlardan önce bir kavmin yaşadığını kalıntılardan, nehir ve göl isimlerinden ispatlamaya çalışsa da bu bölgede yaşadığını düşündüğü kavimleri açıklamamış ve bu kavimler hakkında bir çalışma yapmayarak fikir de yürütmekten geri durmuştur. Togan, Başkurtlardan önce bu bölgedeki coğrafi isimlere bakarak İran Sarmat kavimlerinin yaşadığını söylemiştir. Kurat ve Rudenko da bu bölgede daha önce İran Sarmat kavimlerinin yaşadığına dair bilgiler vermektedir. Bu görüşlere göre Hadiyev'in Çud diye adlandırdığı kavmin İran Sarmat kavmi olması muhtemeldir.

Hadiyev; Başkurtların yaşadıkları bölgenin asıl sahibi olmasalar da eski zamanlardan beri burada yaşadıklarının tarihçiler tarafından beyan edildiğini, IX. asırdan başlayarak Arap müverrihlerinin de Başkurtlardan bahsetmeye başladıklarını zikretmektedir. IX. asırda yaşamış olan Ibn Rüste, X. asırda yaşamış olan İbn-i Fadlan, XII. asırda yaşamış olan İdrisi, XIII. asırda yaşamış olan Dimeşki gibi Arap müverrihlerin yukarıda anlatılan hususlar hakkında önemli şeyler yazdığını ve aynı zamanda Rus ve Frenk muharrirlerinin de bu eserlerden ziyadesiyle faydalandığına dair bilgilere Hadiyev de yer vermiştir.

Hadiyev eserinde Başkurtlar ve İdil-Ural bölgesiyle ilgili bilgileri verdikten sonra Başkurtların etnik yapısı hakkında yeni bir konu açmıştır. Başkurtların Tatar topluluklardan biri olduğunu öne süren Hadiyev, Florinski ve Vitevski'nin görüşlerine de yer vererek bu görüşünü doğrulamaya çalışmıştır. Tatarların medeniyet olarak Başkurtlardan önde olduğunu belirten Hadiyev bu görüşünü de Vitevski'den aldığı şu cümleyle aktarmıştır. “ *Aynı kökten ve aynı nesilden olan bu iki kabile arasındaki farklılıklar sadece oturdukları bölgenin farklılığından doğmuştur.*” Hadiyev Başkurtların o dönemde tartışmalı olan Türk olduğu görüşünü benimsemiştir. Ebul Fida'nın *Takvimü'l Buldan* adlı eseri ve Kazvini'nin *Acaibü-l Mahlûkat* adlı eserlerinde de Başkurtların Türk olduklarına dair bilgi verdiklerini söylemiştir.

Bu iki eserden başka Başkurtlarla ilgili bilgilere sahip olan Arap ve Fars muharrirlerinde Başkurtların Türk soyundan geldiği görüşünde hemfikir oldukları Hadiyev tarafından izah edilmektedir. Daha sonra İbn-i Fadlan Seyahatnamesi hakkında bilgi veren bir kaynağın Başkurtlarla ilgili olan bölümüne yer vermiştir. İbn-i Fadlan Başkurtların Türk kavmi olduğunu açıkça belli etmiş ve Başkurtların sosyal ve dini yaşantıları hakkında bilgi vermiştir.

Hadiyev'e göre Başkurt ne ise Macar da odur. Başkurtları doğu ve batı olarak ikiye ayırmıştır. Doğuda Başkurt, batıda ise Macar olarak adlandırıldıklarını söylemiş, Macar ve Başkurtların aynı kavimden olduklarını belirtmiştir. Yani Macarlarında Başkurtlar gibi Türkçe konuştuğunu ileri süren Hadiyev buna en kuvvetli delil olarak da XIII. asra kadar Macar kiliselerinde okutulan dilin Türkçe olmasını göstermiştir. Togan ise bu konuda rahiplerin ve gezginlerin verdiği bilgilerin sahte veya yanlış olduğunu belirtmiştir. Rahiplerin verdiği bu şaibeli bilgilerin Başkurtların menşei hakkında yanlış kanaatlerin oluşmasında büyük bir etken olduğunu belirtmiştir. Hadiyev'in yukarıda bahsettiğimiz görüşüne baktığımızda kullandığı bilgileri Togan'ın eleştirdiği bu rahiplerden almış olmalıdır.

Hadiyev, Macarlar ve Başkurtların aynı etnik kökenden geldiğini ve kaynaklarla bu görüşünü izah ettikten sonra meseleyi Başkurt ve Macar kelimelerine getirmiştir. Müellif daha sonra Başkurt ve Macar kelimelerinin kökenlerini incelemiştir. Aslında bu iki kelimenin aynı kökten geldiğini söyleyen Hadiyev bu farklılığın doğmasını şöyle açıklamaktadır: Batıda B harfi yerine M harfi konulduğunu ve dal harfi kalkarak "Macgır" olarak kaldığını ve daha sonra değişerek Macar'a dönüşmüştür. Başkurt ismiyle ilgili olarak ortaya atılan rivayetlerde Başkurtların, Altınorda Devletine tabi olduktan sonra Altınorda Devleti'nin Börü Baş alameti verdiğini ve bu münasebetle "Baş Börü" veya "Börü Baş" manasında olan Başkurt diye adlandırıldıkları görüşünü reddeden Hadiyev Başkurt ve Macar kelimelerinin köklerinin nerden geldiğini iyi bildikten sonra bu görüşlerin doğru olmayacağı görüşündedir. Kuzeyev ise Başkurt sözcüğünün baş "baş/önder" "kafa" ve kort "kurt", "arı", "kar" veya "çiğ" sözcüklerinden oluşan bir yapı olduğunu öne sürmektedir. Gömeç ise Başkurt isminin kökeninin Kurt, Kurdun başı olan kavim şeklinde türediğini belirtmiştir. İncelediğimiz kaynaklarda da Gömeç ve Kuzeyev'in görüşünün daha ağır bastığını söyleyebiliriz.

Başkurtların X. yüzyıla kadar genel olarak Mecusi dinine mensup olduklarını belirten Hadiyev İslam dininin kısmen yayıldığını ve Başkurtların on iki ilaha iman ettiklerini söylemiştir. Volga Bulgarları X. yüzyılda kabul ettikten sonra Başkurtlar arasında da İslamiyet'i yaymaya başlamışlardır. İslamiyet'in tam olarak Başkurtlar arasında yayılmasını

ise Altınordu hükümdarları Berke Han (1266) ve Özbek Han (1341) dönemlerinde olduğunu söylemektedir.

Başkurtların fikri ve ilmi açıdan da geri olduklarını ve hiçbir zamanda Başkurlara başkaları tarafından akıl ve fikir terbiyesinin verilmediğini belirtir. Başkurtlar hakkında sadece üç çeşit şeyi öğrenebileceğimizi ve bunlarla sınırlı olduğunu dile getirmiştir. Bunlar; bazı yıldızların isimlerini ve faydalarını bilmek, eski hanlar hakkındaki rivayetleri bilmek ve batırlar hakkındaki şiirleri ezberlemek, son olarak da her bir Başkurt'un kendi uruğunu ve hangi hana mensup olduğunu bilmesidir. Başkurtların edebiyatına da yer veren Hadiyev en ünlü halk kahramanları olarak “Çora Batır”, ve “Sarı Markas Oğlu” dur. Hakkında pek çok şiirler söylenen meşhur halk kahramanı da Salavat Yulayef'dir. Son dönemlerde ise öne çıkan şairlerin “Ebu'l Münih b. Ebu'l Feyz” ve “Hubbetullah b. Seyyid Battal” olduğunu zikretmektedir. Başkurtların ticaret ve sanatın ne olduğunu bile bilmediklerini dile getiren Hadiyev, Başkurtların ormanda yaşayıp hayvancılık ve arıcılıkla meşgul olduklarını belirtir. O bu bölümde de Başkurtların sosyal, bilim ve eğitim alanında diğer kavimlere göre geri kaldığını açık bir şekilde kabul etmektedir.

Eserde bölümlere yer verilmediğinden konu bütünlüğüne bakarak ikinci bölümün 1552 yılında Rusların Kazan'ı işgaliyle başladığını anlamaktayız. Rus egemenliği altına girdikten sonra Başkurtlar için artık çile ve ızdırap dolu yılların da başladığını görmekteyiz. Başkurtlar Ruslara tabi olmadan önce Uluğ Han'a tabi olan küçük beyler ve hanlar tarafından idare edilmişlerdir. Hadiyev Başkurtların tarihin hiçbir safhasında müstakil bir devlet kuramadıklarını belirtir. İç işlerinde özgür olsalar da Altınorda devleti zamanında Altınorda devletine, daha sonra Kazan devletine tabi olduğunu söylemektedir. Yukarıda bahsettiğimiz tarihte Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Başkurtların az bir miktar vergi vermek şartıyla Rus tebaalığını kabul ettiklerini söylemektedir. İvan Grozni'de buna mükâfat olarak Başkurtları düşmanlarından koruma ve topraklarına dokunmamayı vaat etmiştir.

Hadiyev, Kazan'ın işgalinden sonra Başkurtların kendi rızalarıyla Rus tebaalığını kabul ettiğini söylemiştir. Mehmet Saray, Hadiyev'in aksine Başkurtların Kazan Türkleriyle birlikte Ruslara karşı mücadele ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rusların Kazan'ı işgalinden sonra Başkurtların üzerine giderek Yayık, Samara, Ufa ve Birska gibi yerleşim yerlerinin Ruslar tarafından işgal edildiğini söylemiştir. Ruslar, Başkurtlardan gelebilecek tehditleri önlemek için bu yerleşim yerlerine şehir ve kale inşası yapmaya başlamıştır. Hadiyev bu şehirlerle birlikte Başkurt topraklarına Rus göçünün başladığını söylemiştir.

Bahsettiğimiz bu sebeplerden dolayı Başkurtlar arasında huzursuzluklarında başladığına değinmiştir.

Hadiyev eserinde ilk bölümlere nazaran Başkurt isyanlarına daha geniş yer vermiştir. Bu bölümler isyanların çıkış sırasına göre verilmiş ve bu dönemlerdeki siyasi gelişmeler de ele alınmıştır. Bu isyanların başlama sebebini vergilerin artırılmasına ve yeni vergilerin ortaya çıkmasına bağlamıştır. Bu durumdan Başkurtlar utanç duymuş ve kendi aralarında tartışmaya başlamışlar, Ruslara karşı bütün olarak harekete geçme kararı almışlardır. Böylece XVI. yüzyılın sonlarında Başkurt ayaklanmalarının başladığını belirten Hadiyev bu isyanların iki yüz yıl sürdüğünü çok sayıda can ve malın bu uğurda heba olduğunu belirtmiştir. Başkurtların Ruslara karşı ilk başkaldırışı 1584’de meydana gelmiştir. Bu isyan Ruslar tarafından bastırılmış ve çok sayıda Başkurt esir edilmiş ve öldürülmüştür.

İkinci büyük Başkurt ayaklanması ise 1664’de Seyyid isimli bir Başkurt tarafından başlatılmıştır. Hadiyev, bu ayaklanmanın isminin Rus tarihinde Seyyid ayaklanması olarak anıldığını belirtmiştir. Kalmıkların Başkurtların yanından ayrılmasıyla ayaklanma durma noktasına gelmiştir. Başkurtlar 1677 yılında tekrar ayaklanmış ve bu ayaklanma 1680 yılına kadar devam etmiştir. 1707’de Sirgeyev namındaki bir komiserle aralarında tartışma çıkan Başkurtlar Seyyid ayaklanmasından çok daha büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Bu ayaklanmanın başında Kosum isminde bir Başkurt olduğundan bu ayaklanmanın ismi Kosum başkaldırışı diye adlandırılmıştır. Hadiyev diğer isyanlarda olduğu gibi bu isyanın da Ruslar tarafından bastırıldığını belirtmiştir.

Hadiyev bu Başkurt isyanlarının sonucunda Rusların Başkurtlara daha gerçekçi baktığı ve bu sorunu halletmek için Ruslar tarafından yeni önlemler alındığını belirtir. Ruslar Başkurdistan’ın önemli yerlerine kaleler inşa edip daimi asker bulundurmaya karar verdiler. Bu kararın başında Büyük Petro vardı. Petro’nun ölümü planların gerçekleştirilmesine meydan vermedi. Fakat onun fikirlerine hâkim olan Krillov ve Tatişçev gibi yöneticiler Petro’nun bazı planlarını yerine getirmiştir.

Hadiyev, Petro’nun birinci planının “Or” nehri civarına bir şehir kurup Başkurdistan’ı Rusya’ya bağlamak ve Buhara, Hive, Hindistan taraflarına giden yolu açmak olduğunu belirtir. Petro’nun ölümünden sonra İmparatoriçe Anna tahta oturunca Krillov kendisine bu projeden bahsetmiş ve proje sayesinde Buhara, Hive, Bedehşen gibi zengin toprakları ele geçirmenin mümkün olacağını anlatmıştır. Anna bu planı kabul etmiş ancak Başkurtlar

arasında huzursuzluk çıkacağını düşündüğünden bu projenin başında hükümete sadık Başkırtların bulunması gerektiğini düşünüyordu. Çok geçmeden Taymas Şaymov isimli bir Başkırt bulunmuş ve Başkırtlarla Rus hükümeti arasındaki ilişkileri sağlayan kişi olmuştur. Bu hizmetlerin karşılığında da Şaymov'a hediyeler verilmiştir.

Yukarıda belirtilen plan dâhilinde sadece Başkırtları himaye altına almak Rusya için yeterli olmayacaktı. Rusya Başkırtların komşusu olan Kazak ve Kırgız boylarını da ele geçirmek istiyordu. Hadiyev bu noktada Kazakların kendi aralarında çıkan isyanların Rusya için bir şans olduğunu belirtmiştir. Kalmıklar, Başkırtlar, Sibir Kazakları ve doğudan Jongar Hanları Kazaklara zarar vermeye başlamıştır. Kazak Hanı bu zor durumda çıkış yolu olarak Rusya'nın tebaalığına kabul edilmelerini istemiştir. Büyük Petro kabul etmemiş ve bu da Kazakların üzerine yine okları çevirmiştir. Hadiyev'in bu noktada Kazak halkı için adam öldürme, talan etme gibi meziyetlerinin olduğunu söylemiş ve Rusya hudutlarında da rahat durmadıklarına değinmiştir. Aslında onun bu açıklamaları şüphesiz Rusya'nın bölgede oynadığı Türkler arasında fitne ve ikilik çıkartma çabalarının ne kadar da etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Rusya'nın o dönemde oluşturduğu bu algı aynı ırktan ve aynı dinden olan insanlara nasıl sirayet ettiğini de gözlemlemekteyiz.

Orenburg şehrinin kurulma vazifesi Krillov'a verilmiştir. Bunun üzerine Krillov arkadaşlarını da alarak Petersburg'a doğru harekete geçmiştir. Krillov yoldayken yolu üzerinde olan Ufa'ya uğramış ve burada bir müddet kalmıştır. Bu sırada Başkırtlar elçi göndererek şehrin kurulmasına razı olmadıklarını beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Krillov tekliflerini kabul etmemiş ve elçileri tutuklatmıştır. Krillov ve Rummyantsev tarafından Anna'ya yazılan layihalarda da Başkırtların nasıl tüm haklarının ellerinden alındığı açıkça görülmektedir. Hadiyev'in ifadelerinden anladığımız kadarıyla bu dönemi anlatırken Başkırtların uğradıkları haksızlıkları görmezden gelmesini kullandığı Rus kaynakların etkisinde kalmasına bağlamaktayız. Şehrin temeli 1735'de atılmıştır. 1734-1736 yılları arasında süren bu iki yıllık Başkırt ayaklanması Ruslar tarafından yine kan ve şiddet yoluyla bastırılmıştır.

Krillov'un 1737'deki ölümü üzerine artık Ruslar ve Başkırtlar arasında yeni bir dönem başlamıştır. Krillov'un yerine Tatişçev tayin edilmiştir. Bu dönem diğerlerine göre daha bir sakin geçmiştir. Bu dönemin önemli olaylarından biri Rus tebaalığını daha önce kabul eden Kiçi Cüz Kazak hanlarından Ebulhayır Han Başkırtların desteğini alarak isyan hareketine girişmiş olsa da Tatişçev tarafından tekrar Rusya tebaalığına kabul edilmiştir.

Tatişçev'in çeşitli söylentilerle görevden alınması üzerine 1739'da yerine Urusov tayin edilmiştir. Urusov döneminin hiç şüphesiz en önemli olayı Karasakal isyanıdır. Hadiyev eserinde bu isyana bir bölüm açarak oldukça geniş yer vermiştir. Hadiyev, Karasakal'ı sahtekâr, hilekâr ve yalancı olarak tasvir etmiştir. Hatta Başkurtları felakete sürüklediğini ve zarar verdiğini söylemiştir. Fatih Ünal'ın "Ruslara Karşı Karasakal (Sultan Beybulat) Önderliğinde Ortaya Çıkan Başkurt Ayaklanması (1739-1740)" adlı makalesinde ve Togan'ın *Başkurtların Tarihi* kitabından yola çıkarak Hadiyev'in Karasakal hakkında söylediklerini ve ona karşı olan bu olumsuz tutumunu anlamının oldukça zor olduğunu söyleyebiliriz. Rus tarafının da büyük zayıat verdiği bu ayaklanma Urusov tarafından zorlukla bastırılmıştır. Ayaklanmaya katılan Başkurtların nasıl acımasızca cezalandırıldıkları da görülmektedir.

Urusov 1741'de ölmüştür. Urusov'un yerine 1742'de Neplüyev Orenburg valisi olarak tayin edilmiştir. Neplüyev dönemine geniş bir şekilde yer veren Hadiyev daha önce bahsi geçen Rus yetkililerin aksine Neplüyev'in hayatı hakkında detaylı bilgi vermektedir. Neplüyev'in Orenburg valisi olmadan önceki askeri ve siyasi başarılarından da bahsetmiştir. Neplüyev şüphesiz XVIII. yüzyıl Türk - Rus ilişkilerine damga vurmuş bir isimdi. Orenburg valisi olmadan önce 14 yıl kadar İstanbul'da konsolosluk görevinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya göre daha kuvvetli olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü denge siyasetiyle olası bir Türk - Rus savaşını önlediği için Çar'ın gözüne girmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Çar Büyük Petro, Neplüyev'e büyük bir arazi ve çeşitli hediyeler vermiştir.

Neplüyev vali olur olmaz hemen icraatlara başlamıştır. Öncelikle Krillov'un siyasi ve ticari maksatla kurduğu Orenburg adı verilen yerin Rusya merkezine fazla uzak olması nedeniyle Tatişçev ve Urusov dönemlerinde düşünülen nakil işlemi çıkan Başkurt isyanları sonucunda gerçekleşmemiştir. Neplüyev yeni kale inşaatları, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere Rus unsurlarının yerleştirilmesi ve Orenburg şehrinin taşınması için Rus senatosuna talepte bulunmuştur. Rus senatosu da bu talepleri kabul etmiştir.

Başkurt topraklarının genişliği ve verimliliği bu bölgeye yoğun bir göçün yaşanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu bölgeden alınan vergilerin azlığı her çeşit halktan insanın bu topraklara gelmesinde büyük bir rol oynamıştır. 1710'da 35-40 bin olan nüfus 1730'da 100 bini aşmıştır. Diğer toplumlar Başkurt topraklarında oturdukları için Başkurtlara para ödemekteydiler. Çar tarafından yayınlanan bir kanuna göre bu durum değiştirilmiş ve Başkurt toprakları hazineye dâhil edilmiştir.

Başkurt topraklarında alınan kararlarla yeni vergiler toplanmaya başlanmıştır. Çuvaş, Çirniş ve Tatarlar gibi bölge halkları bu durum karşısında harekete geçerek vergi vermek istememiş ve Ruslara karşı ayaklanmışlardır. Neplüeyev'de bunun üzerine toplantı yapmıştır. Başkurt ve Tipterler için öğüt ve nasihat verilmesi gerektiğini, bu vergi kararının da Çar tarafından verildiği halka duyurulması için yetkililerin görevlendirmesine yönelik karar almıştır. Hadiyev bu bölümün sonunda da bölge halkının haksız olduğu kanaatine varmıştır. Hadiyev'e göre Neplüeyev gibi tedbirli ve tecrübeli bir yönetici olmasaydı Orenburg ateş içinde kalacaktı. Hadiyev bu yorumu yaparken herhalde Başkurtların topraklarının ellerinden alınması ve yeni vergilere tabi tutulmasını göz ardı etmiştir.

Hadiyev eserinin son bölümünü Abdullah Molla (Batırşah) isyanına ayırmıştır. 5-6 yıl sakın geçen yılların ardından 1754'de daha önce tuz göllerinden bedava aldıkları tuzu artık parayla alınacağını duyurulması üzerine Başkurtlar tekrar harekete geçmiştir. 1755 yılında Abdullah Molla liderliğinde yeni bir isyan hareketine girişmişlerdir. Hadiyev yine Başkurt isyan hareketinin gereksiz ve devlete zarar verdiğini düşünmüştür. Metin içerisinde Rus devletinden devletimiz olarak da bahsetmesi Başkurt isyanlarına neden böyle baktığını anlamamızda bize yardımcı oluyor. Bu isyan üzerine Neplüeyev isyanı bastırmak üzere bir dizi tedbirler almıştır. Ancak Başkurtların çoğu Neplüeyev'in çağrılarına kulak asmayarak itaat altına girmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Yayık nehri üzerinden Kazakistan'a gitmeye karar verdiler. Yayık nehrini geçemeyenler ise geri dönerek Neplüeyev'den af istemişlerdir. Böylece bu isyan bastırılmıştır.

Yayık nehrinden geçen 50 bin kadar Başkurt, Kazak bozkırlarına girmiştir. Ancak Kazaklar kendilerine sığınan Başkurtlara hücum edip, kadın ve kızlarını ele geçirmiş, erkeklerini de öldürmüşlerdir. Bu Kazak saldırılarından kaçıp geri dönen Başkurtlar Neplüeyev tarafından affedilmişlerdir. Bunun üzerine Başkurtlar büyük bir ordu kurarak Kazak topraklarına geçmiş ve kendilerine yapılan muamelenin aynısını Kazaklara yapmıştır. Bunun üzerine Kazak Han'ı Nurali Han, Neplüeyev'e bu Başkurtların cezalandırılması için adam göndermiştir. Fakat Neplüeyev Han'ın bu teklifini kabul etmemiştir.

Hadiyev, yukarıda anlatılan Kazak ve Başkurtlar arasındaki olayda Neplüeyev'i sanki Başkurtlara sahip çıkmış gibi yansıtmaktadır. Bu olay şüphesiz Rusya'nın asırlardır uyguladığı kardeşi kardeşe kırdırdığı parçala yönet politikasından başka bir şey değildir. İki ayrı Türk halkını nasıl düşman ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Ancak Hadiyev

yukarıda belirttiğimiz olaylara bu açıdan bakmayarak olayları kullandığı Rus kaynakların gözüyle görmeyi tercih etmiştir.

Hadiyev, Abdullah Molla'nın liderliğinde başlayan isyan hareketinin bastırılmasından sonra Abdullah Molla'nın (Batırşah) 1756'da yakalanmasının ardından *Başkurt Tarihi* adlı bu eserini sonlandırmıştır.

1905 İhtilalı sonrasında Türk aydınlarında oluşan yenilik hissi şüphesiz alevlenmiştir. Lakin o dönemde ele alınan eserlerde Çar'ın gölgesini halen aydınların üzerinde görmek mümkündür. *Başkurt Tarihi* adlı eserin de Başkurtlar için milli tarihçiliğinin ilk örneklerinden biri olmasına rağmen Hadiyev'in Rus kaynaklarının ve Rus bakış açısının tesirinde kaldığı görülmektedir. Bu da Hadiyev'in eser içerisinde kullandığı cümlelerde ve ifadelerde açıkça hissedilmektedir. Eser Sovyetler Birliği dönemi öncesi Tatar aydınların Ruslarla münasebetlerine ve kendi tarihlerine bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

ACAR, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

ALP, Alper, “Rus Çarlığının Başkurt Topraklarını İşgal Siyasetine Karşı Batırşah İsyanı (1755-1756)”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, s. 531-546.

AYAN, Ergin, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, Gece Yayınları, Ankara 2004.

AVCI, Casim, “Yakut el-Hamevi”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 43, İstanbul 2013, s. 288-291.

AYKUT, Altan, “Rus Edebiyatı’nda Karamzin ve Duygusal Hikâyeler”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, A. Ü. Basımevi, Ankara 1990, s. 1-8.

BEDİRHAN, Yaşar, “XIX. Yüzyılda Kazan Türkleri Arasında Eğitim-Öğretim ve Aydınlanma (Maarifetçilik) Hareketinin Başlaması ve Bunun Öncüleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 53, c. 14, Bahar/2015, s.366-379.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Başkurt İsyanları”, *Türkler*, c.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 740-752.

DENİSOV, D. N., *Oçerki Po İstorii Musulmanskih Obşin Çelyabinskago Kraya (XVIII-Naçalo XX v.)*, Moskva 2011.

DEVLET, Nadir, “Tataristan Cumhuriyeti”, *Türkler*, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 84-111.

GÖÇMEN, Muammer, “Şura”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 39, İstanbul 2010, s. 235-236.

GÖMEÇ, Saadettin, “Başkurtların Tarihi, Başkurt Destanları ve Bunların Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Haz. M.Özyetkin-M.Dündar-İ.Kamalov, İstanbul 2008, s. 1-10.

HADİYEV, M. - FAHRETDİNOV, A, *İstoriya Başkır*, çev. R. F. Rezyapov, Kitap Yayınevi, Ufa 2007.

İZGİ, Cevat, “Kazvini, Zekeriyâ b. Muhammed”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 25, İstanbul 2002, s. 160.

KANLIDERE, Ahmet, “Sovyet ve Türk Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 1, c. 2, İstanbul 2004, s. 149-181.

KÂSİMOV, Begali, “Ceditçilik”, *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara Bahar/2010, S. 6, s. 335-361.

KIRIMER, Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2015.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 3. Baskı, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

....., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

KUZEYEV, R. G., *İtil-Ural Türkleri*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2005.

MİFTAKOV, Zufar Z., “İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti: İdil Bulgar Devleti”, *Türkler*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 741-754.

MİNNULLİN, Z. S. - MİNİHANOV, F. G., “Hadiyev”, *Tatariskaya Ansiklopediya*, İnstitut Tatarskoy Ansiklopedii, Kazan 2014.

RUDENKO, Sergey İvanoviç, *Başkurtlar*, çev. Roza-İklil Kurban, Kömen Yayınları, Konya 2001.

SARAY, Mehmet, “Başkirt”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 5, İstanbul 1992, s. 131.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Dünyası*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Ebü'l Fida”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 10, İstanbul 1994, s. 320-321.

RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.

ŞEŞEN, Ramazan, *İbn Fazlân Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

....., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2001.

TOGAN, Zeki Velidi, “Ahund”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. 1, İstanbul 1993, s. 228.

....., “Başkirt”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. 2, İstanbul 1993, s. 328-332.

....., *Başkurtların Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 2003.

TOKATLI, Suzan, “Başkurt Türkleri”, *Türkler*, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 140-161.

UÇMAN, Abdullah, “Şemseddin Sâmî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 38, İstanbul 2010, s. 519-523.

ÜNAL, Fatih, *Ayneddin Ahmerov’un Kazan Tarihi*, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

....., “Ruslara Karşı Karasakal (Sultan Beybulat) Önderliğinde Ortaya Çıkan Başkurt Ayaklanması (1739-1740)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul Eylül-Ekim 2006, s. 99-117.

....., *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, Gece Yayınları, Ankara 2015.

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.